

SAJÓ LÁSZLÓ

Kimeríthetetlen anyag

(L O M T A L A N Í T Á S)

kék csíkos matrac sárga (világosbarna?) plüssfotel fehér fogas szürke mosógép nagy kockás fotel zöld székek (de milyenek?) kis szekrény (ez így nem mond semmit) gitár nagy (mekkora?) tükör játékmotor (de lehet, hogy bicikli, nem megállapítható) fehér vasaló karnis műanyag flakonok vödörk Édesnemes Kalocsai Paprika doboz Com Pack Rumos Tea doboz rossz (az milyen?) bőrfotel világosbarna vastag bőrv világosbarna nagy (pénz?)tárca háromágú sárga üvegszillár széttört vécécésze fekete bőrvond fekete gyerekülés festékesdoboz pár fekete magas szárú cipő fél pár barna női (?) cipő kétágú közepes magasságú (az meg milyen?) létra nagy lyukas matrac fonott (miből?) szék nagy fehér polc

Szabatosan kellene fogalmazni, azt se tudom, mi a tárgyak neve, hogyan tudnám leírni őket?

barna-zöld szőnyeg banános doboz törött (kép-?)üveg két fiókos világosbarna íróasztal barna bőrvond nagy szőnyeg felmosórongyfej kék (milyen kék?) kanapé fahasábok (tüzelő) tarka kardigán hajlított gumicső faláda (almás?) Philips porszívó papírdoboz dohszag (szag? milyen legyen a doh? tehát: csak doh) benyomott fonott kosár sárga plüssfigura (kacsa?) cementes zsák meggyes (?) abrosz Szabad Nép 1950. november 28., kedd, a címlapon Bányászaink minden csille szénnel segítik felépíteni a szocialista jövőt, megvédeni békénket mintakönyv kötött szálú, antik különlegesség fehér műanyag vécétartály huzat nélküli kispárna számítógép-képernyő zöld fehér luftballon aranypapír nagy narancsszín tölcser négy seprű kék átlászó gyerekfürdőkád kis műanyag karácsonyfa (miért gondolom, hogy karácsonyfa? fenyőfa) olcsó és finom farmfől doboz etetőszék nyomtató barna gyűrt állólámpaernyő nagy Heineken sörösüveg TŰSAROK női cipők és kiegészítők papírszatyor tömött (mivel?) fekete zsákok virágcserep fekete műanyag tévéhátlap fekete nagy magnós rádió vasaló Karácsonyi meglepetés leporelló kis piros bödön kék-fehér cukor(?)tartó zöld szunyogháló keretüstül sárga kosaras felmosó vödör barna raklapok fürdőszobatükör

hány guriga vécépapír az élet?

félszárny ajtó (miért gondolom, hogy van másik szárnya?) kék lavór fél pár (jobb láb) fekete bakancs fél pár (balláb) fehér sportcipő vécéülőke zöld műanyag fedőlappal Pártmunkás, 1949. április 15., a címlapon Erdei Mihály: A tavaszi mezőgazdasági terv végrehajtása harci feladat és Hogyan képezzük ki a választási agitátorokat? fehér plüssmackó vaskályha piros gömb karácsonyfadísz gumiabroncsok lila játék zsúrkocsi kék pulóver bordó pulóver bicikli-külső CIPÉSZ cégtábla Katona József: Bánk bán Dr. Scheiling Antal: Oldószerrel nedvesített anyagok szárítása

Mit ír? Hogy mit dobnak ki? Van, aki elviszi, én felírom. A tévéket is? Azokat is. Mindent.

meztelen játék baba barna hegyes (női?) csizma nyél nélküli ásó nád térelválasztó összecukható fregoli nyolc zsemle nagy bordó táska kék fonott demizson kukta számológép tökgyalu nagy hosszú műanyag lámpaburák (vagy mik) még öt zsemle zöld termosz kétszallagos Lehel hűtőszekrény faszánkó akinal női papucs medve(?)bőr -szőr szerszámláda kék fedő nélküli hűtőtáska két kibelezett hangfal sárga billenthető szemetes vödör nélkül 1991-es falinaptár, január-február: Imperial Palace Hotel

a kárpit mögül egy arc a matrac szalmájában maszületett patkány

két pár kék és zöld kisgyerekcipő Ken Follett: Egy férfi Szentpétervárról Méray Horváth K.: Amerika Cézárja André Castelot: Napoleon (így végzed hát te is) Marx György: Kimeríthetetlen anyag Robert Lowell: Közel az óceán Fejér István: Tudni illik, hogy mi illik Feleki László: Homo sapiens Hogyhogy élünk a halál után kockás takaró sakkmintás puff farmer-mellény teli cementes zsák (SLOVENSKO CEMMAC) fiókok nélküli íróasztal

Középkorú, szemüveges férfi elviszi A klasszicizmus kötetet, marad A naturalizmus.

fehér műanyag kempingszék barna kis kempingasztal fekete esernyő fehér műanyag sarokfürdőkád aranyszínű fémtálca KVARC falióra fehér bizsu sötétkék rózsaszín fonal lila öntöző kanna műanyag vállfák felfüggeszthető (hova máshova, le-?) fregoli

Hé, az a miénk! Hölgy vinné a teli műanyag zsákat. Miért, rá van írva? Visszaadja.

mályvaszínú ing pár fekete szandál díszpárna (na de milyen?) kék szürke zöld sárga piros játékmotorok (épp szedik össze őket egy piros kombiba) fekete ridikül fehér hokedli mikiegér virágtartóban futónövény (mi?), egy férfi éppen átülteti, barna bőröndben igénybejelentőlap-tömbök rózsaszín paplan Esti Hírlap, 1982. április 30., péntek, a címlapon Budapest, Moszkva: Ünnepi készülődés kis barna bőröndben fényképek 1937, karácsony katonakép Az én kicsi Klárikámnak, szeretettel Pista Budapest, 1937. június 9. gyerekfénykép Gyurika két hónapos. Jóllakottan. klaviatúra Hétfői Hírek, 1982. december 13. hétfő, a címlapon Pannóniának már a saját bőrére megy nagy vonalas füzet első oldalain jegyzetek Az egyház elmentamadásba megy át. Jelentős sikerek!!! CSÉB TAGSÁGI KÖNYV fagömbös térelválasztó függöny (konyhába?) kék és fehér gégecső (minek a?) Nyugta (1967. szeptember 29.) hátoldalán recept mézes pogácsa 20 dkg zsír 1 kg liszt 20 dkg cukor 25 dkg jó meleg méz össze zaverni bele egy kávéskanálnyi szóda bicarbona szeretem citrom reszelését benne utoljára gyorsan össze zavarom 30-40 percig pihen hirtelen sütni mert rögtön fekete lesz

Fiatalember kerékpáron tol egy betétek nélküli fotelkeretet; nem ide készült, de elkapta a lomtalanítás eufóriája, leszállt és viszi, viszi haza álmai fotelkeretét.

festékdoboz fedele pattan belefulladt ecset szőrszálai kunkorodnak

ez a feltámadás, FELTÁMADUNK! a pincéből a fényre, és új értelmet nyernek a dolgok, a meztelen játék babát újra fel lehet öltöztetni, a virágot elültetni, a rubikkockát csavargatni, fekete esernyővel sietni a friss esőben, teát inni a zöld termoszból, új képcsövet tenni vaktévékbe, nézni az idő múlását a KVARC faliórán, olvasni könyveket sarokfürdőkádban ülve mézes pogácsát enni

itt is úgy ismétlődik minden hétfőkeddszerdacsütörtökpéntekszombatvasárnap akár az életben plüssmaci tévé mosógép hűtő cipő ruha ülőgarnitúra

a guberáló angyalok amit lehet kimenekítenek

hajnalban elindulnak a daralógépek

a kibelezett világvevőn bejön az utcazaj

ZALÁN TIBOR

Midőn halni készült

MONODRÁMA, EGY KÍSÉRŐ HANGGAL

SZEREPLŐK

Janus Pannonius – Bartus Gyula

Cselédlány: Komlósi Kata

Rendező: Merő Béla

A Békéscsabai Jókai Színház előadása

(Bemutató: Pesti Vigadó, 2015. május 7. – Békéscsabai Jókai Színház, 2015. december)¹

1. jelenet – Janus – Szilvia – cselédlány

Szobabelső. A színpad jobb oldalán durván faragott asztal két székkal, rajta nagy alakú, kódexnek tűnő könyv, lúdtoll, gyertya és egy egyszerű ónkupa. Középen, hátrébb, a nézőtérre merőlegesen, egyszerű ágy, rajta fekszik a nagybeteg, feje párnákkal felpolcozva, hogy szembe nézhessen a közönséggel. A falakat különféle, a legváratlanabb pillanatokban meglebbenő függönyök képezik, ajtó nincs. A Janust játszó színész beszéd közben sűrűn köhög, időnként zsebkendővel törli le a felköhögött vért. Most úgy tűnik, éppen alszik.

A cselédlány párologtató tálat hoz be egy fatákolmányba szerelve. A tákolmányt az ágyra teszi, majd egy durva pokróccal letakarja a beteget, hogy a gőz ne tudjon elszökni a levegőbe. Megáll az ágy fejénél, kezét összekulcsolja, és imádkozni kezd.

Ima közben körbe-körbe jár az ágyon.

Pater noster, qui es in caelis,
sanctificetur nomen tuum,
adveniat regnum tuum,
fiat voluntas tua sicut in caelo et in terra.
Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.
Et dimitte nobis debita nostra,
sicut et nos dimittimus debitoribus nostris,
et ne nos inducas in tentationem,
sed libera nos a malo. Amen.

Az ima végeztével a párologtatás is véget ér, leveszi a pokrócot a betegről, gondosan összehajtja, és a párologtató eszközökkel együtt szóltalanul kiviszi. A beteg köhög, néhányat ráng a könnyű takaró alatt, majd ismét köhög.

¹ A darab első, többszereplős változatának, bemutatója: 2008. december elsején, szintén Merő Béla rendezésében és Bartus Gyula főszereplésével, a békéscsabai társulat közreműködésével, Zalaegerszeg szomszédságában, Bakon volt

Van itt valaki? Mindenki itt hagyott? Már megint? Vagy mindenki elhagyott? Örökre? Az asztalhoz ülnék, magamtól nem tudok. Nem emelnek a lábaim. Sört innék még, sok sört. Sört kértem... *(A cselédlány besiet, sörös kupát tart a beteg szájához, aki mohón iszik.)* Sört – én? Húsz éve nem ittam ilyen lóhúgy-ságot! Világ életemben utáltam a lovakat! Nem hiába mondják, a sör a gyengék itala. Szörnyen legyöngültem, és talán már nem is fogok visszaerősödni az élethez többé. Sör? Ezt látná... Ki látná? A szörnyeteg... A szörnyeteg? Nem lát az már senkit, önmagán kívül. Sürgősen tovább kéne mennem innen is. Beér és megöl. Ha beér... biztosan megöl. És biztosan beér. Nincs ha.

A cselédlány igazgatja a feje alatt a párnát. Janus hirtelen nagy erővel megragadja a kezét, és úgy néz rá, mintha szellemet látna.

Szilvia, te vagy az? Már nem haragszom rád, tudod? Pedig gonoszul bántál velem, emlékszem? Megvádoltál azzal, te céda hogy gyereket kalapáltam össze neked. Hogyan tettem volna. És miért éppen én? Akkora kurva voltál, hogy nagyobbat Ferrara előtted nem látott még. Illetlen beszéd, megbántalak vele? De választékos lettél... ribanc. Írtam hozzád verseket, persze, honnan is tudnád te ezt? Azért ne örülj te azoknak! Egész Ferrara rajtad röhögött. Jó mondat, büszke vagyok rá. *Rajtad* volt egész Ferrara. És röhögött. Érted, nem, azzal a csökött agyaddal is? Amikor azzal próbáltál meg pénzért fojtogatni, hogy tőlem dagad a pocakod, ezt írtam válaszképpen... *(Erőlködik, hogy észébe jusszon.)* Várj, hogy is van pontosan... Elhagy az emlékezetem is... Megvan... csak az első sort kell eltalálnom... *Vádolsz, hogy gyereket dugtam, kurva Szilvia, néked. Kissé furcsa, ahogy, Szilvia, fölfogod ezt. Hisz ha tövises a rét, s megvérzed rajta a lábad, ezt vagy amazt a tövist szídni jogod van-e, mondd?* Akkor még írhattam ilyeneket, akkor még nem voltam püspök. Fialat voltam, és te is az voltál még... *(Hirtelen visszanyeri az értelmét.)* Te... te... Mit keresel itt? Te nem is Szilvia vagy! Te vagy az új cseléd? *(A lány bólint.)* Úgy. Elég erős vagy, te lány? Gyere, segíts fölkelnem, az asztalhoz akarok menni, hogy sört igyak.

Belekapaszkodik a cselédlányba, erős nyögések kíséretében felemelkedik, de az első lépések után elesik. Janusban az esés furcsa módon nem fájdalmat, hanem erotikus vágyakozást gerjeszt. Simogatni kezdi a földön a lányt, később megpróbál rámászni.

Milyen finom a bőröd... Az illatod... Bontsd ki a melledet a ruhából... Ne félj, itt nincs most semmiféle püspök. Janus kér, a pogány földről érkezett ferrarai diák. Megfizettelek, mire vársz? *(A lány rémült tanácstalansággal kibontja.)* De szép vagy így...

Kár, hogy kurva... Ragyogsz, mint egy angyal... Mint Mária... A természet kéri a részét belőled, te ferrarai luvnya! *Mért áhítja a fűtykös a puncit, a puncit a fűtyköst? – ennek a jámbor nép így magyarázza okát: akkortájt, amikor Prometheus őszüleinkezt gyúrta agyagból, még egyfele járt a keze. Nem formált testrészt, melytől szétválík a két nem, s mellyel az emberi faj újrateremti magát. Majd azután később, hogy a természet legyen úrrá, más-másféléké tette az embereket. Úgy, hogy emennek öléből egy keveset kiszakított, s tette a másik lény lába közé e csomót. Most ama vájat folyton kergeti ezt a csomócskát, és e csomó folyton visszaki-vánja helyét. Milyen erővel tölt el most a vágó...! És mennyire nincs hozzá erő az altestemben! (Legördül a lányról, sőt, még lök is rajta egyet.) Öltözz és menj! Úgysem lesz már elég kemény hozzád a botom. (A lány elindul kifelé.) Valaki fölsegíthetne... Nincs itt senki. (A lány megfordul, visszatér hozzá, de a segítő kezét Janus ellöki.) Nem kell segítség! Nem kell. Boldogulok egyedül is.*

Próbál felállni, de nem tud. Egy ideig a lány után bámul, aztán elnyúlík a kövön.

Jó itt a kövön. Jól esett a sör. Lehűtötte a tudómet. A kő a testemet. Szoktatom magam az örök fagyhoz. Milyen különös, hogy forróságon keresztül vezet odáig az út... Orvosok – pokolfajzatok. Ezek is csak megrövidíteni akarják a szenvedésemet. (Gúnyosan utánozza őket.) A betegre nem szabad rányitni az ablakot. Árthat a tüdejének... A friss levegő árt tudómnek... Pé-csett tavaszodik ilyenkor... Ezek az orvosok nyilván a király kémei. Nagyon félnek a királytól. Én is félek tőle. Néha megriadok előtte, akár a szaros kisgyerek.

Tenyérével riadtan csapkodja a padlót.

Tíz esztendővel vagy fiatalabb nálam. Én évszázadokkal idősebb nálad. Mégis én remegek? Talán, ha lett volna apám, akinek gyerekkoromban megszokom a tekintetét... Az apák nézhetnek ilyen szúrós szemekkel... A királyok pedig nem emberek egy idő után. A királyok csak királyok egy idő után. Az ő emberi idejük az átváltozásban letelt. Ezért ölsz most meg. Elértél. Mire vársz? Hiszen már csak király vagy – bármit megtehetsz velem.

Ismét egy sikertelen fölállás. Nagyokat nyög, aztán megnyugszik, folytatja.

Amúgy, szeretsz engem, tudom. És becsülsz is. Az elmerült emberi rész tisztában lehet benned azzal, te már rég nem leszel király, amikor én még mindig költő leszek. Nagy könyvekből nagy könyvekbe másolják át a verseimet... Hallgatsz? Jobb is, ha hallgatsz. Halhatatlanság... Baromság. Odaadnám az egész maszla-

got egy hét egészséges életért. Egy kis ifjúságért. A test ébredéséért álomba merülése helyett. Milyen büszke voltam magamra... A királyok is éreznek ilyet? *Mélyül a hangom, az ujjam mind többet kaparászik lágyékom táján, s mind virulóbb a botom. Lányt látok – tűz önt el, reszket bennem a lélek, s gyakran nedvezi át álmom a gyolcs lepedőt.* Te is éreztél ilyet annak idején? Nem beszélsz erről velem. Ilyenekről a királyi palotában nem szoktak beszélni. Hát miről szoktatok beszélni? A koronáról? Baromság. Egy fiatal férfi is lehet király a maga udvartartásában. A szerelemben magasodik föl az égig, királyom, az égig... *Egybefonódik a két párzó kígyó s oly erősen, minthacsak egy testből nőne a két kicsi fej. Én meg, Laelia, úgy vágyom veled összefonódni, hogy ne legyen többé még a fejünk se külön.* Az ám, hol van Laeila? (*Tebetlenségében kiabálni kezd. A kiabálásra bejön a cselédlány.*) Laeila! Akarom, hogy legyen itt, s bontsa ki elém a mellét a ruhájából. De inkább hagyjuk. Az is kurválkodik... Az egész maszlagot odaadnám egy nap egészséges életért. Egy perc ifjúságért. A test ébredéséért álomba merülése helyett... Az anyám érintéséért. Mennyit éltem... Nem többet, mint amennyit megírtam. Aki ír, az nem él. Aki él, az nem ír. Jókor jövök rá ezekre az ostoba, elkoptatott paradoxonokra!

A cselédlányba kapaszkodva nagy nehézségek árán feltornánsza magát a székre.

Köszönöm. Milyen erős vagy...! Sose gondoltam volna... Egyik megnyerte, a másik elveszítette – az életet. Uralkodj, bár fölöttem már nem sokáig fogsz. Engem már egy nagyobb birodalom, a nyüvek országa vár, hol a trónon a legfőbb féreg vonaglik, a halál. Te is féreg lettél azáltal, hogy megtagadtad azokat, akik támogattak a hatalom megszerzésében, és támogattak volna a hatalom megtartásában... emberféreg...

Eléri a sörös kupát, mohón kortyolja a hűvös italt.

Sört még, hadd hűtse le a tudóm forróságát! (*A cselédlány kifut újabb korsó sörért.*) Kiismertelek, jó királyom. Neked most harc kellett, hódítás, azokat is magad és az ország ellen akarod fordítani, akiktől a támogatást várhatnád. Noha soha nem leszünk rangban egyenlők, a harc most kettőnk között áll. S már kettőnk között áll a véges lét és a semmi végtelenségének süket, komor válaszfala. Bár erről mit tudhatsz te, hatalmas úr? Isten alatt a második az ég boltozatján, bár őseid között soha nem voltak felkent királyok!

Kintről a cselédlány közeledő lépteit.

2. jelenet Janus – Mátyás

Hallom, nyafogsz, mert attól félsz, megszorogatom a lottyadt tökeidet! Nyafogsz, mint egy nő, remeg a hájad a reverendád alatt. Az élet ilyen, Csezmiczei János. Ha nem te nyafognál most itt, az azt jelentené, én már a földben rohadok, és Kázmérkéval felezné kövér segged a trónomat. Komolyan azt hittétek, hogy át tudtok verni? Vitéz János a lengyeleket és a cseheket, te a délieket, elsősorban az olaszokat és a pápát uszítod ellenem... ez volt a tervetek, persze, ezt tagadod! És eltakarítottatok volna az utatokból, ha nem vagyok észen. Csakhogy, észen voltam, ha alá is becsültétek ezt az észet mindketten. Európa legerősebb királyával ujjat húzni! Hm, hiba. Ez esztelenség! Nem érzed, mi csoda esztelenség volt?

Mindégy, mit érzek. Erős vagy, reneszánsz király! Túl erős. S mert király vagy, már nem lehetsz reneszánsz ember. Ezen a barbár földön nem is volt rá sok esélyed, hogy az legyél. Vagy inkább, hogy az maradj. Most már minden köteléket föl mersz bontani, ugye? Örülhetsz. Mindet, amelyik emberi. Istennel talán még nem mertél ujjat húzni. Ám csak idő kérdése, hogy a királyok és császárok után a legnagyobb királlyal szállj szembe – és veszíts ellene. De előtte már nem számíthatsz a közbenjárásomra. A pápákkal tárgyaltam, helyetted, a nevedben. A szentatya félúton lenne földi porunk és az isteni fényesség között. De nem ez a pápa, akit II. Pálnak hívnak.

Sosem érdekelt, mit művelsz költőként, de igenis mindig fontosnak tartottam, diplomataként ne engedj meg magadnak *művészi* szabadosságot.

Szabadosságot! *Művészi* szabadosságot! Megtérvén a pápalátogatásról Itáliából, kegyvesztett lettem a szemedben. Talán 1465-öt írtak akkor az annalesekbe.

Jól emlékszel. Mégis, mit képzelte? Megdicsérlek azért, amit műveltél? Muszáj volt gúnyverset írnod II. Pál pápa ellen, akinél éppen követségben jártál?

Szerényke epigramma volt, mindössze. Két sor, erre még betegen is emlékszem. *Róma, ne fürkészség, hogy a pápa heréje hogy is van! Itt ez a lány – kiköpött apja – mutatja nemét.*

Bizonyára nagybeteg lehetsz, ha így megromlott az emlékezed. Írtál te másik epigrammát is. Látod, mennyire tisztelem a költészetedet, nem átallottam megtanulni. Akarod hallani? Vagy emlékszel már? Ne, mondjam? A királyod kérdez, püspök! Hallgatsz. Akkor döntök én. Mondom. Csukd csak be a szemed, ahogy az álszent csuhások szokták, de a füledet tartsd

nyitva! A te versedet idézi, *neked*, a magyarok királya! *Egykor trónusodat, Szent Péter, nő bitorolta, s éppúgy tisztelték, mint az elődeit is. Tán sohasem derül is fény erre a furcsa titokra, hogyha babát nem szül, s leplezi ő le magát. Ettől fogva sokáig – félve, hogy újra becsapják – Róma alánézett a reverenda alá. Nem kap-hatta meg addig senki a mennyei kulcsot, míg bizonyos nem lett, hogy here birtokosa. Mért hagyták el e régi szokást? Nyilván csak azért, mert mostanság a jelölt már azelőtt bizonyít.*

Hiszen ez szellemes... nagy vers...

Ezt Lando érsek, pápai követ, akivel úgy utáljátok egymást, mint egyik háromnapos szar a másik háromnapos szart, egészen másként közvetítette a pápa felé – nem hiszem, hogy a szellemesség vagy a tehetség nagysága ragadta volna el.

Én utáltam, Lando pápai követet, te pedig féltél Lando pápai követtől, akin keresztül pedig a pápától remegtél.

Jegyzd meg, magadért, magamért mindig megvédtelek, és a tanácsaidat is követtem. De magam ellen – mert az az ország érdeke ellen való lenne, nem vagyok hajlandó megengedni semmiféle kihágást – még az ország egyik legjelentősebb zászlósurától sem.

Az erdélyi összeesküvés nehéz napjaiban még melletted álltam...

Úgy emlékszem, busásan megfizettelek érte, nagybátyáddal egyetemben...

Csak azért, hogy visszavehesd a kiutalt javak nagy részét tőlünk magad és kincstárad számára, és kifelé úgy mutass föl bennünket cserbenhagyott szövetségeseinknek, mint két, vagyont harácsoló, vagyonért mindenre kész áruló nagyurat.

A háborúhoz pénz kell. A belsőviszályok megoldásához is. Pénz, hogy leverjem az olyan izgága híveket, mint ti ketten vagytok. A veletek nyüzsgőket szóra sem érdemesítem. De hogy is beszéljek a háborúról olyannak, aki gyáva ahhoz, hogy a háborúban elől legyen?

Meddig kell ezt még hallgatnom? Mára kiderült, sosem lehettem az, ami lenni akartam, erős ember. Gyöngé szervezettel vert meg az úr, de neki legyen mondva, próbálkoztam. Amikor Pogyebrád ellen mentél, ott voltam az első vonalban. Embert persze nem öltem, mert gyenge vagyok hozzá, ráadásul pap, akinek nem lehet tiszte az élet elvétele. De ott voltam a hadban melletted, ha kellett, sípoló tüdővel, rozszant térdrel, remegő karokkal.

Az egyik pillanatban bátorítottál, a másikban lefogni igyekezted a kezemet. Egyik tárgyaláson a szószólóm voltál, a másikon tá-

madtál, és sarokba szorítani igyekezted a rongy kis nemeseket aduként játszva ki ellenem.

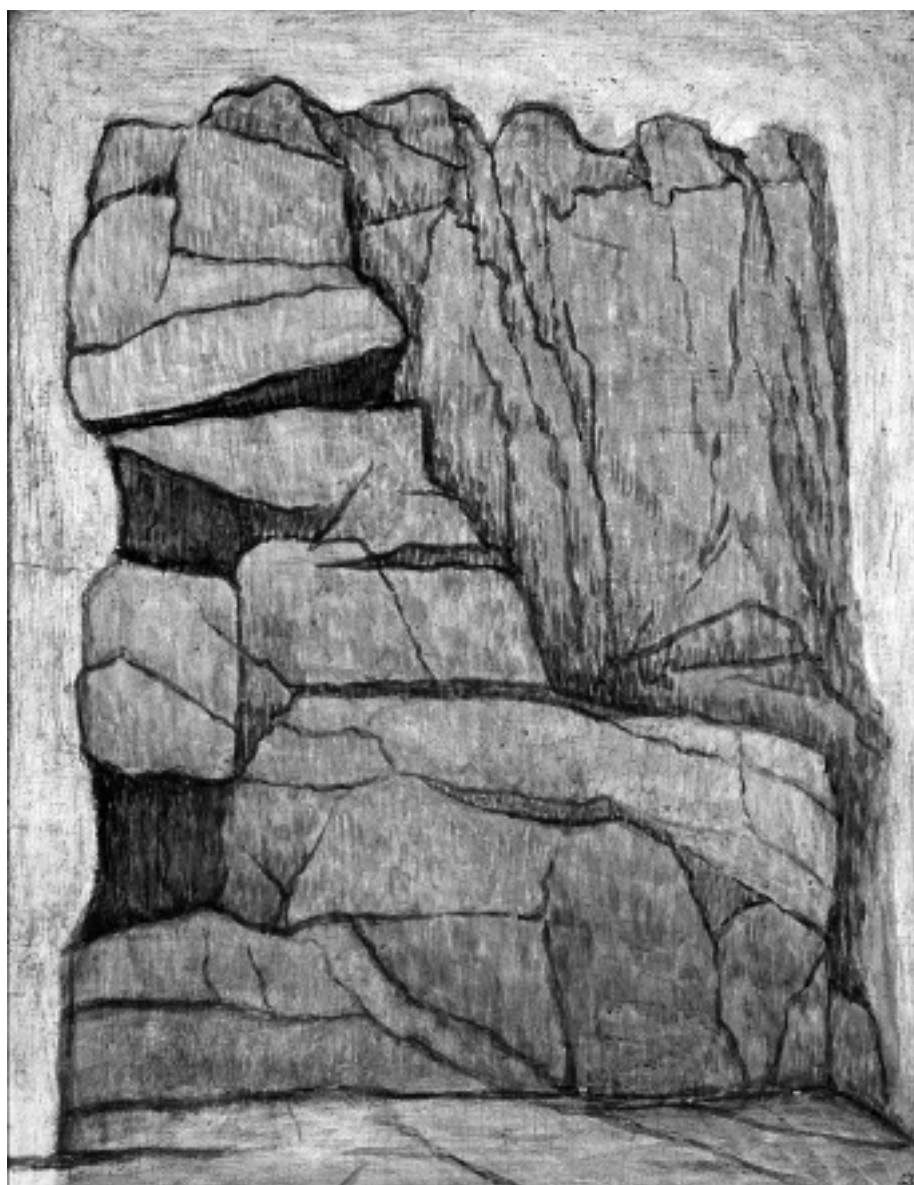
A magam számára sem vagyok már kiszámítható. Ilyen az ember, ha éppen Csezmiczei Jánosnak, vagy Janus Pannoniusnak, vagy épp III. János, pécsi püspöknek hívják. Egyik pillanatban falvakat tudna felperzselni az indulatom, a másikban sajkák ezreit ringatná el, mint a nagy, lusta és nyugodt vizek.

Kint villám hasít keresztül a tavaszi égen, melyet hatalmas égdörgés kísér. Janus eszmél az asztalnál, a Mátyás-vízió szertefoszlik. A villámlástól megriad, egyensúlyát veszti, és a földre csúszik.

3. jelenet – Janus – Piroska – Ágnes – Lúcia – cselédlány

Hol vagy? Hol van Szilvia? (*A cselédlány érkezik a sörrel.*) Te ki vagy? A cselédlány? Nem... Piroska... Piroska, hát eljöttél? Piroska... milyen régen nem láttalak... Megismerem a hangodat, Piroska! Nem is töröd a magyart! Derék. Kicsit parasztosan beszélsz, de az nem baj. Emlékszel, Piroska? Emlékszel? Tényleg nem emlékszel semmire? Hát a sánta urad él-e még? *Emlékszel, mit mondtam sánta uradra, Piroskám? Azt ugye, hogy, ki biceg, jól biceg ágyban is az.* Most ismerem meg a hangodat... (*Zihál az erőlködéstől, hogy deklamálni tudjon, és hogy fölemelje a nő felé a fejét.*) *Jaj nekem! Oly későn leltünk egymásra, minék kell ily hamar elválnunk, s nem lehetek veled én? Haj! pedig, életem, én, addig vágnálak ölelni, míg a futó repkény fönt van a tölgy derekán; s akkor szünnélek csak meg csókolni, ha már a kagyló kagylóját önmaga hagyja oda. Vénusz láncai bár úgy kötnék a szeretőket, mint ahogy a nöstény- s kankutya összeragad.* Megbontod a melleden az ingedet? Ha kérlek, Ágnes... (*A lány megbontja a mellén az inget, de amint a mellei láthatóvá válnak, a beteg elfordul tőle.*) Nem látni akarom. Érezni akarom a körteillatot... Ma is emlékszem a körteillatodra. Érzem... (*Váratlan indulattal lehúzza magához a földre a lányt, négykézlábra forgatja, a farára tapad, és megpróbálja a magáévá tenni. Libegve deklamál.*) Érzem... Lúcia, gyakni akarsz. Jó, benne vagyok, de csak akkor, hogyha a hátulsód nem muzsikál ezalatt. Megfogadod? Nem elég! Adj, kérlek, zálogot is rá! Nos, mi az? Így se kíván állni – kötélnek öcsim... (*Csalódottan lefordul a lányról, aki lánngoló arccal kiszalad a szobából.*) Most meg hova szaladsz? Csak nem ijesztettem rád!

Iszonyatos erőfeszítések árán az ágyhoz kúszik, valahogy felmászik rá. Belesüpped a feje a párnákba. Nagybeteg, a szeme csukva. Alig, lélegzik. Aztán ismét felpattan a szeme, egy ideig a plafont bámulja, aztán oldalt fordul, arca elváltozik.

4. jelenet Janus – Guarino – Mátyás

Guarino, édes mesterem, hiszen te már nem élsz...

Akkor sem él az ember, ha a föld fölött van, csak az élete álmát látja.

Mindent neked köszönhetek...

A legjobb tanítványaim egyike voltál. Aki azért – hajlamos a kicsapongásra... Nők, bordélyok...

Amíg az ember fiatal, hajlamos az életet feltétel nélkül habzsolni.

Tudtad, hogy rólad azt terjed, csak írtad, de nem élted meg azt, ami az epigrammáidba került?

Már soha nem fogom eldönteni én sem, mi volt az igazabb, amit éltem, vagy amit olvastam. És egyáltalán, azt sem tudom, megéltem-e, amit megírtam, vagy csak megírtam, amit olvastam vagy hallottam másoktól. Ha gyerekem született volna, ahogy nem született, hiszen nem is születhetett, bizonyára megkérdi, apa, neked tényleg volt a te neműekkel, hogy mondjam, férfiakkal is dolgod, még akkor, fiatalon? Hiszen, verseidben túlságosan is életszagúan írsz erről. Mit mondanék? Vagy, mit mondok most magamnak? Vagy neked, tanítóm és mesterem, jó ferrarai Guarino, mit mondanék? Hogy nem emlékszem? Mert – tényleg nem emlékszem. A mindenre emlékszem, de a részletekre nem. Forrongott Ferrara, és én gyáva és gyámoltalan kis idegen voltam ott, barbár földről érkezett János, aki aztán a nevét is elveszíti, mert azt képzelem, ettől magához emelik majd a múzsák. Megtettem-e, meg mertem-e tenni azt a dolgot, mely ma, rá gondolva is, elundorít? Vagy csak hengegett vele valaki, jobb helyen született tanuló társam, és nekem el kellett hitetnem velük, hogy ebben sem voltam náluk alábbvaló? Mindegy. A természet nem bosszulja meg törvényei megsértőit, csak magára hagyja őket. Lám, senki sincs itt. Te is a sírból derengsz előm... Mintha üres lenne az egész vár. Vagy már teljesen elfeledkeztek rólam? Vagy a két orvos megsúgta nekik, én már nem is élek, csak köhögöm fölősegesen a vért és a tüdőmet kifelé? A kuplerájba a társak vittek, és én nem is tudtam, hova megyünk.

Minden a cselédlányok miatt van, Pannóniai János. Emlékszel? Nem akartalak bántani vele... Emlékszem... Tisztán emlékszem most is minden sorára... *Mondd, Guarinóm, te legelnezőbb apa minden apák közt, csúf bűnökbe miért engedted a fiaid? Vagy tán azt se tudod, mit tett nemrég is az egyik? Hát csak apóssá tett, s szolgáléány a menyed. Fattyú-gyerkőcnek lettél eszerint a nagyapja; ismeri fél város, csak te nem ezt az ügyet. Kérdem, mondd,*

Guarinóm, te a legszelidebb apa mind közt, csúf bűnökbe miért engeded a fiaid? Hisz, ha szabad prédák számukra a női cseléddek, könnyen azok lesznek másnak a lányaid is. Mi van a lányaiddal, mester? És az akkori fiaiddal?

Nem tudom. A másvilágra nem érkeznek mindennap hírek. Lányaim férjhez mentek, és megöregedtek azóta, férfi szándékok már nem veszélyeztetik őket. Szétszéledtek a fiaim is. Két büszkeségem volt mind között. Galeotto Marzio és Janus Pannoniusz. Lehet, azért jöttem, hogy ezt elmondjam neked?

Már búcsúzol?

Nem. Csak elmegyek. Hamarosan úgyis találkozunk. Maradj még! Elment... Itt hagyod a fiadat te is? Nem elég, hogy apám elhagyott nem sokkal születésem után, most elmész te is tőlem, nem sokkal halálom előtt, örökre? És a bűnödöt ki hallgatja meg helyetted? Mert te oltottad az önpusztítás mételeyét belénk! Ezt az egyet még el akartam mondani neked, ferrarai. Te mondtad, hogy nem elég, ha az iskoládban éltanulók vagyunk, nem elég, hogy hazánkban mi vagyunk a legjobbak, Magyarországon én az egyetlen, nekünk Európa, a világ kell – és most itt rohad el a tudóm egy hideg és lelketlen vár kövei között...

A szoba tulsó sarkára mered. Mintha látna valakit, mintha fölismerni vélné a falra eső árnyak közül kiváló Vitéz Jánost.

5. jelenet – Janus – Vitéz János

Nagybátyám, ne bujkálj tovább! A király megkegyelmezett neked, hallottam. Már csak én vagyok menekülésben, de engem már nem érthet utol. Mélyen a szemedbe akarok nézni, hogy megvalljam, összes szándékodat kiismertem. Tudom, hogy a jószágodon felül a tehetetlenséged vezérelt, amikor engem Itáliába küldtél, odalöktél barbár prédaként a szerencsésebb népek fiai közé. Te költőnek soha nem voltál költő, államférfinak inkább, vagy csak talán. A te tehetséged kimerült kancelláriai iratok megfogalmazásában. Amit te szeretnél volna megteremtteni művészként, de nem tudtál, mert a Teremtő nem ruházott fel hozzá elég erővel és tehetséggel, mind rám bízta. És én megtettem helyetted. Amikor köszönöm, és mélyen meghajtom magam előtted, Vitéz László, tisztelt rokon, meg is jegyzem, súlyos, túlságosan nagy terheket tettél gyöngé vállamra, vitéznek nem mondható fizikumomra – és erősnek nem hívható lelkemre. Egy barbár föld... A kibaszott barbár világ... Itt hidegebb van, mint a sírban... (*Ordít, ahogy a torkán kifér, az ordítás vér felbuzgással végződik.*)

Lassan megnyugszik a beteg.. Csak sokára vesszük észre, hogy a tekintet valójában ismét üres a külvilágot tapogatja. Belül azonban újra hevíti a láz és a vízió forrósága.

6. jelenet – Janus – Martialis

Martialis, megismerlek, Martialis. Most elárulhatod nekem, mi volt a te életed, és mennyi belőle az enyém? Tizennégy évszázad salakja borította eddig az utat egymáshoz. Most beszélhetnél hozzám, ha már itt vagy... Hallgatsz, valljak én, a tanítvány. Valom, leválaszthatatlan lettél rólam, és én vérző körmökkel kapaszkodom beléd. Átvettem a sablonjaidat, átloptam barbár földre az iróniádat és szókimondásodat, utánoztalak, és talán meg is haladtalak, vagy csak lélekben jutottam náladnál tovább. Hova tovább, kérdezheti most az időben porrá tisztult száz hispániai száműzött. Ahová egy tizenhat éves kamasz eljuthat. A képzelet és képzelt valóság forró havára. Egy másik száműzésbe. Igen, a sablonjaidat is. Téged elfogadtak, így elfogadták azt is, aki olyan tudott lenni, mint te. Engem, a vademberek származékát. A Kaméleont. Hát persze. A kígyót, aki régi bőrét levedli az új kedvéért. Hát persze. Pannóniai János. Vagy inkább? A kétarcú isten pannóniai mása? Mása? Elfutó visszfény a történelem sötétülő víztükcrén. Ha láthatnálak, majd ott, túl... De nem látlak. Pogány voltál... A legszentebb pogány. Nekem. Pál helyett fölnevelő apám, aki tanított, de elfelejtett fékezni, nevelni. Királynak képzeltem magam – most látom, hogy kolodus vagyok mellette... *(Egyszerre megdermed, az asztal irányába bámul. Összerázkódik.)*

7. jelenet – Janus – Mátyás

Miért kísértesz ilyen szent pillanatokban is, Mátyás? Miért? Látni akarom, hogy szenvedsz, hogy félsz és szűkölsz, mint az ostort bámuló kutya! Miért nem fértél a bőrödbe? Miért nem féltél a bőrödben soha?

Miért nem fértem a bőrömbe soha? Ki kérdez, és ki válaszol? Most, hogy alighanem a végső pont körül kaparásznak kiszáradt ujjaim, ezzel is szembe kell néznom. Név. Hideg és nedv-elszívó szó. Mit jelent a név? Csakis földi halhatatlanságot. Az ember meghal. Én, Janus Pannonius, pécsi püspök és költő, hamarosan meghalok. Az ember teste a földbe kerül. Az én testem a földbe kerül. Lelke, ha derék, az égbe jut. Lelkem, ha derék volt, az égbe jut. De a nevem, aki a világ számára voltam, akivé magamat tettem, fennmarad a földön. Kétszer meghalni megalázó és dicsőtelen. A halál elviselhető. A nevem kihalása földi létem után,

elviselhetetlen kínnal járna. Nincs második halál, nem ezért küszködtem végig egy életet. A név a föld minden országhatárán túlterjed, közönsége a föld minden népe, vagy a senkise. Birodalma fölér a csillagokig, tartama az idők végezte. A név, ha győzedelmeskedik a halálom fölött, a megmaradásomat jelentheti. A test meghalt, de győzött az idő és tér fölött az egyén, az egyéniség.

Miben korlátoztalak? Mint költőt, semmiben. Támogattalak, kódexeket vásároltattam veled, könyvtárnyi könyvet adományoztam neked. Hírnevedet gyarapítottam, nagy vagyonhoz juttattalak, diplomataként is megismerhetett a művelt nyugat. Nézz magadra, szerencsétlen, ki voltál egykor, és ki vagy most? Szánalmas roncs egy rongy vár durva priccsén...

Szánalmas vagyok, ahogy itt birkózom a halállal. Mi értelme volt a világgal való birkózásnak? Az örökös küzdelemnek? A versenynek, hogy soha ne maradjak alul, holott, néha a léteemet fenyegették ezek a huzakodások? Ki volt az ellenfél? Ki az ellenfél a halálon kívül? Legyőztem a görög és római költőket, legalábbis nem szóltak vissza, amikor a mellükre térdeltem, hogy szálljak le róluk. Megénekeltem őket, ezzel el is temettem a múlt humuszába valamennyit. Kortársaimmal csak addig versenyeztem, amíg fiatal voltam, és meg nem tanultam a versírás valamennyi titkát és szabályát. Kortársaim között, lett légyen az Itália, vagy Pannónia, a legelső költő vagyok. Küzdelmem az istenekkel is lezajlott, ha nem is vagyok emberfeletti lény, de költő vagyok, így egyenlő velük. Csak veled, a királlyal nem bírtam el. Mert te a földi hatalmat tartod kezvedben, és nekem a földi hatalomhoz nincs affinitásom. Egész életemben győzni akartam, de sohasem meghalni. A szellem harcterein bárkit térdre kényszeríték. A földi harctereket nem szívelem. A test küzdelmének kísérője az erőszak. Ékesszólásom megmaradt, de testemből mindinkább szökik az erő. Már itáliai eszmélésem idején gyűlöltem a háborút. Eszmélésem a háború gyűlöletével esik egybe. Mátyás, barbár maradtál, hiába vásároltattad velem az aranyozott kódexeket, hiába gyűjtötted össze drága könyvtáradat, melyet soha meg nem látogatsz olvasás, elmélkedés céljából. Az augusztusi aranyszázad Rómájába vágyom vissza. Mátyás, te nem vagy Augusztus. Neked már folyton hadakoznod kell, vér és nyomor kíséri az utadat. Még több korona kell, és mindig mindhez vér tapad. A múzsák elhallgatnak, ha megszólalnak a fegyverek. Az is lehet, hogy mindösszesen gyáva vagyok, azért gondolom magam a hétköznapok fölé. De hát, ki

tud még olyan hendecasyllabusokat írni, mint Janus Pannonius? Te, Mátyás? Vagy Vitéz János, a nagybátyám? Egyikötök sem. Soha.

Megszakad a szívem érted, költő, nagyúr, püspök, érsek, ki tudja még, mennyi stallum és javadalom birtokosa. Pannóniai János. Mi közöd neked még Pannóniához? Hol a te igazi hazád, menekülő, aki éppen Itáliába tart, hogy a török mellé a nyakamra hozza a déli kutyákat.

Kérdezted, hol van a hazám. Nekem két hazám van. Az olasz világ, az Orbis Italicus, melyet egykoron városnak neveztek. Ez a haza túlterjed az olasz világon, szétterjed egész Európában, határait a humanizmus eszméinek terjedése húzza meg. Másik hazám egy szomorú provincia, Pannónia. Itt születtem, s lám, milyen különös, Martialisnak is volt egy szűkebb hazája, melyet vates Hispaniesnek nevezett. Ez a hazám *csak* a szülőföldem, csak anyám és testvéreim lakhelye. Lelkemben hideg és lélektelen provincia. Gondoltam régen, oktondi módon, hogy a Múzsákat a Duna mellé átcsalogatom. De hiába. A haza tépett fogalom bennem. Attila hun király és László szent királyunk emléke beleégette a tudatomba. Ha hazámra támadnak kóbor népek, fájdalmat okoz nekem. De máskor csak szépség és undor önt el, ha Pannóniára gondolok, melyet hazámnak kell neveznem, és amely csak fájdalmat okozott nekem, mióta élek. Itália a maga káoszával – az élet. Pannónia a maga örök telével – a meddő halál. Ha Róma romjai között járok, teliszalad könnyel a szemem. Ha a magyar vidék komor kővárjai között vergődik kocsim a mély sárban, hányinger környékez. Tudod-e már, legalább te, hogy hol van az én igazi hazám?

Miért nem maradtál Itáliádban, ha annyira jól érezted magad ott?

Tizenegy év Itália! Paloták, szobrok, nők, kuplerájok, szerelmek, versek, társak, mesterek, a múlt köveken átütő illat, századokon átzengető hangja... Haza kellett jönnöm, hogy püspök legyek, és majd kancellár, mint nagybátyám, aki nem csak Jánosnak maradt meg, de Vitéznek is. Hogy legyek egy nálam tíz évvel fiatalabb király társalkodó... nője. Hiszen én nem forgatom a kardot, virtusból nincs még elégséges osztályzatom se, akár az asszonyok, fecsegek és verseket írok, melyeket nem olvasnak és nem értékelnek semmire a magyar nagyurak, élükön a királlyal. Ó, persze szeretsz engem, király, ezt mondod. A magad módján – amíg használni tudsz, és amíg tanácsaim nyomán el tudod magad felvilágosult uralkodónak adni mások

előtt. Szellemem közben kifacsarod, mint a citromot. Diplomáciai leveleket gyártok, melyeknek a valósághoz éppen semmi közük sincsen. Az igazságot nem mondjuk ki, a hazugságokat nem írjuk le, igazság és politikai aljasság keskeny kanyargóin egyensúlyoznak vézna lábaim. El lehet velem dicsekedni, hogy vagyok, és el lehet engem hallgattatni, ha nem akarod, hogy legyek. Udvari poétának épp csak való vagyok, aki, ha nagyon erőltetik, ha kell, még a harci győzelmeket is megírja ünneplések hitvány idejére.

Mit nem kapsz meg ebben az országban? Mi az, ami miatt folyton távolodsz?

Nem bírom én ezt a magyar éghajlatot. Sorvaszt a láz, itt megrohannak a testi szenvedések. A király tartózkodóan érdeklődik munkáim iránt, de tevékeny ember lévén, nincs türelme a meditatáláshoz, a filozófiai gondok végigrágásához. Neki elő kell rágni a szellemi ételt, hogy meg tudja emészteni. Nagybátyám is beleragadt az államügyek sarába. Ki érthetne meg? Talán Ovidius, ha átlépne századokat, a Tomiba száműzött sorstárs. Én is száműzött vagyok. Őt a hatalom száműzte, engem a sötétség, ami körülvesz. Mindegy, hogy Mátyás vagy Augustus, a nyilak sebet okoznak, a nyilaknak nincs nemzetiségük, a sebből vér folyik, a gyilkolást pedig gyűlölnie kell az embernek. Ahogy nő kint a fény körülöttem, úgy homályosodik el a lelkem. Kancellária, pécsi magány. Talán anyám, a jó Borbála Pécssett. Talán férfiban megmaradt gyerekekkel hozzá bújni az asszonyhoz kicsit, akit ifjúságomban jóformán meg se ismerhettem... Nézni, ahogy nő a fű, megindul a vetés, virágba borulnak a mandulafák. Testem cserben hagy, fájdalmaim méltatlan panaszkodásra sarkallnak. Az ablakokat bezárják, hogy ne ártson a levegő a tüdőmnek. Barmok az orvosok is. Verejtékben ázik a takaróm, egész testemben reszketek, és nem merek elaludni, mert lázálomok törnek rám, és eltöltenek rettegéssel. Az álom a halál kistestvére. A lélek próbája a semmi előtt. Vajon, a lélek valóban túlél minket, kiszabadulva a test megalázó fogságából? Mindegy is már – csak szenvedéseimnek legyen valahogy vége.

Klíma dolgában talán mégsem a királyt kellene felelőssé tenned! S abban sem, hogy semmivel sem vagy soha elégedett, semmi sem vidít fel, mindenre egy itáliai lefitymáló fintorával tudsz nézni. Miért az én kancellárom vagy akkor, miért nem álltál a velencei dózse, vagy épp a pápa szolgálatába?

Igen, kancellár vagyok, aki bókolva hódol a király előtt, és dicsőíti azt. De megbocsássa fenséged, én a háborúban a békéért

könyörgök, s nem a győzelemért. A háborúban nem a virtust, vagy a diadalt látom, hanem a pusztulást. A pénzt megvetem, hiába tartanak sokan harácsoló nagyúrnak, békétlenségre a javaimat soha nem használnám. Gyűlölöm a vasat, mert fegyvereket kovácsolnak belőle, a fegyverek pedig életeteket oltanak el. Gyűlölöm a lovakat, mert harcosokat hordoznak, és a harcosok a halált hordozzák a csatatereken. Azt tudtad mondani, nem vagyok jó hazafi? Csak mert te világbirodalmat akarsz, én pedig veled szemben is Pannónia békéjét hirdetem? Hazámat félttem, amikor te erővel terjeszkedni készülsz. Érte teszed, állítod. Miért nem elégedsz meg azzal, hogy kiüzöd végre a törököt? Emlékszel, elmeséltem, megírtam neked, hogy egyszer fényes nappal üstököst láttam az égen. Megláthattam volna benne a pusztulás démonát is, a világvégét, de én a jelben kifáradt Pannóniánk újjászületését akartam látni. Bő termést, emberi boldogságot a barbár tájon, s főként a török végleges kiűzését, mert az nem csak Pannónia, de Európa békéjét is jelentené. Vállalom, csak a hazát védő háborút tartom jogosnak, ha megszeretni még azt sem vagyok képes. Mert harcban elpusztul a paraszt termése, legázolják a búzáját a harci ménék, a tőkén elfolynak a boldogabb estéket felvidító boraink. *Atyánk, kíméljed már fáradt Pannóniát! Ha ellenben mi, hunok, egyedül bűnhődünk mindenki vétkeiért. Emberi Nem, eszközöld ki az engesztelést.*

Meghallgattalak. S nem haragszom. Király vagyok, föladatam a birodalom fölépítése. Régi támaszaim elégtelenek, új nemzeteiket kell hatalmam alá hajtani. Kire támaszkodhatom ebben? Magamra, meg a háborúimra, melyeket megnyerek. Az idő szólitott el mellőletek, kancellár, mellőled és nagybátyád, az izgága Vitéz János mellől. Egy darabig hármásban irányítottuk az ország sorsát. Triumvirátus, hogy kedves római elődeid kedvenc kormányzási formáját idézzem eléd. De visszaéltetek a bizalmammal. Te, Csezmiczei János, diplomáciai leveleim megfogalmazója, aki mélyen beleláthatott a kormányzás rejtelmeibe. A diplomácia nem ismeri a becsületet, csak a térnyerést és az időnyerést. Mit kérsz rajtam számon? A hatalom nem ismeri érvként vagy bizonyítékként mást, csak a győzelmeket. Én vagyok hármunk közül a legfiatalabb. Mindketten műveltebbek és okosabbak vagytok nálam. De a hatalom nem műveltség és okosság kérdése, sokkal inkább erős kézé. És az én kezem erős. Erős most is, amikor szétmorzsollak benneteket. Fellázadtatok, mert megnyirbáltam a jogaitok, a tisztségetekhez kijáró hasznokból az államkincstárnak javakat vettem el. Megsértőtdek. Sértődni

csak annak van joga, akinek van hozzá hatalma, pénze és katonája. Szétszaladatok, mint a nyulak az agár hangjára. Már csak te futsz, egyedül, Janus Pannonius, ahogy költőként elneveződöttél. De te sem előlem menekülsz már... rohansz, hogy minél előbb a halál karjaiban rejtse el lázadó magadat – a világ elől.

Kijátszottad szövetségeseidet, a nemeseket...

Nemesek... szövetségesekek... kijátszás... mesebeszéd, püspök. Kázmér kellett nektek, a helyemre. Megértem. Ostoba kisgyermek, aki gyám nélkül még a latrinára sem mehet ki egyedül. Ki lett volna a gyámja? Vitéz János? Aligha törődik ő már ilyes csacska megbízatásokkal. Hallgatsz? Te lettél volna, Janus püspök, költő és pártütő a királyi gyermek gyámja. Ezzel értél volna el a csúcsra. Király a költészetben, király a hatalomban. Nézd el nekem, hogy valamit magamnak is meg akartam hagyni. Nem vagyok költő, nem vagyok reneszánsz ember – legalább hadd legyek király. Győztem! Nem fegyverrel vertelek szét benneteket, hanem az eszemmel. Nem, nem vagyok nálatok okosabb. De ami a fejemben van, azt célirányosan tudom forgatni. Vitéz Jánost lefogattam, de nem bántottam. Jókat boroztunk, akár csak a többi lázadóval. Nem bántom sem az életét, sem a vagyonát. De a várát nem hagyhatja el mostantól a haláláig. A többi lázongó sem. S veled mi lesz? Elfoghattalak volna, amikor Nyitrára húzódtál fel. Elfoghattalak volna, amikor ellenem erősítetted Pécs városát. Elfoghatnálak most, itt Medvegrádban, ahol a Thúz testvérek rejtegetnek. Nem bántalak, de nem azért, meg úgyis a halálodon vagy. Nem csinállok belőled *se* mártírt, volt kancellárom és testi-lelki társam. A hajszaad sem fog megöregülni. A Thúz fivéreknek irányodban való jósága viszont a fejükbe kerül. Mert az ostornak ott kell csattannia, ahol még fáj, ahol a fájdalomnak még foganatja van.

Sértődött vagy, király. Nem mondod ki, csak hangsúlyaidban, hogy kevesled a hozzád írt dicsőítő verseket...

Nem vártam el azokat. Holott joggal várhattam volna el több figyelmet és törődést egy olyan költőtől, aki minden jelentéktelen kis faszhoz verset írt, csak kenyéradó gazdáját hanyagolta el. Vajon miért nem érezted fontosnak, hogy engem teljes tehetségeddel a költészetedbe emelj? Hova, hova? Az örökkévalóságba, ahogy te képzeled... Csak a Guarinók, meg Galeotto Marziók, csak ezek a rongy kis olaszok voltak a fontosak számodra! Mert olaszok? Hangyák a reggeliző asztalomon, melyeket akkor söprök le onnan, ha kedvem támad megsemmisíteni őket. Hallod, amit mondok? Alszol? Mit csináljak veled, Janus

Pannonius? Őljelek meg? Ahhoz túl sok mindent köszönhetek neked. Azt például, hogy legitim fejedelemmé lettem Európában, nektek, művészeknek köszönhetem. A művészeknek, akik elvitték a híremet, akik úgy énekeltek rólam, mint ahogy azokról a nagy királyokról szoktak, akik ősi királyi család leszármazottjaiként ücsörögnek tehetségtelenül a trónjukon. Szövetkeztem veletek, mert szükségem volt rátok, költőkre, akik panegyricusokat írtak rólam, tudósokra, akik megcsodált európai helyé virágoztatták a palotámat, az udvaromat, akik királynak tetsző ősök arcképcsarnokát csalták rá a tróntermem falaira.

8. jelenet – Janus – Borbála – cselédlány

Váratlanul felkőnyököl az ágyon.

Hiányoznak a könyveim. Végül, már csak ők maradtak társak. Velük beszélgettem át magányos óráimat csendesebb napokon. A magány, akár a szenvedés, ha lélekkel ütközik, nem roncsol, hanem fölemel. Azt hiszem, büszkén mondhatom el... mit mondhatom, höröghetem, köphetem a világ felé a vérrrel együtt... nagyra nevelte bennem a büszkeséget pannóniai társaltalanságom, magányom. *(Nyugtalanság fogja el, bizalmatlanul járhatja szemét a termen.)* Ha nem jutok el Itáliába, meghalok. Egészen biztosan elveszejt ez a hideg. Holnap indulunk, váltott lovakon, Itáliába. A Nap itt nem az az éltető Nap, mint lent délen. Halott korong, hamis obulus az ég csukott szemén. Ha az ottani Nap fénye árad rám, ha sugarai átsütnek húsomon, csontomon, újjáéledek. Élni akarok! Napot akarok fölém, igazi Napot! Be kell fejeznem a Plotinos-fordításomat! Epikurosba már nem kapaszkodhatom bele többé, romló testem félig a Hádészban lebeg. Hitre van szükségem! Élni a földön, vagy földkészülni a földi lét utáni igazabb létezésre? Vallásom hitén túl szükségem van a vallástalanság örök igazságaira. Igazság. Az igazságban nem az igazat keresem, hanem az igaz élethez való lehetőség útjait. De csak tévelygek, és mind sötétebb vidékekre vezet el vak végzetem. *(Amennyire képes, kiabálni kezd.)* Van itt valaki? Jöjjön valaki hozzám! Szomjas vagyok, elég a tüdőm. Hozzon valaki sört! Megfulladok! Adjon valaki levegőt!

Cselédlány lép be, arca nyugodt, látszik, már van tapasztalata a betegápolásban. Kezében sörös kupát hoz.

CSELÉD

Hogy van a mi betegünk?

JANUS

Elég a tüdőm a forróságtól. Adj innom! Adj sört!

CSELÉD

Máris kapod, uram, ez majd lehűti azt a forró tüdőcskét.

A nő odaviszi a kupát az ágyhoz, Janus möhön iszik. A sör hidegétől meg is nyugszik valamelyest. Kinyitja a szemét, rámered a cselédre.

- Anyám... Borbála... Nem hittem, hogy látlak még az életben.
CSELÉD (*pillanatra megzavarodik, de aztán megsimogatja a beteg homlokát, s halkán, vigasztaló hangon beszél hozzá.*) Eljöttem, hogy elbúcsúzzunk, fiam. Végző óráidon anyádnak melletted a helye.
- JANUS Anyám, rossz ember vagyok én?
JANUSCSELÉD Már gyereknek is túl jó voltál, János...
JANUS Olvastad, miket írtam össze, anya? Olvastad azt a sok disznólkodást, amit gyerekfejjel még Ferrarában elkövettem?
CSELÉD (*ráhagyja*) Már hogyan olvastam volna. Azok csak írások, kisfiam. Az élet az más. A te életed is más volt.
Akkor hát, én nem éltem, anya?
CSELÉD (*megpróbálja felidézni a tőle hallott mondatot.* Amikor írtál, akkor nem éltél, fiam. Amikor éltél, akkor pedig nem írtál, fiam. Ilyen egyszerű ez.
JANUS Azt írtam rólad, szövessel-fonással keresed meg a kenyereinkre való. Mindenki azt hitte rólunk, hogy roppant szegények vagyunk... Pedig ez csak amolyan Penelope-motívum volt... Az akart lenni... Mára persze már Perszephoné...
CSELÉD Olvastam. Ha nem így volt is, megbocsátom neked.
JANUS Apám szeretett engem?
CSELÉD Nagyon szeretett. És a bátyám, Vitéz János kancellár is a fiának tekintett.
JANUS Mi van vele?
CSELÉD Mátyás bezárva tartja a várában. Haláláig nem léphet ki onnan.
JANUS Mintha erről már hallottam volna.
Hosszú csend.
JANUS Anyám, én meg fogok halni.
CSELÉD Valamennyien meg fogunk halni.
JANUS Borbála, én napokon belül meg fogok halni.
CSELÉD Tudom, kicsinyem.
JANUS Sajnálsz engem?
Embert így még nem sajnáltam.
JANUS Neked... neked csak ember vagyok... nem a fiad?
CSELÉD Túl nagy ember vagy ahhoz, hogy csak a fiamat lássam benned, érsek.
JANUS Anyám, emlékszel rá, hogy prépost koromban a pápától valamennyien engedélyt kaptunk a családban a szabad gyóntatóválasztásra?
CSELÉD Emlékszem, ha így volt.

JANUS És arra is emlékszel, hogy életünkben, valamikor egyszer, bűnbocsánatot nyerjünk öszentsége Istennél közbenjárása által?

CSELÉD Emlékezmem kell, ha így volt.

JANUS És arra is, hogy a pápa – téged meg engem – a hordozható oltár kiváltságában részesített?

CSELÉD Emlékszem, ha így volt.

JANUS Anyám, én téged választalak most gyóntatómul.

CSELÉD Engem?

JANUS Téged, Vitéz Borbálát, a Garázda-vérből valót.

CSELÉD Neked kell tudnod, szabályos-e ez így...

JANUS Én tudom. Magaddal hoztad a hordozható oltárt?

CSELÉD Persze. (*Zavartan.*) Oda tettem a sarokba, azért nem látod innen.

JANUS Isten átlát a sötétségen is. Hajolj hozzám közelebb! Még közelebb, anyám! Amit elmondok, csak neked szabad meghallanod, és az oltárnak, ott a sötétben.

A cseléd odahajol a beteghez, aki lehunyja a szemét, és hallgat. A cselédlány kendőjével letörli a beteg homlokát. Pityereg, azután elfakad sírva.

CSELÉD Aludj, pihenj, kancellár uram! Hallom így is, amit mondasz. Feloldozlak az összes bűnöd alól, ha egyáltalán elkövetted azokat. Amennyiben lehetséges, átveszem, itt a földön, a büntetést értük. Te törekedj most már fölfelé, csak így szabadulsz meg betegségéd és életed kínjaitól... Hordozható oltár...? Hazudtam. Én vagyok Janus Pannonius anyja, Borbála...? Hazudtam. Teremtőm, miket hordattál össze itt ma velem? Hogy fogom én mindezt meggyónni? Lesz-e pap, aki elhiszi nekem, hogy a pécsi püspök gyóntatója voltam? És kapok-e valaha feloldozást ez alól a rettenetes bűn alól?

Simogatja az alvó – talán már halott – Janus homlokát, a szoba lassan elmerül az alkonyati homályban.

Grádéi hajnalok Zalánnal

AZ OLVASÓ ZALÁN

*(Beszélgetés Zalán Tiborral klasszikusokról és kortársakról, mintákról, mintavételről, érintésről és érintettségéről, elhagyásról és megtartásról, könyvhegyekről és ahogy észrevétlen az íróba épülnek a könyvhegyek, egyebekről. Novemberben jelenik meg a Kortárs Kiadónál **Grádéi hajnalok Zalánnal** címmel a beszélgetőkötet, amelyből részletet közlünk.)*

– Rápihentünk az első kérdéstömegre. Mára túl vagy az elképesztő ünneplésen, amivel az Olvasó Nép éljenzett a hatvanadik születésnapodon, megköszönve, hogy olvashat, ezért aztán jó volna egy kérdéscsokrot arra szánnunk, milyen is az alkotó, amikor olvas. Író ember rendszerint abból építkezik, amit látott, megtapasztalt, elolvasott oda-vissza, kifogta a szeleket, és képessé vált az irányításukra. Elfogadod alaptételként?

– Természetesen, sok igazság van abban, amit mondasz, akár el is fogadom. Az teljesen bizonyosnak tűnik fel, hogy a műalkotás létrehozásához minimum két dolog kell. Egyik az emberi tapasztalat, az „életesen” megélt élet, a másik a tájékozottság abban a művészeti ágban, amelyben dolgozol. Utóbbi esetekben is, nem nélkülözi a folyamatos olvasást, annak tanulmányozását, amit te magad nem éltél meg, de akár meg is élhettél volna, vagy, ha mégsem, az életedhez hitelesen hozzá tudod illeszteni, magyaráz, gond – és az anyag ellenkezése – nélkül a magadévá tudod tenni. Ekkor következik be az a nem mindig és nem feltétlenül elhanyagolandó „baleset”, hogy egy idő után a magad számára is talányos lesz, mi az, amit átéltél a napi életedben, és mi az, amit olvasmányélményeiden keresztül éltél át, írsz most meg, mert ez a kettő könyörtelenül összemosódik. Nem hiszem, hogy élmény- vagy érték szinten közöttük alá- vagy fölérendeltségi viszonyt kellene, lehetne kialakítani. Nem gondolnám azt sem, sokakkal ellentétben, hogy az élés gyakorlatában szerzett tapasztalat értékesebb vagy hitelesebb amannál, ahogy távol áll tőlem a gondolat, hogy kevésbé életszerű vagy hiteles az olvasmányélményeken keresztül megélt valóság újbóli leképzése.

De hogy himbáljak még egyet, ugyanakkor zsigerből tiltakozom az ellen, hogy az olvasmányélményekre támaszkodó, azt még filozófiai kitekintésekkel is megtámasztó irodalom magasabb rendű, intellektuálisabb élmény, mint az úgynevezett élményirodalom. Szándékomban sem áll ebben igazságot tenni, nem is tudnék, s talán nem is kell. Azt hiszem, az igazán jó irodalom e kettő használatának a kellő és helyes arányán alapszik.

– Milyen olvasó volt a könyvéhes Zalán? Tudományos? Megtervezett, alapos? Korszakok szerint olvastál? Irodalomtörténeti iránymutatás mentén? Én éveken át követtem Szerb Antalt, amíg lehetett, amíg meg nem előztem itt meg ott, le nem maradtam amott.

– Sajnos, a könyvéhségem nem mindig párosult olvasással is. Mindig vonzódtam a könyvekhez, akár mint tárgyakhoz, akár mint szellemi zárványokhoz, már kora gyermekkoromtól, de legalább annyira vonzódtam a csavargásokhoz – tizenégy éves koromig a téglagyárban és a téglagyári tavak környékén, később Nagykőrösön a Cifrakert szerelmes fái és jótékonyan eltakaró hatalmas bokrai között, még később Szegeden a kocsmák és egyetemi klubok környékén, legkésőbb Pesten és Budán, a nagyváros olykor ridegen sápadt, olykor lelket melegítően sárga éjszakai fényei között. Nem tudom, mikor olvastam, de így visszanézve, néha úgy tűnik nekem, hogy folyton olvastam, néha meg úgy, hogy soha nem olvastam, mindig más, kevésbé fontos, de sokkal érdekesebb dolgokat csináltam. Soha nem terveztem meg sem az olvasási szokásaimat, sem az olvasandó könyvek listáját, sorrendiségét nem állítottam össze. Persze, ez nem föltétlenül jelenti azt, hogy balga módon azt olvastam, ami jött, sokkal inkább azt, hogy olvastam, ami érdekelt, nyugtalanított, izgatott. Föl sem merült bennem, hogy írójilag, vagy emberileg, szükségem lenne a könyvekre vagy az olvasásra, mindig csak egy könyvre volt szükségem, amelyet éppen kiválasztottam és épp olvastam. A kiválasztás a legkevésbé volt tudatos, kivéve persze, de ezek már későbbi idők, azok a könyvek, amelyekről írni is szándékoztam, vagy amelyekről írnom kellett. Az olvasott könyvek, akár a kultúrtörténeti korok, csak jóval később rázódtak össze bennem rendszeré, még az is lehet, hogy ez a rázódás-rázkódás a mai napig tart. Bitang rossz természetem van, talán egy félreérett büszkeség vagy konokság miatt, soha nem hagytam vezetni magamat, már a középiskolában sem. Értem ezen, ami a szellemi tájékozódásomat illeti. (Megvezetni persze sokszor megvezettek, de ez nem tartozik most ide...) Nem szerettem a tankönyveket. A (kínosan) legendás spenótot, az egyetemen bebiflázni ajánlott hatkötetes magyar irodalomtörténetet meg kimondottan utáltam, és nem is használtam semmire. Elolvastam Szerb Antalt és Babitsot is, akik igyekeztek olvasmányosan, ugyanakkor a legjobb tudásuk és összes tudományuk szerint elvezetgetni a hatalmas magyar- és világirodalmi anyagban az olvasóikat, de én inkább mesélő könyveknek tartottam őket, semmint iránytűknek, és használhatatlannak bizonyultak a szedett-vedett olvasmányaim összerendezésében. Sem a korszakok, sem az irodalomtörténeti útmutatások nem befolyásoltak tehát az olvasmányaim kiválasztásában. Ha jobban belegondolok, talán az volt a döntő momentum egy-egy választáskor, hogy a könyv írója érdekelt-e, vagy sem. Vagy a címe. Esetleg a lapok illata, a betűk formája, a megnyerő borítója. Nyilván, van ebben valami az indiánok gyerekes naivságából, akik üveggyöngyökért akár aranyat is adtak cserébe... Aztán eljött az az időszak – illetve, több ilyen időszak is eljött, majdnem összefüggően lekötve időmet és energiáimat, gondolok itt az Élet és Irodalomban, majd az Életünkben, később a Szivárványban rendszeresen közölt kritikákra, recenziókra, könyvkalandozásokra –, amikor már nem is nagyon volt módom megválogatni az olvasmányaimat, mert szinte hetente kaptam a könyveket, amelyekről valamilyen szintű elemzést vártak a fentebb említett folyóiratok. Az volt az az idő, amikor elveszítettem a könyvtáram fölött is az uralmammat. Csak vettem a könyveket, csak vásároltam, meg kaptam őket, különösen a könyvheteken nőtt meg a beruházások mértéke, hajdan öt-hat tömött nejlonzacs-

kóban cipeltem haza napról napra (a hét során) a könyveket, és raktam föl olvasatlanul a könyvespolcaimra őket – és lám, az ifjúság! –, akkor még arra is volt erőm és energiám, hogy könyvespolcokat készítek magamnak, ki ne szoruljak a saját könyvtáramból. Megjegyzem, mára ez megtörtént, könyveim már nem csak kétsorosán a polcokon, de a földön össze- és szétdobálva a dolgozószobában. keskeny ösvények kialakítva közöttük az asztalomig és az ágyamig, fölhalmazva a nappaliban, raktári áruként összekazlazva elköltözött lányom parlagon maradt szobájában... Egyszóval, alapos voltam, amiben, felületes voltam, amiben, soha nem kapaszkodtam a tudományosság látszatába vagy látszatáért, így aztán, hogy egy barátom klasszikussá nemesedett kiszólását idézzem: a baráti körből csak én nem vittem semmire.

– A fiatal Zalánnak is volt/lehetett? félsznob-félkíváncsi olvasói időszaka, amikor azért rágta át magát valamin, mert irodalmi körökben divat volt? Emlékszel még rájuk? Ki, kik, mik voltak ezek az asztaloknál nagy gyakorlattal felbukkanó nevek, amit illet ismerni?

– Már megbocsáss, de a legnagyobb sznobság mindig is az úgynevezett irodalmi körök divatterrorja! Ilyen értelemben én soha nem voltam még félsznob sem, gondosan kerültem azokat az olvasmányokat, amelyeket az „irodalmi körök” épp tekintély-, érték- és fejvesztés terhe mellett ajánlgattak; én egészen egyszerűen nem szerettem soha az irodalmi érdekköröket sem, az ajánlásaikat sem, csekély vigasz, hogy természetesen ők sem szerettek engem soha. Természetesen érdekelt, amikor X volt hirtelen a központban, meg Y, vagy A vagy B, M vagy N, és hosszan lehetne sorolni még a neveket, csak hogy már nem nagyon emlékszem rájuk. Érdekelt, de csak annyira, hogy odakaptam a fejemet, és hümmögtem kettőt. És soha nem olvastam el az épp fókuszba görgetett írók műveit a nagy és múlhatatlannak feltűnő rajongások, a kis és mulékony rajongók idején. Két ok miatt. Vagy, mert már olvastam azokat, és szánalmasnak tartottam volna porondra lépni azzal, hogy na, basszátok meg, ti azt sem tudjátok még, amikor én már, és most jöttök itt nekem... Vagy, mert az a korai – mára persze szépen kiteljesedett – celebgyártás már akkor is hányingert keltett bennem, és ebben az állapotban fölösleges bármit is olvasni. Később, évekkel később szoktam kezembe venni a nem az önmaga hibájából divatíróvá lett alkotó könyveit, amikor már a kutyát sem érdekli az illető, amikor már új és még újabb neveket lihegnek a kánont csinálni vágakozó szájak.

Az irodalmi asztaloknál, bár csak egészen fiatal koromban voltam rendszeresen az ilyeneknek a vendége, nagyon sok név elhangzott, nem is nagyon érdekes már, hogy kiké, az irodalmi asztalok ugyanis két dolgot tudnak: rajongani és gyalázkodni, így aztán az ítéleteik is körülbelül ennyire differenciáltak és figyelembe veendőek. Az csak a te személyes szerencséd, hogy ha nem az utóbbi reflexek közé kerülsz. De az előző sem igazán jó, mert akkor meg egyfolytában ragadsz és bűzlesz a nem kívánt nyálaktól. Engem ezeknél az „elvárásoknál” sokkal jobban izgattak az elmaradásaim. Amikor mindenki belehabarodni látszott az épp aktuálisnak kikiáltott zsenibe, Bibótól Hamvason és Ottlikon és Szentkuthyn át egészen Borgesig, akkor én Kierke-

gaardot olvastam, Nietzschét meg Ingardent, meg Husserlt, meg Kantot, meg Schopenhauert, no meg Spinozát és Wittgensteint... Nem azért, hogy csakazértis, hanem, hogy mégis. Mert rájuk már régóta fentem a fogamat, csak valami mindig közbejött, és elvitte az olvasási idejüket. Ezek a központi szerelmeskedések-bagzások nekem mindig jó okot adtak arra, hogy ne jöjjön közbe semmi, és elővegyem őket, és nyugtatgatni tudjam a lelkiismeretemet.

– Egy-egy kedvenc milyen mélységig költözik be érkezése után az életedbe, egészen az irodalomtudományos feldolgozásokig?

– Ha olyan íróra akadtam, aki fontossá lett nekem, nevezzük akár a kedvenc írónak, akkor az nagyon be tudott költözni az életembe, be tudta tölteni a cselekvési terepemet. Értem ezen azt, hogy a vele – vagy inkább általa – megesett történetek estek meg velem is, az ő szerelmei az én szerelmeim voltak, az ő kocsmájába jártam, ha kocsmáztott, limonádét kortyoltam vele, ha antialkoholista volt, kekszeket mártogattam teába, és azokat majszoltam, birsalmákat szurkáltam meg, hogy az illatuktól ihletést kapjak. Osztotztam Mihályi Rozália vérbajában, a hajnali részegség szájrájában, gégeráktól megnémulva azt hittem, eljön a herceg és eljön a tél is, de hogy teljesen összevissza kalandozzam az időben, megvédtem az egri várat a töröktől, bejártam az Amazonas erdőit, ahol óriáskígyókkal birkóztam és kajmánokat kaptam puszkavégre, én feküdtem Borisz Godunov ablakon kidobott koporsójában, bogárrá változtam, csak hogy a családom életében benne lehessenek, Bovarynéval koitáltam a hintóban, máskor meg a fürdőhelyre érkezett asszonyokkal a sokadik adag morfium után, kis házitanítóból vergődtem föl egészen a vérpadig, szenet loptam a Józsefvárosi pályaudvarról és a sínekre is én ágyaztam meg magamnak, vért köptem Medve várának falai között menekülés közben, és nekem szakította le a heréimet az ágyúgolyó Esztergom ostrománál, megküzdöttem Moby Dickkel és otthagytam a fogamat, egy golyóbisban majdnem fölrepültem a holdra, de csak Nemo kapitány víz alatti birodalmáig jutottam el, elfogott a kétség, amikor testvéreim egy gödörbe hajítottak le, és ott hagytak meghalni, Segesvárnál tárt karokkal fogadtam a pikákat, Nagykovácsy balladákat írtam és elsírtam a Segesvárnál elesett barátomat, éjszakákat ücsörög a Tisza-parton arra várva, hogy Annától mikor megy el az utolsó kuncsaft, hogy én is fölmehessek a maradékot ájult undorral fölzabálni, párbajban haltam meg a feleségem elkurvulása miatt, megtűrt örültként laktam egy asztalos padlásszobájában, életem háromnegyed részét száműzetésben töltöttem, tizenhat évesen abbahagytam a versírást és rabszolga-kereskedőnek csaptam fel, és azóta csak fél lábamon állok, Jászai Mari szeretője voltam, és a nő hivatalos magyar író-szeretője is, aki míg én az ágyában, ő magyarra fordította a drámáimat, nőgyűlölő voltam és lekékharnyáztam a Babaház szerzőjét, elloptam Godot cipőfűzőjét, hogy ne baszkódjék folyton velem, többször megpróbáltam rinocérosszá változni, de egyszer sem sikerült, Déryné füttyült a szerelmemre, megírtam a nagy nemzeti drámát, de hogy miért éppen ez lett az, azt máig sem tudom, én lőttem szíven magamat, amikor apám, a siket Prakovszky éppen a templomban imádkozott, föltettem a kérdést, vagy-vagy, de a választ csak félig-meddig adtam

meg rá, gyémántköszörülés közben egyfolytában rendszerekben akartam gondolkodni, írás helyett bridzselttem a kávéházi asztaloknál, lapot alapítottam, hogy el ne kapjam a maláriát, hallgattam a szarvassá változott fiúk kiáltozását a titkok kapujában, de nem nyitottam ki nekik a kaput, ha az én nagy orosz népem befogad, soha nem írok Duinói elégiákat, én voltam a misztrál legjobb költője, versben meg poharak között bujdosztam, engem végeztek ki Ödön helyett, pedig Jenő vagyok, félig szítt cigarettát éreztem a számban, s a drót feszülését, önmagát szíven szúrt hintáslegénye voltam egy századelőnek, cselédeknek adtam a romlás virágait, húztam az öregasszony szekerét, még ki nem végeztek, előtte azonban baltával széthasítottam a fejét, óbudai éjszakai hajós voltam, mielőtt örökre elmentem innen, megírtam a magányos utazó utolsó éjszakáját, trapézon lengtem, és korláton hintázva szívtam a cigarettáimat és ittam a pálinkáimat, seggemben szállkák, rájöttem, hogy karnevál az élet, és elveszítettem az álarcomat, eszembe sem volt a bürökpohár előtt védőbeszédet tartani, csak tépte a májamat a keselyű a Kaukázus szikláin, láttam nemzedékem legjobb almáit, mielőtt eltévedtem volna az úton, hiába húztam fel a nyúlcipőt, éjjel menedékhelyeken aludtam, rálöttem a professzorra, de nem sikerült eltalálnom, a professzor azért mégsem egy sirály, ez a híres nagy másik norvég nem tudja, mi az éhség, hosszú az orrom, azért csúfolnak Rigócsőr királyfinak, megfojtottam a feleségemet, mert csak egy ostoba mór vagyok, s a feleségem, miután a fiunk meghalt, megmérgezte magát, majom voltam, odaadtam a titkos kazettát az álszentnek, volt valami szombathelyi kapcsolatom, meg fasisztaként le is ültettek... nos, ilyenekre gondoltál? Nem tudom, ez mennyire világos így, de erre a kérdésre nem tudok máshogy felelni. Legfeljebb, még sorolom neked oldalakon keresztül az asszociációimat az olvasmányélményeim körül, nem kevés hiányt pótolva a felsorolásban.

– Hány évesen voltál határozottan képes eldönteni, hogy az aktuálisan megjelenő – akár hazai, akár világirodalmi termésre – azt mondd, ezt, köszönöm, nem kérem, ezt kérem?

– Erre a magasságra még talán most sem értem föl. Meglehetősen sokat tudok arról, hogy ki ír a világban, és ki ír nálunk, itthon, és arról is vannak bizonyos elképzeléseim, hogy ki hogyan képes írni ott is, itt is. Nekem többnyire egy csalódás elég ahhoz, hogy egy általános elég-et kimondjak. Lehet, hogy ez rossz gyakorlat, hiszen mindenkinek lehetnek rossz időszakai, amikor nem veszi észre, hogy szart ír. Ezt azonban én nem vagyok köteles figyelembe venni. Természetesen vannak olyan írók, akik mindezek ellenére mindig bizalmat kapnak tőlem, még akkor is, ha ezzel a bizalommal gyakorta élnek vissza, akár akaratlanul is. Mert a rossz, de kikerülhetetlen gyakorlat, hogy a kéziratnak meg kell jelennie, és ha lehet, a könyvet minél több embernek el kell olvasnia, sokszor gyengíti el a legnagyobb lelkeket is, és teszik így közzé a közepes, vagy unalmas, vagy unalmas-közepes műveiket is. Megjegyzem, a jó író legrosszabb formájában sem tud a közepes alá süllyedni, míg a rossz író legjobb formáját futva sem tud a közepes szint fölé emelkedni. De ez már más ügy. Érdekes, hogy régebben sokkal szélesebb és termékenyebb rálátásom volt a világirodalomra, mint ma. Meglehet, ez azért van, mert

a szocialista kultúra védelmében igen vehemensen és szakszerűen alkalmazott kiadói cenzúra megóvott bennünket a külföldön született alkotások átláthatatlan gazdagságától, és csak azt közvetítette felénk, ami leginkább alátámasztotta ideológiailag a rendszert, mely őt is fenntartotta, vagy a legkevésbé veszélyeztette annak a létezését. Ma kevesebb világirodalmat olvasok, aminek az is az oka, hogy kevesebb időt tudok az olvasásra fordítani. Mostanában inkább ismét a filozófia érdekel, legutóbbi élményem Gyenge Zoltán két remek és remekül pimasz filozófia-esszé-könyve. Szeretek azokat a szövegeket olvasni, amelyek tudományosan is korrektnek tűnnek fel a számomra, ugyanakkor nyelvileg is élvezhető formában vannak megírva. A fentebbi szerző mindkét tudás birtokában van. Versesköteteket már csak erősen megválogatva olvasok, viszont forgatom a fiatalok munkáit, annak ellenére, hogy nem mindig telik öröömöm bennük. Nos, ők azok, akiknek a megjelenésére sohasem mondom rá a rutin „nem kérem”-et! A fiatalok, ha jók, mindig új és friss szemléletet hoznak magukkal az irodalomba, és bármilyen furcsa, az én korombeliek is tudnak belőlük továbbépíteni. Persze, ahogy lenni szokott, sok közöttük is a kókler, ma meg még több a felszínes csókos, mint régen, de hát ezek emberi dolgok és gyengeségek, semmi közük az irodalmi teljesítményhez. Amúgy, hogy lezárjam ezt a kérdést, nem vagyok annyira gögös, hogy eleve rálegyintek könyvekre, szerzőkre. Persze, ez biztos nem igaz, de olyan jól hangzik! Ma már, talán említettem, a legfontosabb válogató szempontom, helyettem, az idő. Nem tudom, hogy milyen hosszúságú élet méretik ki számomra, mennyi van hátra, csak azt tudom, hogy már könnyebben fáradok, fásulok, válok érdeklődés nélkülivé a világ dolgai iránt, így az irodalmi termékekben föllelhető teremtett világok iránt is csökkent az érdeklődésem. Gazdálkodnom kell a hátralévő idővel, nincs pazarlás! Mindenbe beleolvasok, ami a kezembe akad, vagy amit a kezembe adnak, vonatkozik ez nyomatékosan a dedikáltan kapott vagy küldött könyvekre, de nem mindegyiknek jutok a végére ezek közül sem. Az „ez nem!” elhárító gesztus tehát legtöbbször csak azután lép működésbe, ha már valamilyen tapasztalat birtokában meg tudom támasztani, erkölcsileg, az elutasító véleményemet. Mert az olvasás erkölcs, olvasni erkölcstelenség. Ez viszonylag egyszerű képlet. Ez utóbbit csak az mentheti, ha az olvasnivaló nem érdemli meg az olvasásba befektetett energiát.

– Ezzel a alapállással egy normál író szépen elégedél, ír és olvas, olvas és ír, ha nem éri meg a befektetést, szentséges, az egészen kezdőktől a nyugdíjas költőig. Mennyit változtatott – a jelenre és a későbbiekre vonatkozólag konkrétan – az olvasói szokásaidon?

– Nagyon érdekes felvetés, hogy van egy pont, nem tudni, mikor érkezik el az ember életében ehhez a ponthoz, többnyire már csak az elérés következményeit tapasztalja, amikor úgy érzi, mindent elolvasott, amire az épüléséhez szüksége volt, és milyen különös, az érzés vonatkozik a jövőre is, mármint, azokra a művekre, amelyek még meg sem születtek. Hogy ez csömör, vagy kifáradás, vagy egyszerűen annak a felismerése, hogy az irodalom mindig ugyanazt mondja, mormolja, mint az imamalom, csak más hangfékvésekben és esztétikai szinteken. Olvasói szokásaimon ez nyilván változtatott, kevésbé vagyok mohó a megszű-

letőre, kevesebb a lelkifurdalásom az elmaradások pótlása miatt. Életformám sem kedvez az olvasásnak. Békéscsabai dramaturgságom azt jelenti, hogy minden héten legalább két napot töltök a színházban, és ez pluszban közel hat óra vonatozást jelent még hetente, úgy oda és vissza. Nem vagyok nagy vonat-olvasó. Sőt, szinte egyáltalán nem olvasok vonaton. Ott minden elvonja az olvasástól a figyelmemet. Gyereksírás, felnőtt dohogás, egy mellettem elringó feszülő női fenék, brutális kinézetű hajléktalan gagyogása hol ide, hol oda zuhanva a kupéban, míg valahol ki nem teszik szegénynek a vonatból a szűrét, társaságok baráti hangzavara a sűrűn gazdát cserélő pálinkás- és sörösüvegek között, szendvicsek szálemi- és kolbászillata, paprikák ropogása, paradicsomok vörös elcsorranása... Fehér ember nem olvas vonaton. Csak, ha első osztályon vagy IC-n utazik. Nos, én az utóbbi miatt sem lehetek fehér ember, kimondottan utálok ugyanis az IC-ket, és ez nem holmi proligóg, egyszerűen annyi, soha nem szerettem, ha szinte sorsolós alapon kell dagadt és bűdös, fecsegő vagy örökké fészkelődő emberek mellett kuporognom órákat. A vonaton tehát többnyire dolgozom, ami azt jelenti, hogy írok, a monitor képes lekötni a figyelmemet, na, meg a monitoron szétfutó új meg még újabb sorok. A színházban nem tudok olvasni, mert ott munka van, meg sok barát van, van whisky és vörösbor is munka után – régen tudtam, ma már nem tudok sem dolgozni, sem olvasni, ha van bennem valamilyen alkoholtartalmú kakaó. Marad az otthoni olvasás, ami általában estére, éjszakára tolodik el. Ez a jelen. A kevés, de minőségi olvasás, és némi szégyenkezés az időnként beálló teljes tájékozatlanság miatt. Soha nem szerettem azt a látszatot kelteni, hogy olvastam valamit, amikor nem, és ha gyakran rákérdeznek épp a művelt köztudatot lázban tartó valamelyik műre, sokszor kell szégyenkezniem tájékozatlanságom miatt. Persze, azzal még védekezhetnék, hogy rendszeresen dolgozom színházaknak, és az állandó írás- és időelfoglaltság, a dramaturgság permanens drámaolvasás, meg blogot vezetek a Kortárs online-on, meg állandó rovatom van B-2 páholy néven a Napút folyóiratban, meg dramaturgiát tanítok a Théba Akadémián, meg még minden egyéb viszi az időt és az energiát. Olvasási szokásaim egyelőre a kevés olvasás szokásában merülnek ki. Kevés, de minőségi irodalmat veszek magamhoz, ha módomban áll. Ez az olvasási szokás egyszer meg fog változni. Amikor már nem lesz színház, nem lesznek rendszeres penzumok, s talán a Papírváros regényciklust is be fogom fejezni. Mert akkor olvasni fogok reggeltől estig, estétől reggelig, kedvemre, akkor alszom, amikor elálmosodom, akkor eszem, amikor megéhezem, öreg leszek és kiállhatatlan, ezért mindenki békén fog hagyni, én pedig kihasználva ezt, végre elolvasok mindent, amivel tartozom magamnak, és felfalok mindent, ami élelem kerül. Mint fiatalkoromban tettem. És még mondja valaki, hogy nincs köríve az életnek, hogy öregkorunkra nem kezdünk el egy időre ismét fiatalokká lenni, hogy aztán a gyermekkor áldásos együgyűségénél kössünk ki, álljunk és haljunk meg!

– Tudnál prezentálni kortárs-névsort, akiket akár tűzzel-vassal kibarcolva az időt rá, de mindenképpen elolvastál? Azért kérdem, mert a Kortárs-szerkesztő időszakot követi a Szivárvány-főszerkesztés, társ-főszerkesztés, és a folyóiratban kifejezetten élvezhető nyelven megfogalmazott, olvasható és felfogható, ugyanakkor kimondottan határsértő esszé-kritika sorozatod jelenik meg.

– Nagyon nem szívesen reprezentálnék kortárs-névsort, mert az ilyen névsorolvasásokból mindig kimaradnak fontos, számomra fontos nevek, aki lehet, ezen meg is sértődnek, persze ez sem biztos, ami viszont bizonyos, hogy nekem erős lelkipurdalásom lesz tőle sokáig. Inkább máshonnan közelíték a kérdésedhez. Vannak emberek, akikért valóban tűzbe mennék, akár tűzzel-vassal is harcolnék. Ezek igen kevesen vannak, most eggyel kevesebben lettek, mert meghalt Fodor Ákos, aki a korszak egyik legnagyobb költője volt. Ez ki fog derülni, én nagyon remélem, hogy mikor, most már mindegy is. Méltatlan mellőzéseket elviselve kellett meghalnia, végignézve, hogy a legújabb kor legújabb törpéi hogyan járják vitustáncukat a porondon. Szóval, kevés kortársamért tenném tűzbe a kezemet, de akiért igen, azért nagyon. Inkább arról beszélnék, miért nem írok kritikát vagy esszét könyvekről. Régen, mint erről már volt említés, rengeteg ilyesmit írtam az Élet és Irodalomnak, az Életünknek és a Szivárványnak. Meg kell mondjam, roppantul élveztem ezeket a nagyon is különböző mélységű szövegeket megírni az elolvasott könyvekről. Ahogy én definiáltam magamnak, impresszionista kritikákat írtam. Ami egyfajta szabadgondolkodást jelentett, az olvasatba szinte mindig belevittem a saját személyiségemet, leginkább mini-esszéknek lehetne ezeket a könyvkritikákat nevezni. Ez a kritika-fajta egy időszakban működött, a rá következőben azonban már nem. Megjelent egy új kritikus-nemzedék, kritikai iskolák alakultak, amelyek kialakították a saját nyelvvezetüket, a saját köreiket, nyilván a nyelvzet használóiból, és aki bújt, aki nem-alapon onnantól kezdve kritikát az írhatott, aki ezt nyelvet felvállalta. Természetesen a nyelvhasználat nyilvánvalóan etikai cselekedet, így aztán meg kellett fogalmazódjon bennem, hogy – mivel számomra ez a nyelvhasználat vállalhatatlan –, természetes, hogy az ezzel járó etikai másságot sem tudom felvállalni. Nem veszem össze (ebben az esetben, kivételesen) senkivel, inkább félreálltam. Megvallom, kedvetlenül olvasom a ma megjelenő legtöbb kritikát, a kritikairók nem tisztelik sem a művet, sem a mű alkotóját, leginkább magukat tisztelik, és magukat tartják zseniálisnak, a kritikák nagyobbik része ma már nem a műről íródik, hanem a művet olvasó kritikusról. Megjelentek közöttük (hol nem?) a kis belezők, akik ebben az esetben nem egyebek a legrosszabb fajta bértollnokoknál, akik az irodalom intézményrendszerébe beépülésük érdekében képesek bárkibe belerúgni, bárkit vérbe fagyasztani – úgy, hogy az olvasott művön kívül általában nem olvasnak semmi egyebet a szerzőtől, jóllehet, életművek, életválasztások és -változások vannak egy-egy mű mögött. Ahogy a társadalomban is egyre jobban elkurvul minden, úgy a kritikai gyakorlatban is egyre több a tisztátalan hang, a gyöngge gerinc, a vadászatra önként jelentkező kispribék. Hát, én nem érzem jól magamat közöttük. Se.

– Jut eszembe: ez az esszé sorozat miért nem jelent meg kötetben? Esetleg miért nincs fent a neten? Egyszerűen kicsúszik a lap a rendszerváltás környéki irodalom elemzői elől a pályáról, ha nem kutatható, nem kutatják, mert nem is tudnak róla. Akinek nincs meg a Szivárvány, mint nekem, de bele akar nézni, mit tegyen?

– A Szivárvány különös képződmény volt, szinte utóélet nélkül. Az áldott emlékü, szelíd költőember, Mócsi Ferenc alapította Chicagóban, és egy ideig együtt is szerkesztettük,

kiváló íróemberek társaságában és segítségével; Jankovics Józseffel és Szűgyi Zoltánnal. Olyan lapot akartunk csinálni, amelyik a teljes nyugati magyar irodalom, a hazai és a kisebbségi magyar irodalmak felvevő-piaca, olyan lapot, amelyikben elfér mindenki – egymás mellett. A megjelenés egyetlen kritériuma az írás minősége volt. Csoóri és Mészöly, Petri és Sziveri, Tóth Erzsébet és Géczai János, Kemenes Géfin és Gömöri György, Kányádi és Határ Győző, Faludy és Barak László, Balla D. Károly és András Sándor... Tehát, az irányzatos lapok megalakulásának és megerősödésének az idején, amiért az előző, puha diktatúrában magam is fölemeltem a szavamat, mi egy „nemzetközi-népfrontos” lapot akartunk az olvasók kezébe adni. De nem is ez a kérdés igazából, csak el akartam ezt mondani. Hogy miért nem jelentettem meg az ott közölt írásokat kötetben? Nem tudom. Talán, mert össze kéne szedni őket, egymáshoz rendezni kellene a nagyon különböző szövegeket, szerkeszteni, átírni és kiegészíteni kéne őket, és ehhez nincs mostanában kanalam. Mostanában? Eddig se volt. Nem hiszem, hogy mindent meg kell jelentetni. Egyékként is megjelent két esszé-kritika-kötetem Dunaszerdahelyen a közelmúltban, Elfogult írások és Nemzedéktelen arc címen, abban elég sok elemző írás található, igaz, ezek egyike sem Szivárványban megjelent szöveg. A Szivárvány esetében nagyon fontos lenne a lap könyvtári rendszerezése, feldolgozása. Kiadtunk mi annak idején egy Szivárvány-repertóriumot, azt kellene bővíteni a később megjelent lapszámok tartalmával. Nem lenne túlságosan nagy munka, de kérdés, hogy ki csinálja meg. Én biztos nem, nekem se időm, se rátermettségem, se szakértelmem nincs az ilyen rendszerező feladatokhoz. Mármint két lehetőség van. Vagy elveszik valóban minden, ami Szivárvány volt, vagy a fiatalabb generációból valaki(k) felfedezi(k) magának/maguknak a folyóiratot – nem az én kompetenciám itt és most dicsérni a színvonalát, és felhívni a figyelmet az irodalom- és politikatörténeti jelentőségére a lapnak –, és nekilát a feldolgozásának. Például, egy-két irodalom-érzékeny egyetemistára gondolok. Ehhez persze olyan téma-vezetők szükségeltetnének, akik tisztában voltak az akkori (erő)viszonyokkal, és a helyükön tudták kezelni akár a folyóiratokat is. Annyi bizonyos, egyelőre nincs szándékom a Szivárványban közzétett írásaimat kötetben kiadni. És annyi lehetséges, hogy aki a Szivárvánnyal akar foglalkozni, ha csak egy-egy közlemény erejéig is, az a Széchenyi Könyvtárban, vagy a nagyobb ilyen műintézményekben megetheti.

– Az utóbbi két évtized – gondolom én – olvasó Zalánja az „újra-” és a „hozzá”-olvasó író. Emlékezetes, éppen beszélünk valami miatt, amikor a Janus Pannonius drámára készültél. A könyvtározás, levéltárak látogatása a dramaturg, a drámaíró hétköznapi gyakorlatához tarozik mára?

– Is, is. A dramaturgnak valóban nagyon sok mindent hozzá kell olvasnia egy-egy darab előkészítéséhez, meg kell kockáztassam, többet, mint a rendezőnek. Tehát, igazából tényleg a könyvtárban kellene töltenie az ideje nagy részét a próbák megkezdése előtt. Mára azonban nagy segítséget jelent az internet a dramaturg munkájában is, mert sok minden van fönt, ami kiváltja a könyvtárba kutyaolás néha nehézkes köteleességét. Így aztán megkönnyebbül mind az újraolvasás, mind a hozzáolvasás. Általában a drámák

is fönt vannak az világhálón, ha meg nincsenek, akkor az embernek szerencsésnek kell lennie. Ilyen szempontból én az vagyok. Merő Béla rendező barátom mániákus dráma-szkennelő, szerintem nem több száz, de több ezer drámát digitalizált a maga hasznára és szórakoztatására, és ezt mind megosztotta velem. Alig van olyan írott, s valamennyire ismert dráma, amelyet ebben a magán-digitalizált könyvtárban ne találnék meg. (Jel-lemző, hogy ha valamelyik régebbi darabomat keresem, és nem találok a gépeimben, akkor belépek a Merő-könyvtárba, és ott kilencvenkilenc százalékos biztonsággal megtalálom azt.) A Janus Pannonius-darab megírásakor erős hozzáolvasásokra volt szükségem. Volt egy nagyon közhelyes és felületes Janus-képem, ami a középiskolai tanításhoz elégséges volt, volt egy Janus-versolvasatom, egy hiátusos életrajzom, és ennyi. Igen ám, de hogy fogjak hozzá a kereséshez, de még inkább a megtaláláshoz? A Janus-irodalom meglehetősen kiterjedt, mihez nyúljak, ha nincs sem időm, sem energiám az egészet végigböngészni, és aranymosó módjára elhordani és átrostálni hegynyi kavicsot ahhoz, hogy néhány aranyrögöt, számomra használható életrajzi vonatkozás, vagy a művekre vonatkozó észrevételt fölleljek. Itt is, ebben is szerencsém volt. Két kiváló iro-dalomtörténész barátomat kerestem meg azzal, adjanak a kezembe olyan Janus-forrá-sokat, illetve tanulmányokat, amelyeket a munkám során fel tudok használni. Jankovics József és Szörényi László, két nagy tudású irodalmár, nem volt rest előkeríteni nekem a legfrissebb Janus-tanulmányokat, könyveket és folyóiratokat adtak a kezembe, s még magyarázattal is ellátták azokat. Némiképp meglepődtek, amikor a nem kis mennyiségű anyag elolvasása után azzal álltam eléjük, köszönöm, mindent tudok, amit már tudni lehet Janus Pannoniusról, most már csak azon kell törnöm a fejemet, hogy a hiátusokba hogyan tudok behatolni, hiszen nekem nem abból kell elsősorban építkeznem, amit tudunk, hanem abból, amit nem tudunk Janusról. Ott léphet be a fikció, ott lehetek invenciózus, ott faraghatok igazi hétköznapi embert, akár hőst, ebből a remek, bár ke-vésé ismert, s ha ismert, meglehetősen egyoldalúan megismert költőből. Megnyugtató volt a Vigadó-béli második bemutató után (a darabot átirtam monodrámává) a két em-lített, nagyra becsült irodalomtörténészt hallgatni arról, hogy mennyire fontosnak érzik a maguk szakmája felől is ezt a művet. Külön öröm volt, hogy Kulin Ferenc is igen po-zitívan nyilatkozott a darabról, és nem csak az írói teljesítményemről, ami azért is volt különösen fontos a számomra, mert neki volt már korábban egy Janus-darabja, amely-ből tévéfeldolgozás is készült. Mert mondhatta volna akár azt is, hogy minek kontár-kodom bele olyan dolgokba, amihez nem értek, vagy más jobban ért, mondjuk ő, ami feltehetően igaz is lehet, hiszen Kulin nem csak kiváló szerkesztő, vérbeli politikus, de eredendő szakmája szerint irodalomtörténész is.

– Elmúltál hatvan, új kerítést már nem építesz, új házasságot nem kötsz, ezt javasolja a palóc közmondás, de maradt-e olyan kötet a listádon, olyan nagy világirodalmi mű, amivel adós vagy magadnak? Nekem több is, eddig azzal nyugtattam magam, hogy biztosan be-következik valami csöndesebb idő kórházban, szanatóriumban, amikor behozom az el-maradást, de látom, nem egyszerű ez a változat se. Mi az – létezik egyáltalán – az a fontos mű, ami várakozik a polcon? Van olyan? Vagy pedig végigolvastad a kötelező meneteket?

– A házépítés témakörbe nem mennék most bele – a feleségemmel épp a napokban terveztük egy Mátra-béli kis rönkház felépítését. Persze, annak lenne kerítése is, mégpedig új. Úgyhogy, nem kéne feltétlenül öregítened engem egy interjú ürügén, öregem...! Viszont, új házasságot valóban nem akarok kötni, és nem feltétlenül a hatvan meghaladása miatt. De a kérdés nem is erre vonatkozott elsősorban. Mint említettem, nincs listám, rögtönző alkat vagyok (az elegáns jelző itt talán a kapkodó elfedésére szolgál), de ha elkezdek gondolkodni az adósságaimon, akkor bizonyára mindjárt bővebb ez a listám, mint a teljesített penzumoké. Inkább az újraolvasások elmaradása nyugtalanít, ahogyan azt már feltételezted egy előző kérdésedben, mint a kimaradt könyvek elveszített lehetőségei. Itt van mindjárt Szentkuthy Prae-je, amit annak idején már olvastam, mert érdekelt, csak nem érintett meg, mert túl fiatal és tapasztalatlan voltam hozzá. Így vagyok Hamvas Karneváljával is. Azt sem tudom, hogy Joyce Ulysses-ének hányadik olvasás után lehet hátat fordítani azzal a tudattal, hogy túl vagyok rajta. Újraolvasni Dosztojevszkijt, és elolvasni tőle azt, amit még nem olvastam! Vagy végignyá lazni-tűnődni Tolsztoj Háború és békéjét. A fiatalon-olvasással egyébként az a baj, hogy nagyon sok filozófia, mi több, érzelem elsikkad még a lélek felkészületlensége miatt az olvasatban. De szívesen nekifognék ismét Kantnak, Hegelnek, Schopenhauernek, Kierkegaardnak – nyilván ma már más lenne a fontos számomra bennük, belőlük, többet is értenék meg azokból a rendszerekből, amelyeket létrehoztak. De nagy és behozhatatlan elmaradás Jókai, akinek az életművéhez egy másik élet szükségeltetnék. Kemény Zsigmondot olvastam egyetemista koromban, nagy kedvvel és élvezettel. Ma – hogy is volt? Mára: mi is volt? De, hogy közelebbi vizeken is evezzünk! Jó lenne egyben látni a mára megterebélyesedett Szilágyi István-, Esterházy-, Spiró-, Nádas-, Krasznahorkai- vagy Temesi-életművet! Vagy újraolvasni Babics Imre Gnózisát, amelyet teljes érzéketlenséggel próbált eltiporni egy fiatal kritikus a Kortársban (amikor a könyv több évtizedes íróasztalfiókban veszteglés után végre megjelent...), és nem e miatt, természetesen. Szeretnék hozzányúlni a Weöres-, a Vas István-, a Juhász-, a Nagy László-, a Tolnai Ottó-, a Szilágyi Domokos-, az Orbán Ottó-életművekhez. Rég olvastam Adyt, holott ifjúságom hajnalán szinte csak Adyt voltam hajlandó olvasni. Sokakhoz volt viszont szerencsém a közelmúltban, például Mészölyhöz, Pilinszkyhez, József Attilához, Kafkához, Radnótihoz, Mikszáth-hoz, Petőfihez, Thomas Mannhoz... de nem sorolom, talán fölösleges is, unalmas is lenne. Az nyugtat a megnyugtathatatlanságban, hogy mióta színházban dolgozom és dramaturgiát, néha színház- és drámatörténetet és -elméletet tanítok, rengeteg drámát olvasok és újraolvasok. Idei dragéi nyaralásom alatt elolvastam a tenger partján Thomas Berndhard kötetben föllelhető drámáit, és a Rilke levelezés első kötetének jelentős részét. Amúgy pedig passz, ebbe a kérdésbe teljesen belevesztem. Még annyit, kiegészítésül és befejezésül, hogy könyvet már nem veszek, mert nem tudom hova tenni őket, a dolgozószobámban két sorban a könyvek a polcokon, az újabbak a földön folyamatosan összeomló kazlakba rakva, nem férek el magamtól, de erről mintha már beszéltem volna, így abba is hagyom a panaszzkodást.

S Ü M E G I G Y Ö R G Y

Zsenneyei búvóhelyen

KAZINCZY JÁNOS ANTAL FESTŐMŰVÉSZ

1956-OS KÉPSOROZATA ÉS A TÖBBI

1. AZ EMIGRÁCIÓBÓL HAZA

A világhíressé lett XX. századi magyar származású fotóművészeket a fotóról szóló magyar nyelvű írásokban általában nem tartják emigránsoknak. Sőt, sajátos, a világhírnév teremtette aura képződött köréjük, amelynek fontos bizonyítéka az is, hogy az itthon dolgozó, sok esetben náluk nem kevésbé tehetséges fotósokról meg összefoglalóan írják: akik itthon maradtak. Vagy – kicsit a gyakorlat nyelvére lefordítva az áthallást –, sajnálhatják, hogy nem mentek el, mert éppen emiatt (az itthoni szűkös körülményekben) nem válhattak hasonlókká a világhírűekhez.

A képzőművészek esetében is különös a helyzet, hiszen pl. a Bauhausban szerephez jutott képzőművészekről sem az emigráns-létet emlegetik, hanem éppen az eredményeiket. A nemzetközileg is legismertebb Moholy-Nagy Lászlónál, művei céduláinál New Yorktól Washingtonig ott van, hogy Magyarországon (vagy pontosabban: Bácsbokodon) született, de semmi több. Victor Vasarelynek Pécsen és Óbudán is lett múzeuma, tehát ő volt a legfontosabb „magyar származású” képzőművész a XX. századból, mivel két múzeuma rajta kívül senkinek sem lehetett. De már ő is éppen a világhírré jutottságból építhetett visszafelé, vagyis itthoni múzeumai létesítését a kinti reputációja segítette.

A második világháború és főként az 1956-os forradalom után emigráltakhoz már ambivalensebb volt majdnem az egész Kádár-korszak viszonya. Az 56-osokat sokáig mereven elutasították, különösen, ha a forradalommal kapcsolatos műveket is létrehozta, és terjesztették is azokat. A görcsök lassan oldódtak, két politikailag megtárogatott fórumot szerveztek a bemutatásukra azért, hogy a rendszer medrébe terelve jelenhessenek meg Magyarországon, a politika furcsa fénytörésű kirakatában. Hiszen különös, hogy a *XX. századi magyar származású képzőművészek külföldön*¹ és a *Tisztelet a szülőföldnek* (Külföldön élő magyar származású művészek II. kiállítása)² című tárlatokról mellőzték a szomszéd országok magyar képzőművészetét. Ezzel is azt sugallva, hogy a szocialista internacionalizmusban nincsenek magyar nemzetiségű képzőművészek,³ addigra már mindenki a többségi nemzet hajójában románul, szlovákul (még bonyolultabb: csehszlovákul), szerbül stb. fest, készít szobrot. Vagy ha mégis előfordult, hogy a többségi nemzet egy-egy magyarországi bemutatójába beválogattak magyar művészekről is, akkor a nevüket románosították, pl. így: Andrei Mikola, Gavril Miklóssy, Eugen Szervatiusz. Az európai, amerikai stb. emigrációkban élő minden magyar származású képzőművészt sem kereshettek és nem is találhattak meg,

hogy az említett két kiállításba bevonják. A kívül rekedtek, szándékuk és életsoruk szerint különféle módokon kapcsolódtak, vagy próbáltak visszakapcsolódni a magyar képzőművészetbe. Sokan, idősebb korokban hazatelepedtek (Bodó Sándor, Prokop Péter, Szalay Lajos stb.), jelentősebbnek tűnik azoknak a száma, akiknek már csak a művei kerülhetnek haza (Amerigo Tot, Marosán Gyula, Polony Elemér stb.).

2. A NEHÉZ PÁLYAKEZDÉS

Kazinczy János Antal (1914–2008) dél-franciaországi magányában dolgozott, messze Párizstól, a centrumtól, s öhozzá a *XX. századi magyar származású képzőművészek külföldön* – és az azt követő hasonló – kiállításoknak a híre, a hívó szava talán el sem jutott. Ezért is valós kérdés, hogy a magyar történelmi fontosságú nevet viselő képzőművész, Kazinczy milyen grádicsokon át, hogyan jutott Dél-Franciaországba, életműve utolsó kaptatójára, művei fennsíkjára. Temesváron született, ahol 1925-ben már Podlipny Gyula és Varga Albert szabadiskolájába járt, és ezzel párhuzamosan kitanulta a vésnök szakmát (ez emigrációja első éveiben, 1961-ig megélhetést is biztosított a számára). A budapesti Képzőművészeti Főiskolán Rudnay Gyula növendéke,⁴ és nagyjából ugyanezen években, 1933–37 között a „Szocialista Képzőművészek Csoportjához tartozott,”⁵ vagyis baloldali beállítottságú volt. 1936 nyarán hazautazott, a román hatóságok a határon elkobozták az útlevelét (talán engedély nélkül tanult Budapesten?), és rövidesen behívták katonának. Majd vésnök, mintakészítő Vizaknán és a bukaresti állami pénzverdében. A háborút illegálitásban, a romániai antifasiszta ellenállás aktív résztvevőjeként élte át. A második világháború után a temesvári *Szabad Szó* napilap felelős szerkesztője (1944. nov. 1. – 1945. aug. 18.), a romániai magyarság demokratikus szervezetének, a Magyar Népi Szövetségnek bánsági aktivistája. Feltehetően a Magyar Népi Szövetség működésének a román politika részéről történő radikális szűkítése is hozzájárult ahhoz, hogy 1947-ben Magyarországra távozott.

Kazinczy pályakezdésének az évei, ahogy a képzőművészeknél általában igaz: az útkeresés gyötrelmeivel, saját hangjának a megtalálásával teltek. Ráadásul mindezt nehezíthette az a körülmény, hogy Budapestre nem térhetvén vissza, a főiskolai tanulmányait megszakítva nem juthatott el a diplomáig. Ezidőt szünetelt figuratív művein elsősorban az erdélyi embereket és tájat fogalmazta meg, majd az ellenállás veszélyeire és a háború okozta fájdalomra, veszteségekre figyelmeztető műveket alkotott. Őt, magát is jelentős veszteségek érték: a második világháború idején Bukarestben elkallódott az addig alkotott művei jelentős része, majd az 1947-es, valószínűleg kényszerű Magyarországra települése idején újabb veszteségeket kellett elszenvednie.

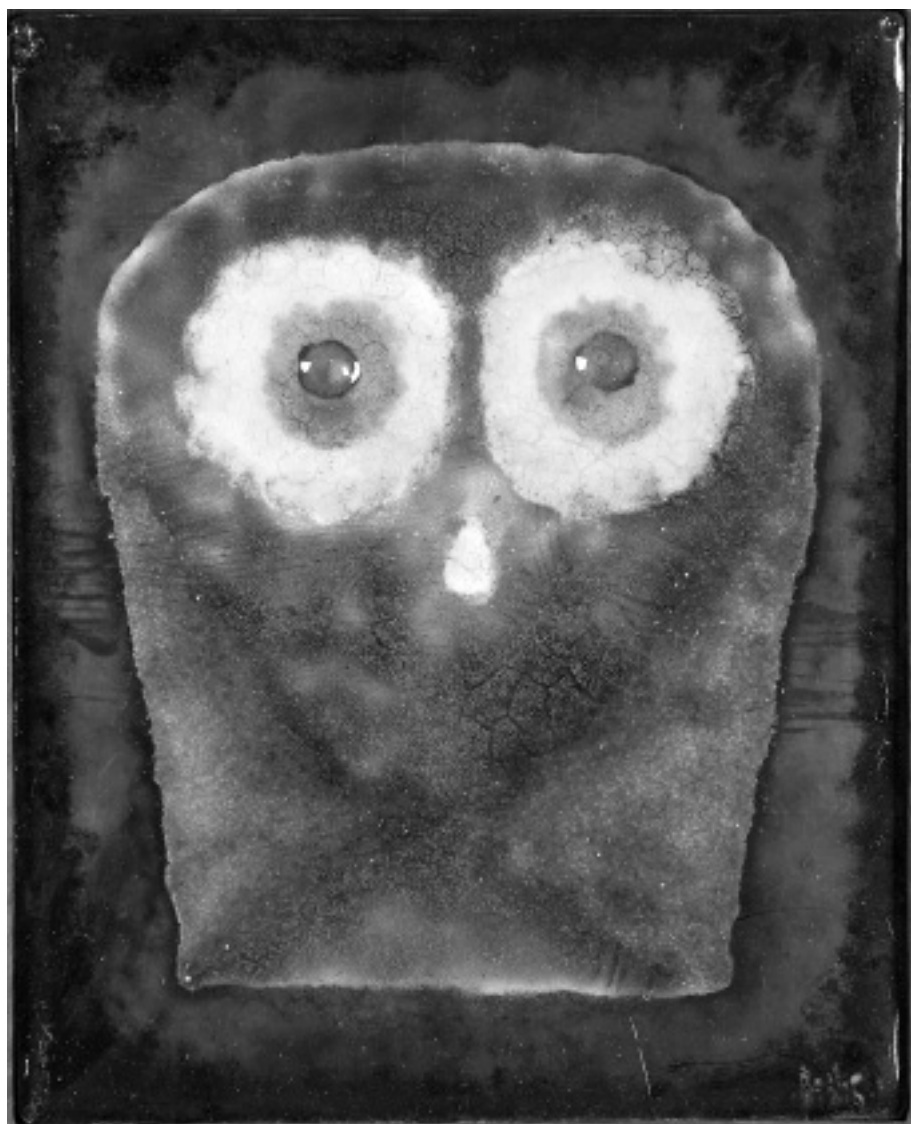
3. MAGYARORSZÁGON, A SZOCREÁL SŰRŰJÉBEN

Magyarországon a második világháború után fontos szerephez jutott baloldaliak között kereshette (vagy újíthatta föl) ösztönösen is kapcsolatait. A kor kívánalmaira figyelt, amikor bekapcsolódott a magyarországi képzőművészeti közéletbe. 1948

júniusától szerepeltek művei kiállításokon. Ezidőtt kezdődik el kiállításokban és társadalmi, művészet-közéleti aktivitásban a leggazdagabb és legsokoldalúbb – s egyúttal a leginkább ellentmondásos – élet-periódusa. 1948-tól számos kollektív kiállításban szerepelt,⁶ és volt két önálló bemutatkozása. Ez a korszaka 1957-ig, a Tavaszi Tárlaton történt, emigrálása előtti utolsó itthoni megmutatkozásáig⁷ számítható.

A „Fővárosi Képtár Bányavidéki Vándorkiállítás /.../ képeit Pogány Ö. Gábor, a Fővárosi Képtár igazgatója, Farkas Aladár szobrászművész és Kazinczy János festőművész állították össze a Fővárosi Képtár gyűjteményéből. Körülbelül másfél száz képet, rajzot, metszetet és negyvenegynehány szobrot választottak ki”⁸ Valószínűleg Kazinczy is részesülhetett a Kultuszminisztérium tanulmányi ösztöndíjából, amelyet 15 művésznek adtak azzal a céllal, hogy „egy-egy hetet a bányászok életének tanulmányozásával tölthessenek.”⁹ Két *Bányászok* című szénrajza szerepelt a Bányavidéki Vándorkiállításban és a fölsorolt kiállításokon is hasonló, munka- és munkás tematikájú, vagy az új építkezéseket, valós társadalmi helyzeteket megjelenítő művei kerültek közönség elé (pl. *Hídépítő*, *Munkábamenők*, *Acélolvasztó*, *Ellenállás*, *Népfrontgyűlés*, *Traktorok felvonulása*,¹⁰ *Megbeszélés a gépállomáson hajnalban*). Ez időben kiállított tájképei (pl. *Erdei út*) között még föltűnik egy, a korábbi alkotói témaválasztását jelző mű is (*Erdélyi falu*). 1949 novemberében önálló kiállítást rendezett.¹¹ Ennek előmunkálatai időszakában, az akkori ötéves terv keretében a „hatalmas ipari várossá kiépülni” tervezett Mohácson töltött néhány hetet „művészi munkájának gazdagítására, /.../ az ott folyó építkezéseknél, a munkások között élve.” A valóság közvetlen tanulmányozása eredményeként a kiállított rajzain „keményarcú kőművesek, földmunkások, ácsok, zuhanyozó, tisztálkodó munkások, az épülő, új modern munkásházak egész sora, a csatorna építkezése, a kombinát gigászi méretei” bontakoztak ki. A tárlatot ismertető Fenyő A. Endre, baloldali elkötelezettségű képzőművész utal arra, hogy korábban Kazinczy „sem volt mentes a formalista hatásoktól”, de „ő is, mint művészeink java igyekszik most gyökeresen szakítani a polgári művészet e csökevényével”. Kazinczy fejlődése útján fontos állomásnak tartja a kiállított rajzait, amelyek „a valóságot és benne a jövőt tükrözik vissza”.¹² A tárlat másik ismertetője, Végvári Lajos művészettörténész utal arra, hogy Kazinczy „a Szocialista Képzőművészeti Csoport tagjaként tűnt fel az elnyomatás idején”, és szerinte „a felszabadulás szétzúzta szűk látókörét”, s így „most már nemcsak a látásmódjáért vívott formai harc lett a feladatává, hanem az új tartalom megvalósítása.” A kiállításán bemutatott arc- és tájképek „a felszabadult munkásosztály életét, körülményeit és építőmunkájuk lendületes eredményeit mutatják be”.¹³ Ugyanezen tárlata¹⁴ a *Szovjet festőművészet* kiállításán miatt itt tartózkodó szakember elismerését is kívívta: „Kiállításokon szinte meghatottan szemlélem, hogy az ifjú generáció miként lépett az egészséges fejlődés útjára, és hogyan szabadítja meg magát a formalizmus béklyóitól. Például Kazinczy János kiállított rajzai arról tanúskodnak, hogy igen jól látja a munka karakterét, és ismeri a szocialista építés hőjét, az embert is. A művész egyike azoknak, akik gyakorlatban mutatják meg, hogyan kell levetkezni a múlt rossz, burzsoá csökevényeit”.¹⁵ Ennek a szovjet szakember (akkor vitán fölüli a legmagasabb tekintélynek

számítottak) szavatolta elismerésnek, ennek a bezzeg-rangnak ellentmondani látszik az a tény, hogy az Iparművészeti Főiskolán tanító (1949–50) Kazinczyt „szovjet kritikák nyomán (École de Paris), dekadens és formalista jelzőkkel illették,¹⁶ és állásából elbocsátották. Még különösebb, nehezen föloldható belső ellentmondásnak tűnik, hogy az elbocsátott, tanárnak alkalmatlannak nyilvánított, szerkesztői gyakorlattal rendelkező festő a korszak egyetlen képzőművészeti folyóirata, a *Szabad Művészet* felelős szerkesztője¹⁷ lett (1949–53). Szerkesztői munkája mellett több kiállítás-ismeretterjesítő, tárlat-recenziója is megjelent. Első írásában¹⁸ rámutatott a szocialista realizmus didaktikus szemléletében fogant képalírások¹⁹ és a kiállított művek közti distanciára, pl. így: „Egry József és Rippl Rónai József is az első világháború előtti formalista, öncélú, burzsoázia ideológiáját tükrözik vissza”. Kazinczy aktív résztvevője a korszak képzőművészeti közéletének. Tagja a Szabadművelődési Tanácsnak²⁰ és tevékeny a Képző- és Iparművészek Szövetségében. Az I. Magyar Képzőművészeti Kiállításról lefolytatott „kiértékelésben” a művészeti írók szakosztálya megállapította, hogy a tárlat „döntő fordulatot jelent”, mivel „a mondandó és a téma kérdése központi problémája a művészetnek”. A felszólalók²¹ között volt Kazinczy, aki ugyanezen témában, a festőszakosztályban²² is elmondta a véleményét. Igyekezett korábbi, erdélyi kapcsolatai legfontosabbikát is ápolni. Erre utal Zsögödi Nagy Imre festőművészeknek egy, a nevelt lányához írt levélbeli megjegyzése: „Mielőtt valami is történnék, a legjobb lesz Kazinczyval megbeszélni”.²³ Kazinczy sokirányú aktivitásába a szándékai megjelenítése²⁴ és a nyilatkozatai²⁵ is beletartoznak. A képzőművész szövetség tagjaként nemzetközi feladatai is lettek. A festőszakosztály képviselőjeként 1951. dec. 18-án részt vett a Román Képzőművészek és Iparművészek Szövetsége főtitzára, Ligia Macovei fogadásán.²⁶ Bedő Rudolfnak Ion Andreescuról megjelent írását²⁷ azzal egészíti ki, hogy Andreescu műveiben „a nép szeretete és intenzív érdeklődés nyilvánul meg a kizsákmányolt, megkínzott nép iránt, s elmélyült szeretet fejeződik ki hazájának tájai iránt.” Kazinczy megvédi Andreescut, nehogy a *Szabad Művészet* olvasói azt hihessék, hogy a román festő „csupán a franciák hatása alatt dolgozott, és öncélú műveket alkotott volna”.²⁸ Egyhónapos lengyelországi tanulmányútján Varsóban részt vett a korábban Moszkvában bemutatott magyar képzőművészeti kiállítás rendezésében, majd tanulmányozta „több nagy lengyel város hatalmas méretű, gyorsrendületű újjáépítését”, és fogalmat alkothatott „a mai, a szocialista-realizmusért küzdő lengyel művészek munkáiról” is.²⁹

Pihenni és dolgozni, festeni a korszak kedvelt alkotóházaiba, Sárospatakra³⁰ és Nagymarosra járt.³¹ A Rákosi-korszakban elterjedt kongresszusi felajánlásokból is kivette a részét. Perszonálisan ezt vállalta: „Kazinczy János egy grafikai munkaközösséget szervez, mely a júliusi Grafikai Kiállításra kollektív munkával készít elő a béke tematikájával foglalkozó grafikai műveket”. E vállalat talán megfelelő közreműködők híján nem teljesült, ám a szerkesztőség fölajánlása igen: „A *Szabad Művészet* szerkesztősége brigádmunkában a Magyar katona a szabadságért kiállításra feldolgozza a szovjet csataképfestészet anyagát”.³²

Kazinczy Jánosnak a Szabad Művészet számaiban megjelent kiállítás-ismertetői azt jelzik, hogy az országot járó, tárlatokat látogató Kazinczynak talán egyszerre volt szövetségi és szerkesztői feladata ezeknek a beszámolóknak az elkészítése. A Somogy megyei képzőművészekről szólva kiemeli Z. Soós István *Örömmünnep december 21-én* című festményét: „A kép ünneplő tömeget ábrázol a feldíszített Városháza előtt. /... / Szerencsésen oldotta meg, mert sikerült visszaadnia azt az ünnepélyes hangulatot, mellyel a dolgozók Sztálin elvtárs születésnapját ünnepelték”.³³ Üzemi képzőművészeti szabadiskolák és képzőművészeti körök bemutatkozóinak a szemlézése talán szerkesztői feladata is lehetett.³⁴ A Közlekedési Alkalmazottak Szakszervezete Szabadiskoláját így figyelmeztette: „az iskola jó úton halad, és igyekszik a káros, burzsoá dekadens szellemet kiküszöbölni. Munkásművészeink tudják, hogy az elmúlt évtizedek uralkodó osztályának giccses ízlését kiszolgáló festés nem méltó a mai optimista életet kifejezni akaró emberekhez”. Az Abaúj-Zemplén megyei beszámolójában írta: „Az új egyetemi város (a miskolci – szerk.), a nagy kohók, az olvasztóüzemeket építő dolgozók heroikus munkája, a városrendezés, a környék mezőgazdasági munkája és a belváros gigászi építkezései foglalkoztatták elsősorban a Miskolcon és a megyében élő képzőművészeket”.³⁵ A Baranya megyei képzőművészek csoportjáról szólva jegyezte meg: „az erősen formalista, absztrakt, öncélú festészet befolyása alól csak lassan tudták magukat felszabadítani”.³⁶ Hasonló jellegű megállapításra jutott a képzőművészeti körök munkáit szemlélve is: „A Képzőművészeti Körök országos kiállítása az országban zajló eseményeknek, mindennapos életünk történéseinek és fejlődésének hű tükré”.³⁷ Kazinczy a Szabad Művészetben megjelent utolsó írásával a nagy Munkácsy-kiállítás nyomán kialakult vitához szolt hozzá. Munkácsy *Sztrájk* című festményéről írta: „a kezdődő, fejlődő munkásmozgalmat kellett ábrázolni – új tartalmat, új eszközökkel”.³⁸ A *Honfoglalást* pedig igyekszik megvédeni Bencze László kritikus megközelítésétől. Kazinczy írásairól összességében elmondható, hogy próbált megfelelni az elvárásoknak. A műtárgyat valóságábrázoló, a realitásokat minél hűségesebben visszaadó médiumnak tételezte, és elfogadta a munka- és a munkásábrázolás primátusát, a munkásmozgalmi elemek fontosságát. Ez utóbbit visszavetítve is alkalmazta, ugyanis Munkácsy *Sztrájk*járól is azt írta, hogy a „munkásmozgalmat kellett ábrázolni”. Ezt a torzító ítéletet alátámasztja az a tény, hogy a hazai szocreál ikonikus figurájává, az első számú magyar hagyománnyá tették Munkácsy művészetét, és Kazinczy is ezen elvárásnak akart megfelelni.

Az 50-es évek első felében a Szabad Művészet szerkesztőbizottságában is tevékenykedő Havas Lujza így emlékezett rá: „Abban az időben, amikor Kazinczy János a Szabad Művészet szerkesztője volt, én a Népművelési Minisztérium képzőművészeti osztályán dolgoztam. Ilyen minőségemben találkoztam vele többször is. A lap főszerkesztője akkoriban Szegi Pál volt, akivel nem álltak túl jó viszonyban, kölcsönösen 'mószertolták' egymást. Műveit, úgy emlékszem, nem láttam, de az volt a benyomásom, hogy művészeti sikerek helyett törekszik kultúrpolitikaiakra”.³⁹

Mintha egyszerre két vasat tartott volna a tűzben Kazinczy, s mikor melyikre volt aktuálisan nagyobb szüksége, vagy jobb lehetősége, akkor azzal élt, azt próbálta alkalmazni.

A Szabad Művészet felelős szerkesztői munkájának a befejezése után (1953. január) teljes gőzzel készülhetett a következő, második magyarországi kiállítására. Kling Györggyel együtt mutatkozott be az Ernst Múzeumban (1955. szept.).⁴⁰ Az 1952–55 között keletkezett festményeit (28 mű) és grafikákat, akvarelleket (1945–55, 21 alkotás) állított ki. Már a festmények címeiből jól látszik, hogy zömmel tájképek, táj-tanulmányok, csupán egy-két portré, csendélet és legnagyobb képe, az *Árvíz 1954*⁴¹ kerültek együvé. A tárlat másik felét ceruza-, kréta-, szén- és tusrajzok mellett néhány akvarell képezte. Ezek portrék, arckép-tanulmányok és tájrajzok, tájkép-tanulmányok. Mindebből élesen kitűnik, hogy Kazinczy fölhangzott az 1948–1952 között előtérbe állított, szocreál követelményeinek megfelelni akaró tematikával, és egyértelműen a tájképfestés felé fordult. „Egyre konkrétan a realizmus egyre fokozódó igényével oldotta meg a képeit.”⁴² A kiállítási katalógusa bevezetőjében Végvári Lajos azt állítja, hogy „különösen két magyar művész stílusához áll közel új művészi felfogása: Nagy Istvánéhoz /.../ és Dési Huber Istvánéhoz. Nagy István tematikája és stílusa különösen Kazinczy szénrajzaiban igen határozottan jelentkezik: egyszerű, szenvedő arcú emberek, zord tájak, kevés, de mégis tartalmat szuggeráló motívumok, a sötét-világos feszültségével telített erőteljes kontúrok”. Utal arra is Végvári, hogy az I. Magyar Képzőművészeti Kiállítás (melyen Kazinczy is részt vett) után „megzavarta őt a realizmus vulgáris értelmezése”, és azt is leszögezi, hogy „Kazinczynak is szerepe van művészetünk új tematikájának kialakításában”. Majd rögzíti, hogy a kiállított „tanulmány-tájokban Kazinczy valóban felfrissült, palettája gazdagodott a természet színeivel”. Oelmacher Anna sommásan, néhány mondattal elintézi, így: „stílusa még egyenetlen, sokfelé kísérletezik, tájképei Klingre emlékeztetnek, csendélete a francia iskola nyomán jár. /.../ Ha nem is kiforrott képalkotó módszere, megvannak képességei”.⁴³ Aradi Nóra mindkét kiállító küzdelmes, a folyamatos művészi munkát nélkülöző pályakezdéséről értekezik, és kijelenti, hogy a Kazinczy „társadalmi és politikai tevékenységét ismerőket meglephette a kiállítás”, amely a folyamatos alkotómunkától elszakadt művész számára „egy magasabb fokon való folytatás és tükörbe pillantás, a művészi eszközök számbavételének és kitergetésének az időszaka”. A Nagy Istvánnal és Dési Huber Istvánnal való stílusrokonságáról megjegyzi, hogy „ez a rokonszenv nemcsak formai: a zárt, tömör szerkezetek, a fehér-fekete ellentéteire s a szigorúan körülhatárolt színekre épülő kompozíció jellegét erőteljes körvonalak domborítják ki.” Szerinte „a művész célja mindenekelőtt a figurális kompozíció, mai életünk ábrázolása, ehhez gyűjti az erőt és művészi tapasztalatot ott, ahol a legkézenfekvőbb: a tájfestészetben. A téli tájak gazdag tagoltsága, a tavaszi virágos fák érzékletes ábrázolása a legfesztelenebb, ezekben csillan meg a legtöbb finom árnyalat, ezek között találjuk a legtöbb érett, kiforrott munkát.”⁴⁴

Kazinczy János 1955 őszén bemutatott festményei, grafikai munkái egy új fejezetet, új festői és friss művészi problémák megoldása felé induló, ideológiától az előző

éveknél mentesebb, tisztultabb alkotói attitűdöt mutatnak. Talán a képzőművészet közéleti és politikai indíttatású tevékenység elhagyását részben lassú fölismerések, csalódások, másrészt talán bizonyos mellőzöttség-érzés is erősíthették benne. Kiegyenesedő művészi pályája alakulásába az 1956-os forradalom szólt bele, fölforgatva éppen változó életét.

4. AZ 1956-OS FORRADALOM ÉS AZUTÁN

„Október 23-án, Kling György barátommal a Parlament elé mentünk a Nagy Imre beszédet meghallgatni. Ott éreztük igazán, /.../ hogy most elindul egy olyan folyamat, amely addig elképzelhetetlennek tűnő változásokat hozhat, vagy tragédiába torkollhat.”⁴⁵ Nincs arra adat, hogy az október 23-a előtti erjedésben, a Petőfi Kör tevékenységében akárcsak hallgatóként is részt vett volna Kazinczy. Az október 23-án este elhangzott Nagy Imre beszéd ébreszthetett új irányokat benne. A forradalom lendülete aztán magával sodorta őt is. Arról azonban nincs adatunk, hogy a forradalom idején bármiféle aktivitást kifejtett volna a felkelők, a változtatni akarók mellett. Igaz, hogy erre valóságosan is nagyon kevés esélye adódhatott, hiszen elsősorban a családja ellátását próbálta biztosítani (élelemért állt sorban). „Október 25-én a házuk előtt barikádöt építettek. Emiatt barátunkhoz költöztünk. /.../ Amikor nyugodtabb napok következtek, bementünk a lakásunkba. Ott tartózkodni nem lehetett. A műterem súlyosan megrongálva, a képeim és rajzaim nagy részét a szilánkok szétérték”. Kazinczyék továbbra is barátoknál kényszerültek meghúzni magukat. Ám „december vége felé /.../ a lakásunk és a műtermem olyan állapotba került, hogy vissza lehetett költözni. Ekkor festettem két kisméretű olajképet vászonra, és néhány vázlatot olajjal japán papírra. Konkrét élmények inspiráltak. Még nov. 1-jén felmentem az összelőtt műterembe. A kis ablakba égő gyertyát helyeztem, mint ahogy azon az estén a lakosság nagy része tette. Az egész város sötét volt – csak a gyertyák égtek az ablakokban. A kitört ablak előtt hirtelen és hangtalanul a fény felé röpült egy bagoly. Ez a látomásszerű élmény inspirálta a *November 1.* című képem két változatát. A Fő utcai református templom előterében eltemetett felkelők sírjai és az azok körül álló asszonyok (anyák, feleségek) láthatók a másik, vászonra festett képemen. Október végén a 11 éves „fiammal végigmentünk a Nagykörúton. /.../ Szétlőtt tankok, leszakadt villamosvezeték, törmelék, barnásszürke por a levegőben. /.../ Láttam az Oktogon közelében egy akasztott embert. /.../ A Képzőművészeti Főiskolára is elmentem, ahol Pátzay Pállal és Hincz Gyulával találkoztam. Együtt láttuk a hat főiskolai hallgató sírját az udvaron.” Ám Kazinczy az átélt, megrázó élményanyagához gyorsan hozzátette: „ezeket az apokaliptikus élményeket naturálsan nem akartam megfesteni, inkább csak úgy, ahogyan a vázlatokon láthatók.” Kazinczy az 1956-os képsorozatról, a művek születéséről és azok inspiráló közegéről, a családja akkori élethelyzetéről több évtized elmúltával is az akkori élmények elevenségével és szuggesztivitásával tudott nyilatkozni. Azt is rögzítette, hogy „a forradalom vége felé két olajképet festettem. Összehajtogattam őket, és elrejtettem egy táska bélésébe.” A képértés már nyilvánvalóan a kádári megtorlások idején történhetett. Bizonyosan azért,

mert nem akarta kitenni magát a művek miatt a hatóság zaklatásainak. Végül „a zsenyei művésztelepre menekültünk a kisfiammal. Hat hónapot töltöttünk ott.” Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a használhatatlanná vált lakás- és műterem miatt és talán a forradalmat megidéző művei együtt adtak okot a menekülésre. A korszak képzőművészet-történetét egyéni nézőpontból fölvezető Luzsicza Lajos festőművész állítása szerint: „Zsenye /.../ fontos szerepet játszott mint búvóhely, mint megálló, a határon túlra igyekvő fiatalok számára.”⁴⁶ Kazinczy Zsenyén tovább szaporította a forradalommal kapcsolatos mű-sorozatát. „Ott, akkor is festettem ’56-os élményeket, motívumokat. Ausztriában is foglalkoztatott a téma. A *Felszabadító* képemet ott festettem.” Az emigrációban (először Ausztria, majd NSZK és Franciaország) már nem folytatta ezt a festménysorozatát. Talán azért sem, mert nem ’56-os magyar menekültek közegeiben élt tovább, és emigráns magyar szellemi körökkel (pl. magyar nyelvű folyóiratok, könyvkiadók, intézmények) sem ápolt kapcsolatokat és így még inkább természetes ennek a tematikának az abbagyása. Így életművében sajátos zárvány, társak nélküli, ám színvonaluk és vallomások jellegük miatt adekvát opuszegyüttes. A fordulat évétől kezdődően Kazinczy igenlően, támogatóan állt a szocreál mellett. 1956-os sorozata erre a korábbi politikai igenre a tagadás, a nem válasza. Emléket állítani az elesetteknek, a forradalom eseményeiből jellemző momentumokat festményein megidézni – mindez ellentmondani látszik a korábbi, a kultúrpolitika szolgálatába állított festői és szervezői, szerkesztői tevékenységének. Mindebben talán éppen a fölismerésből fakadó, a forradalom táplálta új meggyőződésből fogant gesztus a legfontosabb. Az, hogy a *Traktorok felvonulásától* eljutott a forradalom releváns mozzanatai és az emberi szenvedés, az áldozatok, a gyász megfogalmazásáig. Az elesettekkel vállalt szolidaritása evidens módon mutatkozik meg *A szabadságért* című kompozíción: orosz tank mellett fekszik a fehér inges elesett (forradalmár). A konkrét utcai harcokat (házak előtti, lombtalan fás, szűk téren: tank, hason fekvő elesett puskával, lukas- és nemzeti színű zászló együttese) is megörökítette. Ehhez hasonlóan alig emelkedik a konkrétság szintje fölé a *Deportálás* című sokalakos kompozíció, amelynek vázlatosan fölrakott, izgatottságot sugalló figura-együttese céltalanul a senki földjén téblábol. A *Csizma tér* festménye a Sztálin-szobor ledöntése után a szobor talapzatán maradt, a sokak által megrögzített csizmák⁴⁷ szimbolikus, holdfényben való megjelenítése. A „hatalmas” Sztálint megidéző monumentumból a nevetségesség maradékot, az árva csonkolt csizma-párt, a porrá zúzott hatalmi szimbólum nevetségesség részletét állítja élénk borzongató holdfényben. A *November 1.* című kompozíció ablakba kitett, meggyújtott gyertyája a különleges Halottak napjának, a forradalomban elesetteknek emblematis megidézője. Az egyszerre riadt és riasztó bagoly, a mitikus halálmadár borzongató asszociációkat kelt az éles holdfényben. Ezt erősíti még az ablakkeretben törmelék-halom tetején megjelenített tank. A halált, a pusztulást szuggesztíven kifejező baglyos kompozíció, Kazinczy János ikonográfiai újítása 1956 (virtuális) Képtárában⁴⁸ egyedülálló.

Kazinczy nyolc műből álló festmény kollekciójának a színvilága a tematikához, a gyászhoz, a kiszolgáltatottság megjelenítéséhez, a döbbenet kifejezéséhez illeszke-

dően sötét. Csak a halottak koporsói, az előtérben zajló tragédiának fontos hangsúlyt adóan a házfal és az elesett ingének a fehérsége és három kompozícióban a hold világságága kontrasztál a sötétre hangolt környezetével. „Drámai erejű képi világa a maga szófukar lényeglátásával az utcai harcok áldozatát, a vonulókat, a tehetetlen veszteségérzést, a torokszorító csendet tudja szimbolikussá tenni.”⁴⁹ Sötét világos szín-elentétekre építette e műveinek a színvilágát Kazinczy, ahogyan mesterétől, Rudnay Gyulától tanulhatta. Az 1956-os forradalmat és a leverése utáni döbbenetet megörökítő festmények sorában Kazinczy művei talán az ugyancsak Rudnay-tanítvány Görögényi István ugyanilyen tematikájú nagyszámú festményének⁵⁰ a színkezelését és expresszív koloritját idézik elénk.

5. EMIGRÁCIÓBAN

Kazinczy, műveinek a harmadszori elvesztése (Bukarestben, a háború alatt először, másodjára az 1947-es kényszerű Magyarországra menekülésekor) után disszidensként kezdte újra az alkotást. 1957 nyarán került Ausztriába, majd az NSZK-ba (1959) és legutoljára Franciaországba (1967). A négy művészetföldrajzi térreunban (Erdély-Románia, Magyarország, majd német és francia) megalkotott életművének az évgyűrűi, egymásra épülő életmű-szeletei önálló és elmélyült tanulmányozást igényelnének. Itt most csupán a magyarországi munkálkodásának évtizedét (1947–1957) vizsgálhattam, abban a reményben, hogy az itt fókuszba állított élet-és műrésztele segíthet az előzményeknek és az emigrációban alkotott műveinek a megértésében és megítélésében is.

Kazinczy János több mint 50 évet élt és dolgozott nyugat-európai emigrációban. Festészetének fő vonulatát, alkotói szisztémáját, festői világának leglényegét bemutatták az eddigi magyarországi kiállításai⁵¹ (1956-os műveit először Sátoraljaújhelyen láthattuk). Kazinczy János emigrációban alkotott művein nem a szín- vagy térbeli perspektíva konvencionális eszközeivel él – máshol kell keresni képalkotása itt megnyilvánuló vonulatának az indítékait. Ő valamilyen sötét homogén alapon, valami belső festett kereten belül idézi elénk növényekre, termésekre, természeti alakzatokra, állatokra emlékeztető, mozgásban megmerevedett motívumait. Hol vízmosta, nap-szítta sziklákat, tektonikájukban is jelentékeny tömböket idéznek a formái, hol pedig elvontabb alakzatok, körök, hajlékony festék-szálak, különféle méretű festék-rögök finom permet-szerű pulzálását. Másutt körök és egyenesek ólomüveg vagy rekesz-zománc technikára emlékeztető fölrakását. De még ha közép-bordó vagy éppen hidegbb kékes alaptól indít, akkor is derűt, harmóniát, mediterrán nyugalmat, egyúttal kiegyensúlyozott szemlélődést mutatnak a művei. S az említett kifejezőeszközök segítségével dekoratívok, síkra komponáltak, leszámoltak a térbeliség illúziójával. Így azután egyfajta módon, továbbfejlesztve, megőrizve, meghaladva örzi művei szövevényében a Nürnbergben elsajátított zománccfestészet tanulságait is. Ám a mindig frissen elkészített tojástemperák telt, élénk színei elsősorban életigenlésről, harmónia-teremtésről, annak kereséséről is vallanak. Motívumai valami valóságosból, létezőből

szublimáltak, már csak ihletésük egyenletes ütemét őrzik úgy, hogy konkrétságuk mezét rég levetették, elhagyták.

Talán mondhatjuk, hogy Kazinczy egész alkotói tevékenységének ez a periódusa a végső kikristályosodás, a beteljesedés korszaka, az alkotói révbe érés biztonságát is jelenthette a számára.

Mire példa az ő küzdelmes életútja? Az újrakezdésre, a saját akaratából és tehetségéből való újra teremtésre. Arra, hogy az alkotó ember soha nem adja föl a benne szunnyadó művek létrehozásának a lehetőségét. Arra, hogy XX. századi a történelem szabdalta életútján, a nehéz körülmények ellenére is produktív tudott maradni. Arra, hogy ellentmondásos élethelyzetből kijutva képes volt megteremteni azt az alkotói nyugalmat, amely lehetővé tette számára a belső harmóniájáról valló művek megalkotását.

JEGYZETEK

- 1 1970, Múcsarnok, Budapest
- 2 1982-83, Múcsarnok, Budapest
- 3 Kazinczy János szekszárdi kiállításának megnyitóján (2014. szept. 20.) mondta Antall István: „a határon túli jelzőbe zártak nem kettős otthon, hanem az egyetlen otthontalanság helyzetében léteztek”.
- 4 Az 1935/36-os tanévben beiratkozott, III. éves festő szakos hallgató volt. *Az O. M. Kir. Képzőművészeti Főiskola Évkönyve 1935-36.* Szerk.: dr. Ferenczy József főtítkár. Bp., 1936. 71.
- 5 Major Máté: *Negyedszázada alakult a Szocialista Képzőművészek Csoportja.* Magyar Építőművészet, 1959, 314. sz. 133-134.
- 6 *Új magyar képzőművészet*, Bányavidéki Vándorkiállítás, Fővárosi Képtár, 1948. jún.; *Száz magyar művész*, Fővárosi Képtár kiállításai XL, 1948. okt.; *Képzőművészek a bányákról, az üzemekről, az újjáépítésről*, Magyar Képzőművészek Szabadszervezete kiállítóhelyisége, Bp., Andrassy út 69., 1948. nov. 20-dec.1.; *Magyar művészet 1800-tól*, Szépművészeti Múzeum, 1949.; *I. Magyar Képzőművészeti Kiállítás*, Múcsarnok, 1953.; *Nyári tárlat*, Ernst Múzeum, 1954. júl.; *Tavaszi Tárlat 1957*, Múcsarnok.
- 7 *Tavaszi táj és Téli táj* című olajfestményeit (mindkettő 60x70 cm) mutatta be. *Tavaszi Tárlat 1957*. Múcsarnok, 1957. ápr. 20 – jún. 16. Katalógus. Szerk.: Kisdéginé Kirimi Irén. Bp., 1957. 10.
- 8 A „Munkácsy, Paál László, Székely Bertalan, Mednyánszky László, Hollósy Simon és a nagybányaiak, Rippl-Rónai, Koszta, Nagy István, Tornyai, Nagy Balogh János, Derkovits, Dési-Huber, Kmetty, Czóbel, Berény, Márfy, Egry” képeiből összeállított kiállítást bemutatták: először Tatán, majd 1948. VI. 4-12: Dorog, VI. 18-26: Salgótarján, VIII. 1-9: Pécset-Diósgyőr, VIII. 15-23: Ózd, VIII. 29-IX. 6: Sajószentpéter, IX. 12-20: Várpalota, IX. 26-X. 4: Komló, X. 10-17: Pécsújhely-Pécs, X. 24-XI. 1: Brennberg-Sopron. *Vándorkiállítás a bányavidékeken*. Új Szántás, 1948. júl. II. évf. 7. sz. 401-403.
- 9 *Képzőművészek a bányákról, az üzemekről, az újjáépítésről*. Katalógus. Bev.: Dési Huber Istvánné a Magyar Képzőművészek Szabadszervezete főtítkára. Bp., 1948.
- 10 Reprodukálva: *Szabad Művészet*, 1950. aug. IV. évf. 8. sz. (306.)
- 11 Népművelési Központ Kiállítóterme, Bp., Rákóczi út 30.
- 12 F.A.E.(=Fenyő A. Endre): *Kazinczy (sic!) János rajzai*. Szabad Nép, 1949. nov. 19.
- 13 Végvári Lajos: *Kazinczy (sic!) János festőművész kiállítása*. Magyar Nemzet, 1949. nov. 23.
- 14 *Kőműves Imre elmunkás*, a mohácsi kombinát egyik építésvezetőjét ábrázoló rajzát közli: *Független Magyarország*, 1949. nov. 21.

- 15 *Beszélgetés Salimova elvtársnővel, a Tretyakov-képtár művészettörténetésével a szovjet kiállítás közönségéről és a magyar képzőművészet múltjáról és jövőjéről.* Szabad Nép, 1949. nov. 30.
- 16 hu.wikipedia.org/wiki/Kazinczy_János_Antal Az interneten fellelhető Kazinczyról szóló életrajzokban sok a pontatlanság, a pongyola fogalmazás. Ennek oka lehet az is, hogy nem szakemberek rögzítették az ellenőrizetlen adatokat, és elsősorban elbeszélésekre, személyes emlékekre, a családi legendáriumban fennmaradtakra hagyatkoztak.
- 17 Bortnyik Sándor után Szegi Pál lett a Szabad Művészet főszerkesztője, és mellette felelős szerkesztő Kazinczy János az 1949. november-decemberi, III. évf. 11-12. számtól az 1953. január-februáriig (VII. évf. 1. sz.). Az 1953. március-áprilisi számtól a Szabad Művészetet szerkeszti: a Szerkesztőbizottság.
- 18 *A kaposvári múzeum új kiállítása.* Szabad Művészet, 1950. szept. IV. évf. 9. sz. 354.
- 19 Pl. „Nem egy alkotásukban (a kiállító művészek – szerk.) a munkásosztály festői. Igen változatos formai kísérleteikkel, műveikkel valamennyien a mai realista művészet felé segítették a magyar festészet útját”.
- 20 Dési Huber Istvánné, Bokros Birman Dezső, Bernáth Aurél és Szabó Iván mellett. Világ, 1949. ápr. 10.
- 21 Szegi Pál, Radocsay Dénes, Dávid Katalin, Redő Ferenc, Garas Klára, Szabó Iván, Háy Károly és Kazinczy János. *A művészeti írók szakosztálya.* Szabad Művészet, 1950. szept. IV. évf. 9. sz. 365.
- 22 „A szakosztály sorra veszi és megvitatja mindazokat a problémákat, melyek egy-egy műalkotással s az egész kiállítással kapcsolatban egyetemesen felvetődnek”. *A festőszakosztály.* Szabad Művészet, 1950. szept. IV. évf. 9. sz. 364.
- 23 Nagy Imre levele neveltlányának, Kurucz Istvánné György Zsuzsának 1950. július 6-án. Nagy Imre: *Ahogy Csikba megérkeztem...* Európa Könyvkiadó, Bp., 1983. 276. Nagy Imre festékbeszerzés miatt kérte Kazinczy baráti segítségét.
- 24 „Kazinczy a Duna-Tisza csatorna építkezését szándékozik megörökíteni”. Szabad Nép, 1949. ápr. 17.
- 25 „A szovjet kiállításon örökké ott jártam a látogatók között, ellestem méltató és bíráló megjegyzéseiket, munkámban az ő kívánságaikat igyekeztem kielégíteni”. J. L.: *Lelkesen készülnek képzőművészeink az Alkotmány ünnepén megnyíló kiállításra.* Szabad Nép, 1950. júl. 29.
- 26 Domanovszky Endre, Bán Béla, Bencze László és Moldován István mellett. *Román képzőművészek.* Szabad Művészet, 1951. jan. V. évf. 1. sz. 47.
- 27 Szabad Művészet, IV. évf. 5-6-7. sz.
- 28 K.J.: *Glossza.* Szabad Művészet, 1950. aug. IV. évf. 8. sz. 319-320.
- 29 Résztevők: Pogány Ödön Gábor, Bencze László, Borsos Miklós, Kazinczy János. A Kulturális Kapcsolatok Intézete és a lengyel Olvasóterem rendezésében a tapasztalataikról – Kazinczy az építőművészetről – is beszámoltak. Szabad Nép, 1951. aug. 3. Kazinczy összegzése megjelent: *Lengyelországi utijegyzetek.* Szabad Művészet, 1951. aug. V. évf. 8. sz. 368-370.
- 30 Vámosi Katalin: „Volt egyszer egy Alkotóház 1947-1959.” *A sárospataki Alkotó Otthon 1947-től 1952-ig terjedő időszak.* In: *A 800 éves város, Patak.* Szerk.: Tamás Edit. Sárospatak, 2004. 233-281.
- 31 *Kazinczy János „felrakja” a Dunát...* Nők Lapja, 1956. júl. 26.
- 32 *A Magyar Képző- és Iparművészek Szövetségének és tagjainak kongresszusi felajánlásai.* Szabad Művészet, 1951. febr. V. évf. 2. sz. 51-52. A négy közlemény megjelent a Szabad Művészet 1951-es évfolyama számaiban.
- 33 *A Somogy megyei képzőművészek kiállítása.* Szabad Művészet, 1951. jan. V. évf. 1. sz. 32-33.
- 34 *A dorogi bányász szabadiskola kiállítása.* Szabad Művészet, 1951. febr. V. évf. 2. sz. 83-84.; *A Közlekedési Alkalmazottak Szakszervezete Szabadiskolájának kiállítása.* Szabad Művészet, 1951. febr. V. évf. 2. sz. 84.; *A MÁV Képzőművészeti Szabadiskola kiállítása.* Szabad Művészet, 1951. máj. V. évf. 5. sz. 219-220.; *Ganz Vagongyár Képzőművészeti Szabadiskola kiállítása.* Szabad Művészet, 1951. máj. V. évf. 5. sz. 220.; *Diósgyőr-Vasgyár Képzőművészeti Körének kiállítása.* Szabad Művészet, 1952. jan. VI. évf. 1. sz. 29.
- 35 *Az Abaúj-Zemplénmegyei (sic!) képzőművészeti kiállítás.* Szabad Művészet, 1952. szept. VI. évf. 9. sz. 448-449.

Európa árvája...

Szabó Dezső

Történelem az, ami le van írva – hangzik a szólás, ám a magamfajta szkeptikus nyomban kérdőjeleket rak mögéje – legalább annyit megkockáztatva: az semmi esetre sem történelem, hanem történetírás. A történetírásnak pedig úgyszólván minden korban megvannak a mesterei vagy éppen kontárjai, sőt, bértollnokai csakúgy. Ugyanis minden kor, minden politikai berendezkedés keresi létének folytonosságát, igazolását korábbi korokban, hivatkozási alapokat kreál magának elfogadtatásához. Egyként hivatkozás lehet a dicső múlt, valamint az *elnyomás, szolgasors* – ahogyan valamikor énekeltették velünk; akármelyik ön maga ellen is fordítható a (történet)írói szándék (igény?) szerint. Azaz: nem mondok kevesebbet: a történetírás – az adott időben aktuális manipuláció. (A folyó történelemé, amely éppen megesisik velünk, kiváltképpen; ez utóbbi ráadásul a politikai ebek harmincadján is! nem csak *ideálok bájbonában* – miként Kőlcsey mondaná.) Mindezt előrebocsátva vállalom a magam szubjektív „történelmét”, amelyet dehogy kívánnék bárkire ráerőszakolni.

1956-hoz tehát mi, akik akkoriban elméledésünk idejét éltük, vagy netán már föl nőttek voltunk, személyes emlékekkel (is) kötődünk – egyszerűen jelenlétünkől fogva; hogy hogyan, az viszont számos körülménytől függ/függött. Nekem 1956 az október 23-i fölvonulás a parlamenthez – mozgósító rigmusaival, a kilyukasztott lobogókkal, majd a helyszínen kórusban tiltakozással: *nem vagyunk elvtársak!* (soha nem használtam, ha csak iróniából nem, ezt a megszólítást) – és 1956 a rádió az először beszippantott könnygázzal, a Sztalin-szobor szétverése az Emke előtt, a forradalmi diáktanács, az orvlövészek aljassága, a szovjet tankok morajlása a Práter utca felől, még inkább az első nap ismét a gimnáziumban: mellőlem a padból hiányzik Buday Karesz, lelőtték, hiányoznak mások: Tanár úr, az osztály létszáma... bizony megfogyatkoztunk. Mindez azonban regénybe való: a költői történelemben, amely remélhetőleg elfogadtatja a személyes „hamisítást”, a legsajátabb történetírás. Érdemes belegondolni, mit tudunk meg a középkorról – teszem azt – a Trisztán és Izolda vagy a Parzival-földolgozásokból, mit a kicsit későbbiekéről a Don Quijoté-ból, mit a napóleoni háborúkról Tolsztoj grandiózus remekéből, hogy csupán néhány példát említsek. És akkor nem szóltam olyan világtörténelmi magyarázatokról, mint a Divina Commedia, mint a Faust, mint Az ember tragédiája. Manipulációk egytől egyig – de a művészi hitel jegyében. A regény – mondják – allegória; elsősorban a történelem allegóriája.

Létezik/létezhet megközelítés valamiféle elemzés felől, amely alkalmasint ideológiai, politikai, társadalmi mozgatók, vagyis a lehetséges okok vizsgálatával kísérle-

tezik, a különféle erők, érdekek mentén közelíti meg 1956 eseményosorát. Tudom, egy efféle közelítés tágas teret enged olyan elképzeléseknek, amelyeket általában az összeesküvés-elmélet vádjával szokás félresöpörni. A magyar história pedig bővelkedik összeesküvésekben és rájuk épülő elméletekben egyaránt – például – az Árpádoktól a Rákosi-éráig (és tovább), amelyek elgondolói tisztában voltak vele: ott lehetségesek összeesküvés-elméletek, ahol összeesküvések is szabad forgalomban kavarognak. Ebben az esetben tehát a gyanúnak korántsem pusztán az elméletet kell célba vennie, de az indokolatlan, a fennhéjázó félresöpérést is.

Természetesen lényeges mozzanat az egyre erősödő társadalmi elégedetlenség az egész „béketáborban” (ahol folyamatosan vívják egyébként a békeharcot!), bizonyos értelemben jelzi ezt a bolsevik párt XX. kongresszusa, jelzi a pozítani megmozdulás, Magyarországon a Petöfi Kör, Nagy Imre társasága. A szovjet kongresszus mintája szerint lecsereendő a hitetlen pártelit, az új *gazda*, az antiszemita Hruscsov kijelenti Rákosinak, hogy nem lehet *zsidókirály* Magyarországon. A változás tehát megakadályozhatatlan: élére kell állni, ez a modus vivendi. Nem árt rögvést azt is tisztázni, milyen és mekkora lehet az elfogadottsága egy efféle sugalmazott fordulatnak a proletárhatalom (értsd: a kommunista diktatúra) szempontjából. Van politikai, katonai erő, van feszült nemzetközi helyzet (szuezi válság), némi kalandorsággal (sosem állt távol a kommunista mozgalomtól) népi megmozdulást lehet gerjeszteni a korrigáló, leszerelő, szemfényvesztő elitcsere mögé.

A magyar nép csaknem egésze (kivéve azokat, akik fölszabadulásként élték meg az orosz előrenyomulást, nem pedig a szovjet imperializmus – kétségkívül provokált – manővereként) őszintén, szinte egységesen gyűlölte provincia helyzetét, a Rákosi-rendszert, amely elvette szabadságát, anyagi romlásba döntötte (és tartotta), megalázta nemzettudatában, vallásos hitében, megfosztotta legalapvetőbb politikai jogaitól (szabad választás, demokratikus közélet stb.). Az izzó gyűlöletet táplálták a vezetés agresszív bűnei (Gerő beszéde), valamint a sajtóbeli kritikák (Hétfői Hírlap; már vasárnap este sorban állunk érte az újságosoknál), a Szabad Európa Rádió, az Amerika Hangja fölerősödő propagandája. Október 23-án tömegtüntetésben nyilatkozott meg a mérhetetlen elégedetlenség. A couleur locale forradalommal, népfölkeléssel szentesítette a politikai üstökben kikotyvasztott elitcserét, amely ugyan nem a forgatókönyvírók szájze szerint sikerült, viszont politikailag sok kérdést megvilágított. Azt a legmarkánsabban, hogy a magyar nép nem kér – 1919 után kivált nem – a kommunizmusból, a szovjet gyámságból még annyira sem.

Dramai fölismerés volt a szó dramaturgiai értelmében is.

Hősök és még nagyobb számban áldozatok tanúsították a nemzet szabadságvágyát, akaratát. Páncélozott hadosztályok az „internacionalista” segítséget, luftballonként kipukkanó homályos ígéretet a Nyugat „támogatását”. Az azonnal nyilvánvalóvá vált, a „demokratikus” Nyugatnak esze ágában sincs valódi konfrontációt vállalni a szovjet birodalommal; mindössze abban volt érdekelt, hogy a lehetőségekhez képest véreztessen és elbizonytalanítsa az oroszokat (ez sem igazán sikerült), meghátráltassa némely imperialista agressziójában. Magyarország pedig maradjon csak továbbra az

a védőbástya, amelyet a történelem mindig is elvárt tőlünk (tatárok, törökök, oroszok), semmiképpen ne nyugati területeken folyjanak az éles konfliktusok. A nagy nyugati demokraták mélyen hallgattak, Camus szinte magára maradt tisztességes (eszmei) szolidaritásával, a szovjet intervenció voltaképpen zöld utat kapott, a kommunizmus nem engedte el prédáját. Annál inkább sem, mivel a valóságos elitcsere (ugyan miféle „elit” ez?) újabb árusítás nyomán (Kádár, Münnich, Marosán) tökéletesedett; a párton belüli ellenzékkel szintén kíméletlenül leszámoltak. A hősokeket, az áldozatokat lassan eltemettük, aki életben maradt, börtönben várta sorsát, Kádár a megtorlásban jócskán meghaladta Haynaut (ez utóbbi ráadásul nem volt magyar), hosszú évtizedekig gyilkosságait reálpolitikaként súlykolták volna belénk, történelmi helyzetfölismerésnek állították be. Özvegyek, árvák, megalázottak és megszorítottak hangtalan zokogása sem keltett annyi együttérzést, hogy 1957. május elsején ne vegyenek részt tömeges – önként! – az új diktátor nagygyűlésén.

Igen, 1956 Kádár kétségbevonhatatlan legitimációja lett: leverte (naná, naná, az orosz túlerő) a közben ellenforradalom márkírozott forradalmat, megszervezte az új erőszakszerveket, hamarosan munkásőrséget kreált, szóval magyar fegyvereket a látszat és az öntudat miatt, egyszer s mindenkorra proletár internacionalizmust hirdetett eszményként, szocialista hazafiságot az egyenjogon alapuló külkapcsolatok, a hiteles nemzettudat helyébe. A nagy illuzionista, a hétp próbás demagóg – félelemkeltéssel, pletyka-propagandával – képes volt elhíttetni a viszonylagos jólétre, békére apelláló tömeggel: addig jó nekünk, amíg ez a népmesei János viszi ügyeinket. A párt kipróbált harcosa, a nemzetközi munkásmozgalom (értsd: a szovjet birodalom) megbecsült hőse, akivel uralkodók, pápák, példás demokraták paroláznak (de hát láttuk, a román suszterlegénnyel ugyancsak).

A hősokeknek, az áldozatoknak maradt a néma tisztelet, és ahogy lenni szokott, egy olyan utókor esélye, amely majd rájuk, tetteikre, áldozatukra hivatkozhat saját legitimációja érdekében. A kevés túlélő tudna róla beszélni, milyen lehetett a gyilkosokkal – teszem azt – egy parlamentben ülni. Együtt koszorúzni velük a közben nemzeti ünneppé avanszált október 23-án. Mert minden utókor, kivétel nélkül, az árusítás kora egyúttal; ezt nem lehet megúszni, az ún. demokráciákban éppen nem. A „nagylelkű” Nyugat manapság demokráciára oktat bennünket, ha csak fikarcnyit eltérünk érdekeiktől. A honi hatalom úgy csinnadrattázik az ünnepen, akárha az egész 56 érte esett volna meg. Ezúttal nem az elsodort kis magyar falu, de az elsodort ország kallódik a nemzetközi nagytőke, a világméretű érdekcsoportok globális útvesztőiben, csapódik kiszolgáltatottan ide-oda – újabb és újabb „demokratikus” árusítások, a relativizált erkölcsi normák következtében. A forradalmi zászló lyukán keresztül egyre bevillannak ezek a lehangoló visszasságok, elveszik az emlékezés ízét. Bizony a zászlót magát is sejtelmes intrikák lobogtatják.

Legyen hát azoknak igazuk, akik mindezt összeesküvés-elméletként bírják elkönyvelni...

Ha belegendolok, túlságosan későn érkeztünk meg Európába, ugyanakkor meglehetősen nagy rőssel. Pontosabban szólva, akik – ezúttal mindegy, hogy mekkora a valószínűsége – „elődeinkként” még a nagy népvándorlás forgatagában érkeztek, bizonyos értelemben rossz hírünket költötték: mind a hunok, mind az avarok a letelepültek, megállapodottak, viszonylagos államisággal rendelkezők szemében agresszív betörők, rabló barbárok voltak, noha semmivel sem inkább, mint – teszem azt – a gótok, a vandálok, a gepidák, akik előttük, alkalmasint éppen előlük menekülve zilálták meg az európai status quót (értsd: a bomladozó római birodalmat). A provinciákból lassan, körülményesen visszahúzódó római hatalom többé nem jelentette a vonuló légiók szakadatlan nyugtalanságát, az élet teljes kiszámíthatatlanságát; a provinciákban a barbárok benyomulásával és letelepedésével másféle rend kezdett kialakulni, noha semmi esetre sem eseménytelen élet. Könnyebb sem igen. A falvak népe korábban sem csupán a hadaknak, zsványoknak volt kiszolgáltatva, újra meg újra a rossz termések gyötörték, betegségek, járványok tizedelték. A kialakuló nagybirtoknak szintén jól jött akár a csekélyke megnyugvás is – rendezendő viszonyait. És hát a városoknak szintén. Nincs azon semmi meglepődőnivaló, hogy akár még Bizánc is inkább adóval váltotta meg nyugalma a rátörő fegyveres hordáktól, semmint kétes kimenetelű önvédelmi háborúba keveredjék velük. Persze, ha a helyzet az utóbbi szerencsésebbnek mutatja, akkor azonnal.

Európa egyszer csak azt vette észre, féktelen lovasszerepek pusztítják keresztül-kasul, beszárguldozzák apró lovaikon kelettől nyugatig, északról délig, sem a nyugati, sem a keleti császárság nem elég erős, hogy szembeszálljon velük, ha pedig igazán jelentős hadi cselekményre kerül sor, akkor a Pannónia földjén székhelyet kialakító fejedelem, az Isten ostora, ahogyan emlegették, élére áll csapatainak. Aztán ahogy lenni szokott, túlnőtte önmagát a hirtelen támadt birodalom, összerogyott saját súlya alatt, amilyen sebesen érkezett, olyan sebesen tűnt el – úgyszólván nyomtalanul. Földtúró szolganép (szlávok) szivárogtak be (vissza?) helyükre, igyekeztek a két nagy folyó mentének földjeit kihasználni, mígnem mintegy két évszázad múlva újabb náción jelenik meg: ugyanúgy keletről, ugyanúgy fűrgő lovakon, ők is a pannon földet választják központi szálláshelyül, onnét portyáznak nyugati irányba (olykor dél felé, néha északnak). Avarokként maradt fenn megjelölésük, ám hogy ők miként nevezték magukat, nem tudjuk, ismerjük néhány jelesebb előkelőjük nevét, főként a kagánokét, minden bizonnyal szedett-vedett pusztai népek sodródtak össze még az ázsiai sztyep-pén, keresték szerencséjüket (magyarán: az elrabolható megtermelt javakat). Pech-jükre formálódott, erősödött gazdaságilag, katonailag és politikailag egyaránt egy nyugati királyság, a frankoké, akiknek éppenséggel nem hiányzott ez a szomszédság. Eltűntek tehát ők is, akár a hunok, maradtak-e belőlük itt vagy akár Bavariában, ki a megmondhatója. (Atyai jó barátom, László Gyula talán tudta, de nem szívesen mondogatta a durva lehurrogások után.) Jöhettek vissza a szlávok – szántani, vetni.

Aztán aratni – ugyanabból az irányból – újabb lovas seregek érkeztek, akik szintén nyeregbe termett nép voltak, remekül nyilaztak, ismerték a nomád hadviselés trükkjeit, szállásokat törzseik számára ugyanúgy a Kárpát-medencében találtak Duna-Tisza közeli központtal a fejedelem számára, a hadak pedig nyargaltak tovább zsákmány után, szintén végigrabolták egész Európát. A bomladozó frank birodalmat sem kímélve. Az ő nyelvüket sem ismerte a nyugati világ, annyit azonban már megtanult, a hajdani Pannónia területén fölbukkanó ázsiai lovas csühhétől a letelepedett

kultúrák jót nem várhatnak. Megújuló dúlásaik, „kalandozásaik” állandó veszélyt jelentenek. Aztán katonai kudarcok ébresztik rá vezetőiket, hogy a letelepedettek lassan fölébük kerekedhetnek, ennek megfelelően Európát a legrosszabbal lepik meg: megtelepülnek új hazájukban, hozzálátnak államiságuk megszervezéséhez, azaz: ez a nyelvileg megközelíthetetlen, kiismerhetetlen népség itt ragad Európa riadalmára (na, nem mindig riadalmára!) a keleti végeken. Ezeknél már az Aszparuh által a Balkánra vezetett türk csőcselékkel is jobban járt Európa, azok legalább fölvtették a meghódított szlávok nyelvét.

Valljuk meg, nincs sok csodálkozónivalónk azon, hogy Európa történelmi tapasztalatait főntartásokban, gyanakvásokban összegezte; jelesül abban: erről a vidékről kevés pozitívumra számíthat. Az, hogy mindez történelmi főbiává mélyült, amely idegenkedésnek mindmáig „Európa árvajaként” szenvedjük legkülönbözőbb formáit,

köszönhető részint földrajzi helyzetünknek, ugyanis a Kárpát-medence úgyszólván vonzza a konfliktusokat, amolyan ütközőterület két markáns kultúra: az ortodoxia és a neológia között. (Ez a kettő – természetesen – alkalmakként lefordítható birodalmi, államhatalmi szembenállásokra, ideológiai csatározásokra, de akár tudományos-technikai obskuranciákra; utalnék ezúttal a „marslakókként” aposztrófált magyar tudóscsoportra Amerikában.) Az előbbivel összefüggően köszönhető másrészt a nemzetállami szerveződések sajátos európai történetének, az eleve beépített és folyvást ketyegő bombák fenyegetésének, amely még csak nem is csupán kelet-közép-európai sajátosság (noha a közeg igencsak sajátos!), hanem megfelelő formát ölt ír, baszk, vagy dél-tiroli problémákhoz. Ehhez ugyanakkor hozzátartozik a nyugatrómai birodalmi gondolat történelmi folytonossága, amely jószerivel eleve meghatározta a nagyhatalmi státus quok alakulását (fönntartja továbbra is, csak ma Európai Unió nevet ragasztott rá – kénytelen-kelletlen befogadva Angliát) – Középkelet Európának ezután is a provincia szerepet szánva. (Megtévesztő lehet, hogy erre a provinciára időlegesen az ortodoxia tette rá a kezét, sőt, önként nem is nagyon akarja visszahúzni; lásd: Ukrajna.) Látványos, úgyszólván az összes gyújtópont föltárását, megjelenítését hozó összecsapásra került sor a kilencvenes évek elején az ortodoxia-neológia törésvonal mentén Jugoszláviában, amely kreatúra aztán szét is hullott apróbb elemeire – kimutatva mind a saját, mind a nagyhatalmi (természetesen: demokrácia fedőnév alatt, miként az lassan két évszázada divat) aktuális vagy távlatosabb érdekeket. (Túl azon, hogy egy rommá bombázott ország újjáépítése mekkora gazdasági haszonnal jár.)

E sorok írója kénytelen kissé személyesre fordítani ezen a ponton elmélgését. 1994-ben félhivatalos látogatáson a Kis-Jugoszláviában járt, ahol egyik miniszter baráti vacsorára invitálta egy általa frekventált klubba. A vacsora kitűnő volt, a társalgás oldott. Elemezve a helyzetet megállapítottuk: a mi érdekeink (mármint Szerbié és Magyarországé) közelebb állnak egymáshoz, mint a nemzetközi konfliktust is vállaló „demokratáké” stb. stb. A miniszter kissé meghatott naivitással jegyezte meg: „nem tudtam, hogy a barátok ilyen közel vannak”. Hazatérve úgy adódott, hogy egy tévéműsorban együtt szerepeltünk az akkori miniszterelnökkel, akinek megkíséreltem elmondani, hogy ott délen most újjáépítés kezdődik, egyelőre nyitott az ajtó, betehetnénk a lábfejünket, hátha jutna némi esély. A kormányfő pökhendien utasította el a javaslatot: „nem kértem tanácsot”. El lehetne töprengeni afelől, mi indokolhatta ezt a rideg kikoszarozást – netán milyen regula mentén.

Mi, magyarok aligha feledkezhetünk meg arról, miként kezelte (ha egyáltalán) a neológia az ortodoxia agresszióját a semlegesség (tudjuk, valójában nem létezik ilyen) kivívására irányuló, az eredeti forгатókönyvtől eltérő magyar fölkelést. Azidőtt a nyugatiak (vegyük át ezt a sommás jelzöt) még túlságosan erősnek vélték a nyugatrómaival szembenálló bizantinikus imperializmust (álneve: kommunista világforradalom) ahhoz, hogy kockázatmentes ütközésre vállalkoztak volna. Mint föntebb már utaltunk rá: a gyöngítés politikáját viszont mindenképpen ki akarták használni (magától értetődik: a mi rovásunkra).

De pillantsunk vissza néhány évtizeddel korábbra. A „dicső” Tanácsköztársaságra. A világháborús veszteségek után (a kisantant intervenciója) ez a szél kezdte elsodorni az országot valós gazdasági-politikai lehetőségeitől. Lehetett abban valami végtelenül aljas hátsó szándék, hogy a magyar kommunisták félremagyarázhatatlanul és félreismerhetetlenül zsidó terror-csoportot segítettek hatalomra a polgári forradalom után. Cél: fölkorbácsolni az antiszemizmust (lásd: korábbi kísérlet – Tiszaeszlár), a nacionalizmusok melegágyaként marasztalni el az országot, hogy aztán háborús főbűnöst kreáljanak belőle. (A szélsőségesen antiszemita Ausztria, a háború kirobbantója Trianonban területet happolt el a történelmi Magyarországtól.)

Olvassom Komoróczy Géza fájdalmasan szomorú írását a karácsonyi ÉS-ben; elősorolja az atrocitásokat, amelyek zsidó származású tudósokat, egyetemi oktatókat értek, és bizony szégyellni való, hogy – tisztem azt – egy Goldziher Ignácot (a név itt szimbólum is) megaláznak, de talán megemlíthette volna a tudós szerző a „dicső” Tanácsköztársaság keltette riadalmat a szellemi élet jelesei körében, ami – természetesen – nem mentség, ám magyarázat lehet.

A csonkító büntetés egyszer s mindenkorra el akarta vágni, el is vágta annak lehetőségét, hogy Magyarország nagyhatalmi tényezőként szólhasson bele az európai politikába. (Némi extrapolációval könnyen megsaccolható, hogy Trianon előtti területével, népességével, anyagi lehetőségével néhány évtized alatt akár ötvenmillió modern állam növekszik föl a Kárpát-medencében; éppen ott, ahová a manipulátorok egészen más terveket kovácsoltak. Nem kell ijedeznünk a manipulátor kifejezéstől, hiszen – a később rejtélyes gyilkosság áldozatául esett – Walther Rathenau, német külügyminiszter, már „kifecsegte”: a világot mintegy háromszáz gátlástalan hatalmaskodó irányítja – gazdasági, politikai befolyással.)

Magyarországot az imperialista békeszerződés nem pusztán padlóra küldte, de jövődöbeli túszként odataszította körvonalazódó kalandor politikai kísérleteknek (kommunizmus, náciizmus) – bilincsbe verve politikailag, gazdaságilag egyaránt, ami egyúttal kényszerpályát jelentett legközelebbi jövődjé számára is. Mert kényszerpálya volt a revízió követelése, kényszerpálya a sürgető társadalmi változások retardálása, kényszerpálya a zengzetességében is hamisan csengő keresztény Magyarország. Ahogyan a belépés a II. világháborúba a tengelyhatalmak oldalán, a vereség után pedig az orosz megszállás. A régi-új ütközőzóna.

*

A magyar nyelv értelmező szótára I. kötet: anekdota – Főként vmely ismert személyről szóló adoma. Így a tudományos meghatározás. Tehát rövid, csattanós történet, általában mulatságos fölhanggal. Bizonyos értelemben vicc; mondhatni a dolgok elviccelése. Azaz: a kritikai él tompítása, a gondolkodás ragadjon le a kedélyessé mismásolt fölszínél.

Az *Aeneis*ben Hekaté kinyilatkoztatja, hogy a temetetlen holtak lelkei száz esztendeig köröznek a Styx fölött; ismeretlen a rítus, amely lenyugtatná őket. Pontosab-

ban: illendően el kell temetni mind a hamvakat, mind azokat a szellemi, tárgyi emlékeket, amelyek békétlenségben konzerválják ezeket a lelkeket. Tehát nem elégséges az allegóriával szakítani, valóságosan át kell rendezni az élők viszonyát a holtak hagyatékához. Úgy tetszik, a kommunizmus szellemei itt röpdösnek hovatovább évszázada – mintegy megtestesítve az ortodoxiát (lásd legárulkodóbb válfaját: a csetnik kommunizmust), és természetesen itt lebeg a neológ nyugati imperializmus csakúgy fölöttünk (köztünk?) – demokráciát halandszázva (és szemérmetlenül megcsapolva gazdasági forrásainkat) – támaszkodva honi komprádorokra, egyéb folyvást újratermelődő, pártokba rejtőzködő politikai szédelgőkre.

A modern, olykor személytelen zsarnokságot (Istenem, mennyit megsejtett már ebből szegény Békássy Ferenc!) lehetőleg joviálisra maszkolva.

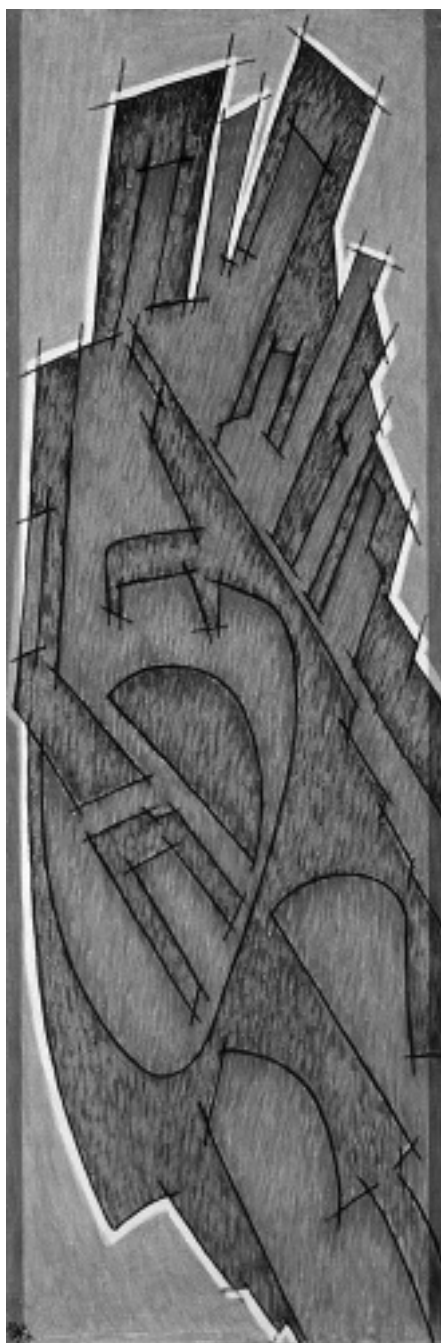
Ennek egyik legveszedelmesebb, legbonyolultabb, azaz: legnehezebben fölismerhető eszköze: az anekdota.

Mindig is anekdota-ország voltunk.

A Tanácsköztársaság – ma valószínűleg antiszemitanak minősülő – jellemző vicce: miért van Garbai a kormányban? Válasz: legyen, aki szombaton is aláír. Lefordítva világosabbra: egyetlen sábeszgjő a sok zsidó között. Ezzel a sanda sutkával könnyedén átugorjuk, átugrották már az ún. marxista történészek is az első kelet-európai zsidó terrort, és meg sem kíséreljük tárgyilagos vizsgálatát, mert még az antiszemizmus gyanújába keverednénk, nem győznénk kimagyarázkodni. A második zsidó terrort, az ÁVH-ét alaposan elemezte Bibó István, a hivatalos tudományos közélet tulajdonképpen tudomásul sem vette, elhallgatásra ítélte munkáját. A közkeletű zsidó viccekben viszont föloldódni látszik az antiszemizmus: az anekdota – úgy tetszik – enyhíti az anatómát.

És valljuk meg, a hatalommal összekacsintó anekdota formált népéért aggódó jó királyt a hazaáruló, tömeggyilkos Kádárból. Ez a Kádár nem lumpen agitátor már a múltjában sem, a műgonddal konstruált fáma szerint egy illegális összejövetelelen József Attila „Janikát” (lábjegyzet azonosítja szerényen a visszarévedezésben) küldi le gyufát venni. Két légy egy csapásra: a „fasiszta kommunizmustól riadozó, Moszkvából kiátkozott költő mozgalmárként jegyezve, a későbbi diktátor pedig készségesen áll szolgálatára a „proletáriródalom” óriásának. Ennyit az intelligencia szemébe, amelyet egyébként ez a hitvány lumpen mélységesen megvetett. A nép együgyűbb mesékkel beérte, és aggódva sóhajtozott János bácsi egészségéért. Ráaggatta primitív ábrándjait, vágyait, az pedig örömet vállalta a népvezér maszkot, minden demagóg legkívánatosabb álarcát. Ügynökei tovább stimulálták a képet: hol kispolgárnak, hol meg államférfinak púderozták. Népe inkább értette a rózsadombi kertben tyúkokat etető atyát, mint a Brezsnjevvel alamuszi triblizésekben sunnyogó főtítkárt.

Eleve kéznél volt az anekdota a ma hungarikumként fölcímkézett operettben. Az osztályharc operett formát ölt – például – az *Állami Áruház* című filmben, amelyben öntudatosan fakadnak dalra a pozitív hősök, míg a negatív szereplők – úgy tetszik énekelni sem tudnak vagy nem mernek, nem bíznak benne, hogy leénekelhetnék őket. A mai nézőnek olybá tűnik föl, két bárgyúság csap össze: az új (kommunista)

hatalom erőszakos bárgyúsága, valamint az ellenséges reakció bárgyúsága – anekdotikus poénokkal, csattanókkal tarkítva, ám a valósághoz egyiknek sincs igazán köze. De hiszen éppen ez a cél: elemelni a nézőt mindennapjai keserű valóságától – a hagyományos fellegjárás kliséi szerint. Az anekdota színe a rózsaszín; ez simul rá a fekete-fehérré: nem teszi azt színessé, csupán a rózsza árnyalatait vibráltatja. Emiatt lehet (nem föltétlenül szükséges, hogy így legyen) az átverés elbűvölő eszköze. Idillt sugároz ott, ahol annak semmi keresnivalója. (Utalhatunk itt egyébként az egyházi giccsek anekdotikus-idillikus mozzanataira, amelyek ugyancsak a hatalom, a vallási szupremácia totalizálását szolgálják, és amelyek bevált mintáit készséggel vették át/veszik át egyes politikai hatalmak.)

Azon is érdemes volna elgondolkodni, hogy egy olyan tipikusan monarchia-termék, mint az operett miként lett hungarikum, hogyan élte túl egyáltalán a Monarchia fölbomlását, mennyire játszott ebben szerepet a szovjet idők elementáris vonzalma mindennemű giccshez: a leghatásosabb valósághamisításhoz – a szórakoztatás mindenkor alattomos jogcímén. De hiszen éppenséggel a közönségre hivatkozással történik ez a hungarikumozás is, mintha a népfélség elve kizárólag ekként érvényesülhetne. Vagy ha valóban pusztán ekként, akkor abból messzemenő következtetések vonhatók le ebben a közéleti retro-érzetben. A közhatalom diszciplinája – tetszik, nem tetszik – nem csak a közre, de a hatalom gyakorlóira is kötelező érvénnyel bír. Ezt nem illik, nem szabad anekdotával elütni, ha mégannyira megrögzült szokás is mifelénk. Egy a történelme során mindig is apa utáni sóvárgásban (Árpád apánk, Kossuth apánk, Rákosi apánk, Kádár apánk) szenvedő nemzetben, amely emiatt sosem elég fogékony a diabolikus népvezér veszélyére. Ellenkezőleg, szinte megváltóként üdvözi.

Félreértések elkerülése végett: itt nem az ellenfelek által gyakorta emlegetett, vagy éppen sugalmazott diktatúra-veszélyről van szó (ennek sem a gazdasági, sem a politikai föltételei nem adtak), annál inkább szó van azonban a kontrollálatlan demagógiáról mint hatalmi technikáról, amely különben szíves-örömet épít az anekdotára akár.

Hozzá tartozik... ennek a népnek a természetéhez, hogy folyton könnyű eszközökkel, az álmokra és a hazugságokra támaszkodva kíván felemelkedni? Ezt egy finn író, Hannu Mäkelä kérde a sajátjairól, alighanem kérdehetné magyar gondolkodó is. Mi legalább ilyen ködlovasok vagyunk; a politika ott is, itt is valószínűleg, ha csak teheti, visszaél ezzel a mentalitással. Gyanítom, ez a mi anekdota-létünk hagyományos alapja.

*

Forduljunk azonban az anekdota valóságossága után a valóság anekdotikussága felé: egy gondolat-kísérlet durva bájaira gondolok; kevésbé rébuszosan közeljövünk egy lehetséges forgatókönyvének, jövő-imitációjának nevezhetném. Természetesen elvileg semmi különös, de még visszatetsző sincs abban, ha a külföld véleményt formál, megítél egy országot. Kivált nem korunk gazdasági, politikai, katonai stb. szövetségi rend-

szerében, kölcsönös függőségeiben. A globalizáció – úgy tetszik – átírja a nemzeti szuverenitás klasszikus fogalmát. A koncentrált pénzhatalom gátlástalan, totális rátelepedése a világra a piaci kolonializációval fenyegeti a nemzeti függetlenséget. Többé nem lehet szó reális ítéletalkotásról: a globális tőke saját érdekei szerint prekoncepcionálja minősítését egy-egy országról, politikai formációról, hatalomról. A szuverenitás egyelőre még nem szitokszó, ám nem is erkölcsi norma olyan birodalmak szemében, amilyen a Szovjetunió volt, vagy amilyen az Egyesült Államok, vagy éppen egy olyan társulás, mint az Európai Unió. A szuverenitást, ha kell, fölülírja a demokrácia, és az, csakis az demokratikus, amit az ítélkező annak tekint.

Emlékeztetni kell itt egy osztrák mozzanatra. Annak idején a nacionalista Haider szabad választást nyert meg a demokratikus Ausztriában. Majd éppen a demokrácia nevében ultrabalos nemzetközi nyomás puccsolta meg – szemébe vágva az osztrák választónak, hogy a Gonoszra voksoltál: egy fasisztára. Természetesen Haider nem volt fasiszta, azonban kétségkívül belegázolni látszott a finánc-tőke kétségbevonhatatlan „demokratizmusába”. Tetszik érteni: ma nem a mérhetetlen tőkekoncentráció, a totális hatalmat birtokló fináncoligarchia a fasiszmus; a világra legnagyobb veszélyt a nemzeti érdekérvényesítés jelenti.

Orbán Viktor és kormánya sem egyszerűen megítélésre kerül bizonyos nemzetközi fórumokon, de egyenesen elítélésre. Egyelőre nem teljes kiátkozásra, de az anatómia lehetőségével váltig fenyegetve. Kutyát sem érdeklí, hogy milyen eredményeket ért el a választásokon. Jószerivel szóba sem kerül, hogy annyira részese a bukott kompárádorok minősíthetetlen politikájára, amit száználmas baloldali mázzal próbáltak hitelesíteni. Magyarán: előidézői voltak ellenfelük győzelmének, túl-hatalmi állapotot teremtettek Magyarországon, sem politikai fékek, sem ellenzéki kontroll nem ösztönzi a gyorsan korrumpálódó hatalmat önfegyelemre, tisztességes szolgálatra, épenséggel az elődök erkölcsi nihilje ad sokak szemében igazolást a jelenlegi visszasságokra. Ekként a Fidesz dinamikus, energikus kormányzásnak állítja be a szemérmetlen tarolást, az önkritika teljes hiányát (lásd: elektronikus és írott sajtó begyűrése, az öntömjeenezés, a hivalkodás a józan, tárgyilagos információ helyén). Ez azonban a mi nyűgünk, minden nemzetközi kötelezettségünk mellett, a világ minden táján pimaszul beavatkozó amerikai intervencióból legföllebb a választásokon megbukott ál-demokraták remélnék maguknak kedvező eredményt.

Egyelőre az látszik, hogy az amerikaiak „semleges” diplomatáikat is bevetik a magyarországi közhangulat mérgezésére, készséges szövetségeseket találnak a parlamentből kiszorult, minden tekintetben korrumpálódott ál-baloldalban, amelynek vesztes csapatai egymással is bandaháborút folytatnak. Kérdés, mit várnak ezektől az olykor teljes érdektelenségbe fulladó próbálkozásoktól?

Az ultimátumot – úgy tetszik – Angela Merkel hozza rövidesen Orbánnak (és – tetszik, nem tetszik – az egész országnak, hiszen törvényes miniszterelnök, ámbár a törvényességet az érdek gyakran fölülírja). Az üzenet (fogalmazzunk ilyen enyhén) tartalma attól (is) függ, vajon méltányolják-e Orbánban a jó adóst, aki híven törleszti az elképesztő (uzsora)adósságot, netán úgy döntenek, az ország adósrabszolgaságban

tartása jobban megfelelnek érdekeiknek. Az előbbi esetben Orbán olvasata föltétlenül a megerősítés lesz, azaz: folytatódhat a gögös, kritikával mit sem törődő Fidesz-politika. Ez sem éppen kecsesgetető jövő, ahogyan a másik sem. Szintén megoldható: Csehországban bizonyították az amerikaiak a Nečas-kormány megbuktatásával, amelyik amerikai tőke-érdekeket sértett. Miként fog történni, eszkalálják-e az utcai politizálást, vagy másként kényszerítik ki távozását, a jövő zenéje. Az is, ami utána történhet. Ha kalkulálják a választói reakciókat (tiltakozás, békemenet stb.), akkor a legördögibb változat is elképzelhető. Hogy ti. lecsapolandó a fölháborodást, engednek új választást, amit a szükségképpen jobbra tolódott tömegek a szélsőjobbnak (értsd: nacionalisták) nyerne meg. Akkor veszik elő a Haider-megoldást: az Európában és a demokráciákban szalonképtelen „fasizmus” puccsista fölszámolását. (Mert ugye, ők mondják meg, ki a fasiszta, ki a rasszista, ki az antiszemita, szóval ki a „demokrácia” veszélyeztetője. Színe és visszája: ma Fidesz-porkolóabok mondják meg, ki a magyar.) Ez utóbbi esetben veszteség-minimalizálásra sem lesz mód, a kerék visszapördül a komprádorokig – a legszélsőbb adós-nyomorúságig.

Az elsodort országgra vörösmartys rémálom nehezül...

*

Jó néhány évtizede kulturális ellenforradalomban élünk; a polgári diktatúrák (pardon: demokráciák, miként magukat becézik) úgyszólván a modernizmus kezdete óta intézményesen vagy csak ad hoc hangulatokkal igyekeznek letörni a mozgalmak élet, mivel érzékelik (és ebben nagyot nem tévednek) a bennük direktben vagy áttételesebben megfogalmazódó társadalomkritikát, ami – vélekedésük szerint – veszélyezteti a már-már tökéletesnek aposztrofált berendezkedést. Még élesebben, olykor kifejezetten drasztikusan nyilatkozott meg ez a szembenállás a fasiszta/bolsevista diktatúrákban, jóllehet, a modell megszületésénél aktívan bábáskodott – például – az orosz avantgárd mondván: a régi élet lerombolása, az új fölépítése közös cél. A bolsevista diktatúrák szinte zökkenőmentesen váltottak át polgári diktatúrákba, a terepet az átmenethez részint a megéledő liberalizmus (neoliberalizmus), részint a szociáldemokrata komprádorok készséges demagógjai biztosították. A harc, mint minden ideológiai küzdelem, a tudat-hegemóniáért folyik, a legitimitáció egységes látszatáért (a gazdasági-politikai legitimitációt a globális világ érdekcsoportjai, lásd: Európai Unió, szavatolják). Azaz: nincs is legitimitációs válság (azt a modern demokráciák könnyedén lerázzák), inkább a kerekre zárásról van szó. Téved, aki azt gondolja, hogy az ún. *Kulturkampf* magyar jelenség (de még csak nem is kínai), az egész nyugati világ – esetleg rendezettebb intézményekkel – folyamatosan vívja. Amikor a polgári diktatúra a „nemzeti cinizmussal” párosul, bevett demagógiák kerülnek előtérbe:

az adózó állampolgár jogosan igényel magának *érthető* művészetet –
ugyanilyen joggal *humánus* művészetet –
hasonlóképpen *nemzeti karakterű* művészetet.

Eltekintve attól, hogy ebben a kontextusban az „adózó állampolgár” fikció, megengedhetetlen általánosítás, megkerülhetetlenek bizonyos kérdések. Teszem azt, hogy kik értik, kik értelmezik a műalkotásokat, milyen előképek, milyen iskolázottság alapján, ha csak nem a bolsevikok „egyszerű embere” újfent a mérce, akire a viccbeli zoológia ítélete vonatkozik: márpedig ilyen állat nincs. Vagy miben keresendő a humánus, csupán egy agyonkoptatott közhely direktívája védi utóharcait, netán a humánus etikai/esztétikai norma, miként azt egyes művészetelméletek gondolják, és éppen etikai/esztétikai intaktságuk fogalmazódik meg a normában. Aggályosnak látszik a nemzeti jelző is, ha nem tudjuk, mit jelöl: cirádákat, lözungokat, ostoba dölyföt, vagy a karakter lényegét. Némi egyszerűsítéssel szólva, a régi gumicsontnál vagyunk: a Valóság és a Művészet viszonyát nyálazzuk – rejtett (kevésbé rejtett) politikai/hatalomtechnikai szándékokkal. Fogalmazhatunk úgy, hogy az *optimális látzat* problémájánál körözzünk: mi az, amivel a művész előállhat, amennyiben meg akar felelni a tömegnek, a hivatkozott sokaságnak (értsd: a manipulálóknak).

Vagyis a *reprezentáció* kérdését firtatjuk. A modernitásban, a posztmodernban és ennek a posztjában. A szocreál – alapdogmája szerint – formájában realista, tartalmában szocialista. A realizmus – naturalizmusként értelmezve – máig érő követelmény, csak éppen most valami nemzeti tartalmat kell koszorúba fonnia (turult, nyeregből nyilazó vitézséget, pietista erényeket stb.), tehát még a folszín sem változott, nemhogy a gondolat folszínessége. A szó legriválisabb értelmében *reakciós* törekvésekről van szó, amelyek nem mismásolhatók konzervativizmussá, mert az utóbbi mégiscsak valós, kristályos értékek mentén szerveződik. A jellegzetesen közhelyes, nemzeti szupremáciát idéző jelképrendszer újabb és újabb kételyeket vet föl a szimbólumok hiteltelensége, csalárdsága, a giccs melegágya iránt. Ami a modernizmusokból leginkább elfogadottnak mutatkozik nálunk, az a konstruktív szellemiség. Részint, mert Szentendre sugallt efféle szemléletmódot (Barcsay és követői), másfelől a konstruktivizmus Magyarországon is kiforrt magát egy bizonyos társadalmi utópiára (is) hagyatkozva (Kassák és köre), ahogyan az orosz konstruktivizmust a kommunista világforradalom eszméje nyugözte (Tatlin, Rodcsenko, Majakovszkij). A konstruktivisták meg akarták ismerni a világ szerkezetét, hogy ahhoz rendelkezék a kommunista utópiát. Mindvégig utópia maradt, sosem talált magának konkrét toposzt, ahol fölépíthető lett volna az új világ. A kassáki jelszóból csupán a rombolás valósult meg – értékpusztításképpen – épülni legföllebb lágerok, gulágok épültek. Ám a konstruktív szellem nem korlátozható mozgalomba, kivált nem az után, hogy a modern fizika mindinkább a világ geometriai szerkezetét tárja elénk – mintegy igazolandó a művészek ez irányú érdeklődését, eredményeit. Azaz: tovább ösztökéli sajátos teremtett világok felé, hiszen a művészet mindig is valami mást kínál közönségének, mint ami az objektív világban, mondjuk így: a valóságban föllelhető. A kulturális ellenforradalom leginkább ettől a szubjektív *teremtett*-től vonakodik – extravaganciát sejtetve benne. Legjobb hivatkozási alapja a műveletlen, a sanda szórakoztatásba terelt tömeg: a celeb-világ önkéntes foglya, még ha esetenként birizsgálja is a keresztény kurzus lovagjainak csőrét. (Jegyezzük meg, a marxisták hivatkozása a

cselekvő tömegre üres idea maradt; a „tömegek lázadása” inkább Ortega látomása szerint alakult.)

A küzdelem, ha annak látszik is, semmiképpen nem pusztán *retorikai*, ámbar az szintén. Az *ideológémák*, amelyek ezekben a viharokban ismételten fölbukkannak, rendelkeznek bizonyos fajta objektív realitással, tartópillérei, gyámjai bizonyos politikai-társadalmi jelenségeknek vagy éppen szisztémáknak. A homályosnak tetsző (és szándékoltan homályban tartott) *nemzeti gondolat* csak fölületesen fordítható le a régi nacionalistára: több is, kevesebb is annál. A hön áhított szupremácia elsősorban a tekintélyelvűség jegyében kívánna gazdasági fölényként (is) megjelenni, aztán – mintegy apáskodva – kézbe venni a volt (szocialista) sorstársak jövendőjét. Szerencsére azonban hiányzik belőle (egyelőre legalábbis) a faji fölsőbbrendűség ötlete. Azt már – úgy tetszik – megtanulta, hogy a műszálfonális kalocsai hímzés semmiképpen nem tesz nemzetibbé, hogy a sumér hivatkozások valóságossága legalább kétséges. Amit ebben a *Kulturkampfban* a mindenkori politikai hatalom legitimál (a mintegy kétszáz esztendőös allegorizáló klasszicista műnyelv, pl. a Tisza-szoborcsoport tetején a kígyócsípéstől fölordító oroszlán vagy a turul – csőrében a karddal), annak inkább a jó ízlésű delegitimációjára lenne szükség. (De hát esze ágában sincs – mondjuk – a milliárdos „baloldálnak” delegitimálni a nemzetközi nagytőkének készséggel lefekvő, mindenféle értelemben elkurvult szociáldemokráciát, miképpen a jobb oldal sem adja föl a már említett nemzeti cinizmust: a hivatkozást valami soha, sehol nem létezőre.) A küzdelem tehát nem a korszerű, szabadelvű szellemiségért folyik, még csak nem is annak a jegyében, hanem a két fél politikai pozícióharca hatalmi térnyerésért. Értékcentruma ennek a tusakodásnak kívül reked az esztétikán, még ha a sisakokra fölfestettek is efféle lözungokat, a politika/ideológia tartományában lelhető föl. Természetesen tudjuk, korunk összecsapásai totális háborúk, abban az értelemben föltétlenül, hogy az élet minden területét érintik, ami ebben az információ-forgatagban aligha meglepő.

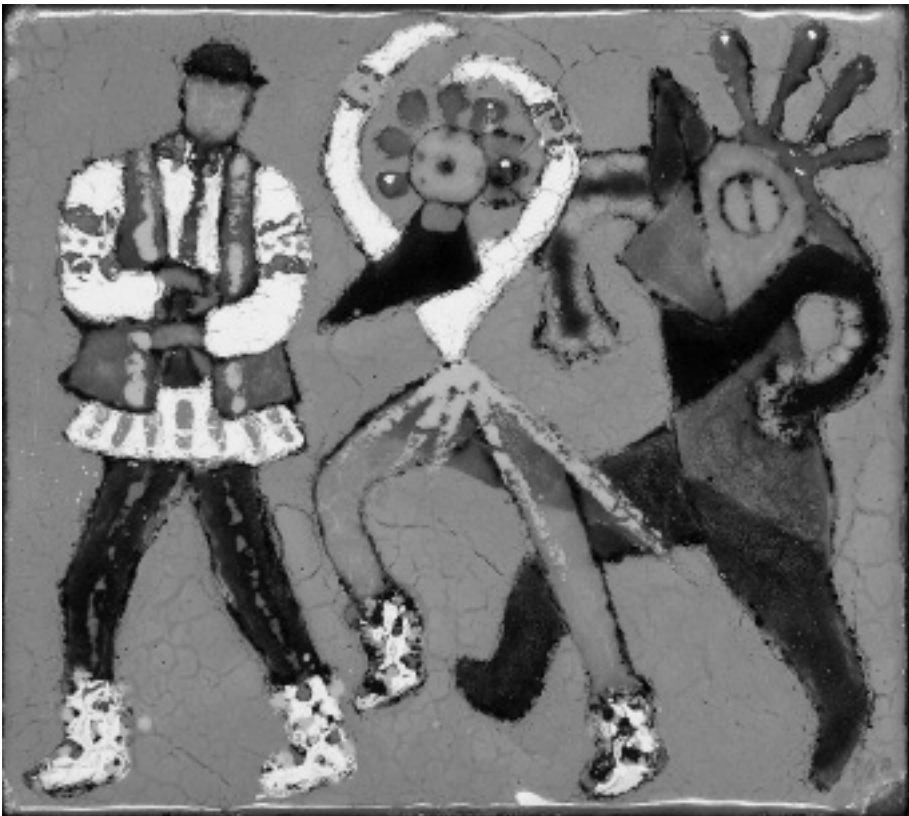
Annak viszont magától kell értetődnie, hogy a modernizmus-ellenesség (utaltunk rá) semmiképpen nem jelent konzervativizmust, hiszen a posztmodern igencsak markánsan akart szembe menni a modernnal, sőt, egyenesen el akarta rekeszteni útját azzal, hogy „bepecsételte” a történelmet. Legkivált eredményesnek, nehezen lerázhatónak tetszik az a nyomasztás, amit legjelentősebb ideológusainak (eleinte lelkesült affirmációval Rorty, árnyaltabban és keserűbben Lyotard) központi gondolata jelent, hogy tudniillik megszavazták a burzsoá polgári demokráciának (értsd: a fináncőke polgári diktatúrájának) az öröklétet: íme, a társadalmi fejlődés csúcsa. (Érdekes, hogy a marxizmusban a politikai gondolkodás vége sejlik föl.) Ez viszont nem pusztán konzerválási törekvés, ez alapvetően a cselekvés kikapcsolását célozza (nem a tömegét, hanem az intelligenciáét), tehát reakció. A valódi művészet az affirmációval nem sokat tud kezdeni, a java többnyire oppozícióból születik. A konstruktivizmus, ha már egyszer szóba került bizonyos szakaszában (orosz forradalom) affirmatívnak mutatta magát, holott igaz magvát akkor is a destrukció, még hozzá föltűnően agresszív destrukció mozgatta. Ám vegyük egyszerűen az alapgondolatot, amely zárójelbe teszi

a társadalom addigi építményét, hogy lerombolhassa, átépíthesse egy lényegesebb rendszer, a világ lényegi szerkezete szerint. A tagadás szelleméből indul el.

Talán meglepő, talán nem, hogy bizonyos értelemben már Mallarmé (és éppen ő!) konstataulta a helyzetet: *Csupán két ösvény járható a mentális kutatás számára: az esztétika és a politikai gazdaságtan*. A főtebbiekből az sejlik, ez nem is annyira két külön, mint inkább két folyvást egybe tartó ösvény; korunk szellemisége hajlamos globálisan közeledni a föladatokhoz. Olybá tűnik föl, a modernizmus lefutása után az esztétika jócskán veszített svungjából. Ennek tudható be, hogy a posztmodern kritika be is olvasztotta fönntartásait a politikai-gazdasági megközelítésbe mint dominánsba. Kétségkívül magunk ugyancsak úgy ítéljük: a kulturális ellenforradalom olcsó demagógiája végül mindenütt győzelemre áll: a polgári diktatúrák többnyire szavatolják a gondolatszabadságot, ekként az esztétikai gondolat függetlenségét, csak éppen nem biztosítják tárgyiasulását: amennyiben manipulációiktól idegen, nem hegemonizálható, a köz pénzét elrekesztik tőle. Az állami mecénatúra mindenkor az aktuális politikai hatalom (párt) parlamentáris intézménye. Ebben az esetben bármi megtörténhet, meg is történik. Legszembeötlőbb bizonyítékul a köztéri szobrok, az új középületek szolgálnak, ami nem jelenti azt, hogy ne volna kimutatható minden egyes művészeti ágban. A bal- és jobboldali *diskurzusok* ebben a témában úgyszólván stilisztikai eltéréseket mutatnak csupán, ami mindössze ideológiai közhelytárak viszonylagos különbözősége. (A jobboldal az államosítást, a bal a privát tőkekoncentrációt szajkózza hatalma érdekében. Gátlástalanul szónokolnak szabad piacról, miközben mindenki számára nyilvánvaló az oligopóliumok, a nemzetközi tőkeszövetségek megföllebbezhetetlen hegemóniája. Ezek irányítják az egyelőre még nemzetinek minősített (etatista jellegű) gazdaságokat, és tagozzák be őket a világpiacba; szemfényvesztés tehát bármiféle szabadságról intézményként nyilatkozni, a választások szintén a piac deriváltjai.)

A kulturális ellenforradalom – a posztmodernnal egyetemben – azt sulykolja: lehetetlen a visszafordulás a modernizmushoz. Letűnt, már-már a mélyemlékezetbe veszett kor vesztett illúzióiról, poros ideáiról ábrándozni a passzivitás érzélgős csapdája. Valójában nem is e régi bálványokról lenne szó, sokkal inkább a modernitás lendületéről az esztétikában, hogy kimozdítsa benualtságából. Azt a vitalitást legalább megcsapolni, ha elorozni nem lehet, amit a koncentrált karvalytőke mutat világuuralmi törekvéseiben. Semmi biztosíték rá, hogy ez lehetséges, az ellenkezője annál inkább. Ám az opponálás kínál réseket ezen a betonfalon; abból komoly, tisztességes művészet jöhet létre – releváns alkotásokkal. Lyotardnak igaza lehet abban, hogy bizonyos észlelési paradoxonok (ő a *paralogizmusok* műszót használja) új lehetőségeket nyitnak/nyithatnak a művész előtt. Gondoljunk csak arra a nyugtalanító paradoxonra, hogy a modern fizika „hipertere” mennyire kivonja magát a vizualizálási kísérletek alól, hogy valóban csak logikai (?) erőfeszítésekkel próbálkozhatunk – mondjuk – a negyedik (tér)dimenzió közelítéséhez. Minapában *Segesdi György* és *Mengyán András* közös kiállításán az új *No made-By Galériában* találkozhattunk egy plasztikai és egy festészeti elképzeléssel a hozzáférkőzéshez. A plexikonstrukciók sej-

telmes belső rajzolatai, valamint a képek virtuális terei mintha a Bolyai-recept szerint a semmiből teremtenének új világot. Hangsúlyozzuk: amilyen nem volt és nincs másik. A valódi művészet mindig is ilyen volt, ilyen marad; azt csak nem gondolhatja senki komolyan, hogy az esztétikai teremtmény nem különbözik eleve a való világtól, amelynek egyébként hagyományosan referenciájaként szokás fölfogni, ami – bizonyos értelemben – esztétikai tévedés. Persze, értelmezhetők a két művész alkotásai a legújabb fizikai világkép esztétikai reflexióiképpen, mondhatni: a kölcsönkenyér visszajár: a modern fizika ugyanis gyakorta fordul akár a művészetekhez, akár a bölcselethez – párhuzamokért.

Karl Friedrich Hieronimus von Münchhausen báró 1720-ban született Hannover tartományban, a Weser-folyó menti Hameln (a patkányairól és patkányfogójáról híres Hameln) közelében levő Bodenwerder helységben. Nyolc éven át udvari apródként szolgált, majd pedig több mint tíz évig katonáskodott: lovaskapitány volt a kijevi nagyherceg vérteseinek regimentjében.

Hiteles följegyzések szerint mintegy harmincéves lehetett, mikor barátainak meghitt körében mesélni kezdte pompásnál pompásabb anekdotáit fantasztikus vadászkalandjairól és harci cselekedeteiről. A jóízű adomázást, minthogy szívesen engedett barátai unszolásának, kivált ha egy-egy bőséges vacsora után rágyújthatott kurta szárú tajtékpipájára, és ott gőzölgött előtte egy pohár puncs az asztalon („Mindig mondom, hogy ne igyatok, mégis mindig iszunk”), késő öregkoráig sem hagyta abba; 1797-ben hunyt el.

Történetei szájról szájra jártak, némelyiket le is jegyezték. Eközben kibővültek és átalakultak, szakasztott úgy, ahogy a népmesékkel történni szokott. Münchhausen báró – legalább annyira, mint a mi Hány Jánosunk – a makulátlan igazmondás rettenthetetlen bajnoka volt, nem vett be a gyomra semmiféle nagyzólást meg hetvenkedést. Érthető hát, ha erősen dühbe gurult, midőn tudomására jutott, hogy az ő fényes haditettekben megdicsőült nevét holmi bicskanyitogató hantázások és „Gallér helyett köpönyeg, hazudtam, mert volt kinek” mottójú szemenszedett hazugságok cégéréül használták, és az egybecsírizedt kompendiumot egy ismeretlen firkaász 1781-ben nem átalta közrebocsátani egy berlini könyvkiadónál.

A münchenhauseniádák üstökösszerű irodalmi pályafutását azonban már nem lehetett föltartóztatni. 1786-ban egy Rudolf Erich Raspe nevű német ókorkutató és numizmatikus fordításában angolul, Oxfordban is megjelent a Münchhausen nevéhez társított – és „A föltámadott Gulliver” alcímmel reklámozott – víg históriák gyűjteménye (*Baron Munchhausen's narrative of his marvellous travels and campaigns in Russia*. „Münchhausen báró beszámolója csodálatos utazásairól és hadjáratairól Oroszországban”). Hallatlanul kelendőnek bizonyult, és jó néhány kiadást ért meg. Az angol változatot fordította aztán vissza németre, gyúrta szemléletében és stílusában is egységes egészzé, elválasztva az ocsút a búzától, Gottfried August Bürger német literátor, a göttingai egyetem tanára, aki alighanem személyesen is ismerte Münchhausent. A Rudolf Erich Raspe által közreadott tizenhét történetet – saját kútfőből is merítve – még nyolccal kiegészítette. Az ő gyűjteménye is 1786-ban jelent meg, majd a második kiadás, további hét történettel megbővítve, 1788-ban. A korabeli

kritika „silány fércműként” bélyegezte meg a könyvet; Bürger igazolva látta, hogy nem tüntette föl rajta a nevét.

Münchhausen báró csodálatos utazásai szárazon és vízben, haditettei és vidám kalandjai, ahogyan kancsó mellett, barátai körében maga mesélte el azóta a világ szinte minden nyelvén olvasható, magyarul is többféle fordításban és számtalan kiadásban, remekbe szabott rajzokkal, példának okáért Gustave Doré fametszeteivel illusztrálva.

A Münchhausen báró dús képzeletében fogant, elképesztőnél elképesztőbb kalandokról szóló históriákat úgy is fölfoghatjuk, mint nemesen szórakoztató tréfás meséket, de a fantasztikus irodalom klasszikaiként is élvezhetjük őket. Gottfried August Bürger könyve a lehető legmagasabb rangot és státuszt vívta ki magának a könyvek birodalmában: ugyanúgy „az emberiség népkönyve”, százezer olvasmánya, akár csak az *Ezeregyéjszaka*, *Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha*, *Gulliver utazásai*, vagy a *Robinson Crusoe*.

Münchhausen közismert kalandjai közül most csupán egyet idézünk, mégpedig azt, amikor a báró a legnagyobb téli fagyok idején „kissé legényesen öltözve” lóra szállt, hiszen „az utazásnak ez a legkényelmesebb módja”, és elindult Oroszországba. Ahogy haladt északkelet felé, egyre jobban bánni kezdte, hogy oly legényesen van öltözve. „Mármost könnyű elképzelni – folytatódik a történet –, hogy ebben a zord időben, a legridegebb éghajlaton, miként érezhette magát egy szegény öregember, aki árván és dideregve hanyódott az északkeleti szél söpörte vigasztalan lengyel pusztaságon, és alig volt mivel palástolnia pőreségét. Szívem mélyéről megszántam szegény ördögöt. Noha majd belém fagyott a lélek, mégis rádobtam úti köpönyegemet. Hirtelen egy hang csendült az égből, s kiváltképp méltányolva e jótékony cselekedetet, ekként szólt hozzám: »Vigyen el az ördög, fiam, ha ezt meg nem hálálom neked!« Ugyan, szóra sem érdemes, válaszoltam, és tovább ügettem, míg rám nem tört az éj és a sötétség. Falut sehol nem lehetett hallani vagy látni. Hó borította az egész vidéket, és én sehogy sem ismertem ki magam.”

Vessük össze a fenti, talán méltán *kegyesnek* mondható történettel a katolicizmus kismillió szentjének panoptikumában különleges kultusszal övezett Márton meglehetősen szájbarágós és gusztagustalanul agyoncsócsált „köpenymegosztási” legendáját, melyet levakarhatatlan rágógumiként tapasztottak rá hitbuzgalmár legendagyárosok, példának okáért Wilhelm Hünermann német papíró:

„A hóföregtegből kibontakozott ... a samarobrivai [maei nevé: amiens-i] város kapuja. Már a kemény tölgyfapallón dübörögtek a lovak patái, mikor Márton lova hirtelen megijedt valamitől, és fölágaskodott. A kapu boltívének egyik mélyedéséből egy rongyos koldus támolygott elő, és kis híján a lovak patája alá keveredett. Rongyai alig fedték be a pőreségét. Majd megfagyott az istenadta a fogcsikorgató hidegben.

– Adj egy kis alamizsnát, uram! – dadogta rekedtes hangján. – Itt pusztulok el a hidegtől és az éhségtől.

... Hirtelen elhatározással Márton lekapta válláról fehér lovasköpenyét, kardjának egyetlen vágásával kettőbe hasította, és a fél köpenyt rádobta a koldus meztelen vállára. Aztán megsarkantyúzta lovát, és bevágatott a római táborba.”

Az ördög vigyen el bennünket, ha a behavazott lengyel pusztaságban lovagló Münchhausen báró nem mutatkozik sokkal különbnek köpenyének nagylelkű, szerrinte azonban „szóra sem érdemes” elajándékozásával, mint a római légióban századosként szolgáló Márton, aki a katonai táborától néhány méterre csupán a köpenye felét kegyeskedett roppant színpadiasan odavetni egy rongyos koldusnak, alkalmasint abban a jóleső tudatban („jött helyébe jót várj”), hogy kegyes cselekedetét világgá kürtölik, vászonra pingálják, kőbe vésik, ércbe öntik majd, és őt magát előbb-utóbb szentté avatják! (Vajon mit kezdett a maradék fél köpennyel? Belefújta az orrát?)

Szent Márton „köpenymegosztási” legendája a *kegyes hazugságok* műfajába tartozik. Etikái és esztétikai szempontból, szellemességben, eleganciában és nagyvonalúságban egyaránt mélyen alatta marad Münchhausen báró hasonló tárgyú és nemkülönbön kegyes hazugságának.

Ideje kihirdetnünk a Nemzetközi Köpenyosztogató Jótékonyági Verseny ünnepélyes végeredményét. *A pálma a német versenyzőé.* Elsőpró fölennyel – teljes köpenyhosszal – Münchhausen báró a győztes, Szent Márton csak gyöngé második. Hja, kérem, hazudni tudni kell, akár kegyesen, akár kegyetlenül, politikus módra műveljük is a hazudozás mesterségét. Mert ahogy a műfaj egy kiváló szakértőjétől is értesülhettünk:

*Hazudni csak pontosan, szépen,
ahogy a csillag megy az égen,
úgy érdemes.*

XÉNIA PÁRNÁI

1

Hát már három párna se elég! Egy a bal fülemre, kettő a jobbra, vagy fordítva: kettő a jobbra, egy a balra. Még szerencse, hogy nem hétfejű sárkány vagyok, mert akkor tizenkét... izé, tizennégy fülem volna. Bakker, a matek sose volt az esetem, pedig a Létra holnap dogát írat. Sőt az is előfordulhat, hogy Gorillára, a törítanárunkra is rájön a felmérésíratás. De megette a fene, hiába magoltam fél délután, ha ma éjjel se bírok rendesen szunyálni.

Ez megy most már minden éjjel. Az őseim napok óta nem férnek a bőrükbe. Hogy miért nem tudják kiveszekedni magukat napközben! Pedig akkor is ordítznak egymással orrvérzésig. A fater már rekedt a sok kiabálástól, de a muter még bírja szuflával. Igaz, esténként jól megolajozza a torkát vodkás narancssal. Emiatt is áll aztán a balhé, mert a fater nem iszik, naná, hogy rühelli a piaszagot. Őt meg a bagózásért basztatja a muter. Olyan egyformák ezek, mint két tök.

De még ha csak ez volna! Nagyobb gáz, hogy a fater megint becsajozott. Most meg azt a macskanadrágos zöldséges nőt, a 8/B-s Braun Koppány muterját kerülgeti. Vagyis hát nem kell már olyan nagyon kerülgetni, jócskán benne lehetnek ők már a

tutiban. Koppány meg nagy mellénnyel tépi a nyálát a suliban, hogy az ő muterja a legmenőbb csaj az egész vásárcsarnokban. Nem tudom, így van-e, de hogy a fateromnak bejön, az biztos. A Koppány faterja már fél éve sitten van. A hivatalos verzió szerint Ausztriában melózik, de szerintem tök mindegy, mivel ködösítenek, úgyis tudja mindenki, hogy mi az ábra.

Ha nem ülnék nyakig a lekvárban, még el is hinném ezeket a rózsaszínű dumákat. Mert ezeket olyan jólesik terjesztgetni. Addig mondogatják, míg végül maguk is elhiszik. Hogy a Lajtai nővére titkárnő egy ügyvédi irodában, közben az Orchidea bárban mixernő, meg még valami más is. Meg hogy a Boros nagymuterjának menő butikja van, közben csak egy turkálóban eladónő. Aztán a Kovács faterja se főmérnök a LUK-nál, hanem csak cipeli a főnöke aktatáskáját. Nem mondom, ha jól pedálozik, még sokra viheti. A Mosonyi Lilla muterja se óvónő, csak dadus. Azt aztán végképp nem értem, miért kell az ő posztját is föltupírozni. Dadusokra tényleg szükség van, az oviban én is nagyon bírtam a dadusomat, Emma nénit. De ő is piszkosul bírt engem, mindig az én tányéromra rakta a legfinomabb falatokat, és nekem adta a legnagyobb és legpirosabb almákat. Már hetedik éve járok suliba, de még most is gyakran álmodok az ovis évekről.

Bárányszámlálás helyett sorba vehetném még a fél iskola álomsztorijait, de kár ilyenmiken rágódni, változni úgyse fog itt már senki és semmi. Nyomhatja az ofó a kenetes dumáját az igaz barátságáról, a családi összetartásról, a testvéri szeretetről, meg az egész lila ködös nagy összeborulásról. Mert itt van, teszem azt, a testvéri szeretet. Nekem nincs tesóm, és már nem is lesz. Pedig lett volna kettő is, nemrég tudtam meg. A muter félrészegen kikottyantotta a szomszédasszonynak, hogy ő bizony elkapartatta mind a kettőt. Épp elég vagyok neki én is. Még csak az kéne, hogy a fater házon kívül legyártson nekem néhány féltésót, aztán fizetheti a gyerektartást utánuk rogyásig. Pedig én nagyon szeretném, ha lenne egy tesóm, ha fiú, ha lány, mindegy. Persze lány azért jobb lenne. A lánytesójjával talán őszintébb lehetne az ember lánya, mint a barátnőjével. Az is lehet, hogy csak én fogok ki mindig olyan barátnőket, akik előbb vagy utóbb piszkosul átvernek. A szemembe nekem adnak igazat, aztán a hátam mögött meg jól kibeszélnek, és pont az ellenkezőjét mondják, mint amit három nappal azelőtt bizonygattak nekem. Másoknak biztosan jobban sikerül a barátkozás, csak én vagyok ilyen balfék.

Az unokatesóimban ellenben még soha nem csalódtam. Velük nagyon szeretek együtt lenni, ők tényleg jó fejek. Hárman vannak: Norbert és Marci ikrek, velem egyidősek, meg Cintia, ő még csak nyolcéves. Igaz, vagy százhusz kilométerre laknak tőlünk, de én már tudok egyedül közlekedni, és néha tanév közben is elmehetek hozzájuk. A nyári szünetben sokat vagyunk együtt. Jó, hogy anyám nővére soha nem kívánczozott Pestre, és a szülőfalujában ment férjhez. A nagyszüleim még nem olyan öregek, és ők is mindig örülnek, ha náluk vagyok.

Na, mintha elcsendesedtek volna az őseim. Akkor elég lesz egy párna is. De kaparászt hallok a szobám ajtaján. Biztos a macska. Na gyere, Dorka, bejöhetsz. Velem szunyálhatsz ma éjjel. Rohadtul tele van már a hócipóm az őseim baromságaival. Ideje volna megpattanni tőlük. Téged is vinnélek magammal.*

Mármost mit tehet az ember lánya, ha egy sehonnai zugfirkász tollhegyre vagy képernyőre tűzi, és az ember lányának egyáltalán nem tetszik, ahogy a szegényes szókincsű, szűk és fakó képzeletű zugfirkász leírja? Muszáj eltérnie a rajta esett méltatlanságot? Tiltakozhat-e ellene, folyamodhat-e a firkászhoz vagy a firkálmányát közreadó újsághoz helyreigazítási kérelemmel, pontokba szedve a panaszait?

1. Párnám csak egy van, irtó maszek darab, marhára csípem. Úgy hívom, hogy Jegorka. Soha nem szoktam a fülemre szorítani, csak a combjaim közé, mikor masztizok.

2. Az anyám, Olga Nyikolajevna egyáltalán nem alkoholistá, hanem sztriptíztáncosnő, tájfutó, természetgyógyász és alpinista. Ő a Nemzetközi Hegymászó Szövetség főtitkára, ezenkívül krokodilusokat szelídít a szabadidejében. Soha nem volt se természetes, se művi abortusza. Az erről kiállított orvosi igazolás másolatát kérésre bárkinek szívesen elküldöm.

3. Az apám, Szergej Vasziljevics Kuznyecov viszont szivornyázik, mint a kefekötő. Nem is al-, hanem főkoholista. A dokkantyúk szerint szépen fejlődő tüdőrákja van, mégis bagózik, mint a hajderménkü. Nyáron tengeri rablásból él: csónakot, vízi biciklit meg repülő sárkányt kölcsönöz a Fekete-tenger egyik legfőlkapottabb strandján, télen meg posztmodern írók műveit olvassa föl álmatlanságban szenvedő jegesmedvéknek a novoszibirszki állatkertben.

4. Halálira bírom a matekot. Tavaly egy nemzetközi matekversenyen második helyezést értem el.

5. Nincs Braun Koppány nevű osztálytársam.

6. A matektanárunkat nem Létrának, hanem Gilisztának csúfoljuk. A történetünknek nem Gorilla a beceneve, hanem Döglégy. Azt a tesitanárunk érdemelte ki, hogy Gorillának hívjuk.

7. Unokatesóim sincsenek, van viszont egy bratyóm, Szergej, meg egy süketnéma kishúgom, Ludmilla, és igenis vannak rendes, beleváló barátnőim. És egyáltalán nem vagyok balfék.

8. A nagyszüleim már nem élnek.

9. Utálom a macskákat, viszont imádom a mókusokat, a sündisznókat meg a szitakötőket, de igazándiból a pókok a gyöngéim. Már a nevüktől lehidalog: sárgafoltos gyászfarkaspók, csodás pók, hunyópók, tüskésszájú vitorlaspók, házi zugpók, kerti vitorlaspók, barlangi keresztspók, nagy eretnekpók...

10. Rohadtul nem érdekel a macskanadrágos zöldséges nőkről, a turkálókról, az Orchidea bárról meg a dadusokról szóló süketelés, amiket ez a köcsög zugfirkász a nyakamba próbál varrni, mintha róluk rizsázva jellemezhetné az én káprázatosan gazdag belső világot, gondolataimat, vágyaimat és távlataimat.

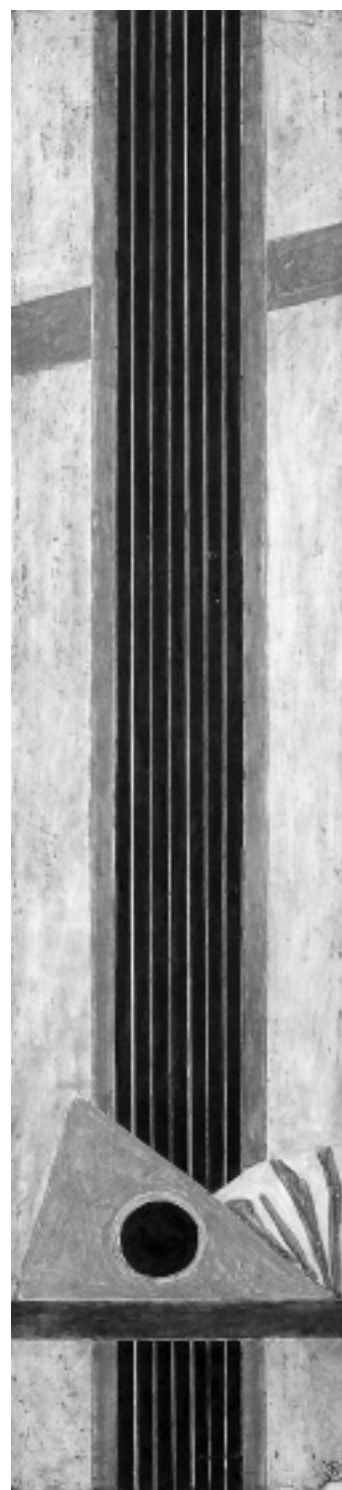
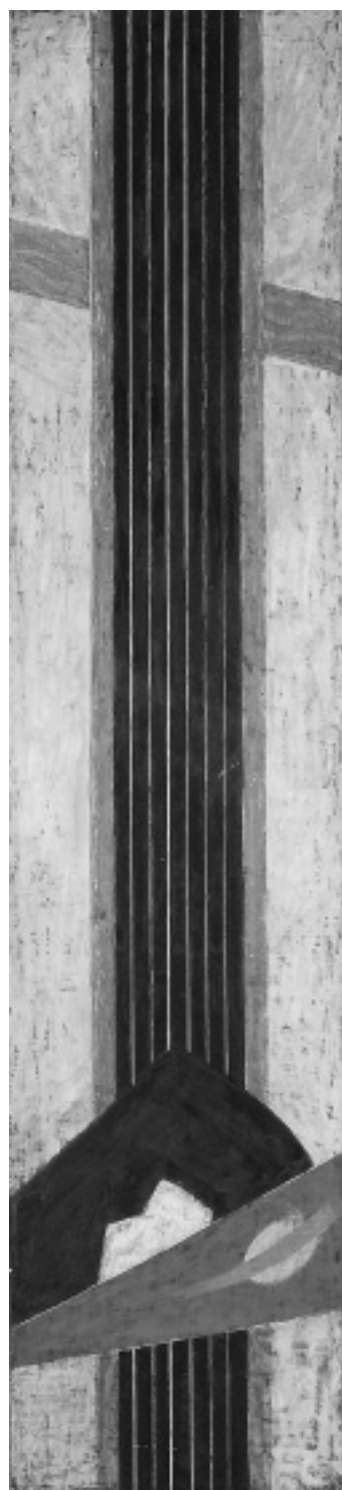
11. Eszem ágában sincs pitizni se neki, se másnak, hogy firkáljon rólam, sőt ez ellen csípőből óvást emelek. Csak meg ne szakadjak emelés közben. Hacsak nem tudja anyakönyvi kivonattal igazolni, hogy Fjodor Mihajlovics Twainnek, Johann

Wolfgang von Csehovnak, Miguel Pavlovics Shakespeare-nek vagy Puskin Dezsőnek hívják. Ha viszont másként, akkor el a kezekkel rólam és tőlem! Én se nyomom a sódert az íróról, ő se firkáljon rólam meg a családomról. Tegye az etetőjét takarékra, bátyuska! A jó nénikéjéről brekegjen! Majd én körmölök magamról, ha olyan kedvem lesz. De nem ám ilyen pancser módon! Az ujjából szopta az egészszet, azzal az ujjával, amivel előtte a tökét meg a fenekét vakarászta, és fikákat turkált ki a rusnya nagy cserpákjából. Én, ha akarok, olyan böhöm nagy író nő leszek, amelyet még nem látott a világ. Még Astrid Lindgrennél is nagyobb. Vagy legalább akkora. Dosztojevszkaja és Tolsztaja egy személyben. És én nem leszek olyan parázó és hantás és zakkant, mint az összes felnőtt, akit ismerek. Ezenkívül világcsúcsot úszok négyszáz méteres síkfutásban... izé, pillangóúszásban, és gatyába rázom a világot, hogy ne legyen több háború, és állatkórházam lesz, és gyógynövényeket gyűjtök, és sziklamászó és barlangkutató leszek, és szülök vagy nyolc kisklambót, ha nem kilencet. Vagy nem is. Nem akarok én lenni se ez, se az. Inkább egyszerre minden. Létezni orrba-szájba, mint az atom. Átvészolni a családomat, és élni, ami belefér. Bele a világba, csontig. Hétszentség, hogy nem fogják hagyni a lökött felnőttek. De akkor is. Különben meg ez szexuális zaklatásnak minősül, ha nem tudná, bátyuska. És liliumtiprásnak, kiskorú vagyok ugyanis. Ha följelentem, megnézheti magát. Meg is kérdezném a bratyómat, Szergejt, mit tehet ilyenkor az ember lánya, de azt mondta, ma már ne zrikáljam, mert el akarja olvasni a *Barkácsoljunk atombombát!* című könyvet a „Kis ezermester” sorozatból. Talán a hugicám, Ludmilla is megmondhatná a frankót, csak hát ő süketnéma.

12. Nem is Xéniának hívnak. De ezek után juszt se árulom el az igazi nevemet. Maradjunk annyiban, hogy Aurora Emerencia Leonora Theudelinda Dulcinea del Tobolszk y Mendoza andalúz őrgrófnő vagyok.

JEGYZETEK

- * V. N. I.-től elorzott és némiképp átigazított *vendégszöveg*. Tetten érik a zsebest. Mikor megtalálják nála a megdurrantott erszényt, a literátus tolvajkolléga így védekezik: – Önök fatálisan félreértik a helyzetet! Ez, kérem, *vendégpénztárca*, amit csupán az intertextualitás és a befogadói esztétika jegyében vettem magamhoz, hogy kissé átigazítsam.

F E N Y V E S M A R C E L L

Ikarobótosz Attilosz vagy az elkúrt utas

L U K I Á N O S Z N Y O M Á N

Már újszülöttként túlkorosz.
Kihagyva néhány iskolát
Hegiosz Bótosz Attilosz
hatévesen ledoktorált,

eszességére felfigyelt
Kuránosz, Szófosz és Zeé;
vállán gitártokot viselt,
a hangszert öklével veré,

a Múzsza-nyájnak pásztora:
alig tízéves forma ő,
megállt a búbján homloka;
dinyyére nőtt az agyvelő,

majd roskadozva bírta csak
ez arc cipelni nagy fejét,
növesztett hősöm szárnyakat:
Hegioszt többé nem lelék –

„ha innen nézem, hangyafos-
nyi kertem”: és tovább hadart
Ikárobótosz Attilosz;
repült, mint háromélű kard,

repült, mint felhős Szun Vu-kung,
ki fényösvényeken szokott
cikázni: készül héroszunk,
de aztán szívott egy nagyot;

se űrlakók, se kósza dzsinn,
se tájfun hátán széllovas:
e légvídéken társa nincs,
hiába mondaná: „szevasz”,

zsebébe túr: egy Lúkián
naná, hogy most is ott lapul,
erőt sem véve önmagán
egész' jól olvas magyarul,

pár hét után a holdra szállt,
amit belaktak holdmanók:
ezerben látta jómagát
és mindnek Bótosz-képe volt,

később Talánba érkezett,
jajong és búcsukönnyet ont;
kométa testén célkereszt:
belő egy éji tünpanont,

tudásom róla hézagos;
kit érdekel, hogy merre tart
Ikárobótosz Attilosz:
repül, mint háromélű kard;

a bálna – mint az dallva van –;
egy elvarázsolt záptojás –
így képzeleg, míg ittasan
hever s elméje mélyre ás;

látom, hogy lénye ottrekedt,
a nincstelen vállára dől;
még mormol életmű felett
halandzsanyelven görögül –

csak arra várt az irka és
a penna, hogy használjam én,
de mit leírtam, mind hamis,
tanú reá e költemény(.

Nincs és most

Holtig hittek a régi görög filozófusok abban,
hogy – sok egyéb mellett – a tudás forrása a nap, s így
például Pythagórasz vagy Zénón, Epikúrosz
– kis túlzással – a múzsát vélte, ha égre tekintett:
egy gyönyörű és bölcs, ruha nélküli női alakká
lényegítette a bős sugarú, lánggal teli gömböt.

Bátyáim nekem ők,
kik a könyvespolcra kerültek.
Nyúlnék értük is, ám
idegenné lett karom, ujjam.

Most fapofák járnak utaink fejlett libidóval.
Szárnyat bont a magány, rút tolla a homlokom éri;
erdőszéli faunként állok a fény hidegében,
sebzetten, pár napra a kőváros robajától.
Nimfák tánca. Hiába varázs, mi a föld fele vonzott,
már e kerek nők teste – nem értem, mért, de – közömbös.

Észérvek barikádja mögé húzódva öregszem...

Félkész lovag

Ki látta Génovát és Antiókhíát;
az ördögöktől vérző Jeruzsálemet,
Zuglóba érve egyszer csak megállt.
„Elég a küzdésből mások helyett...”

Bérel dobozlakást és néz kelő napot,
bár por- s pizsoktól félvak ablaka.
Pejéből mennyi lókolbászt csináltatott!
A fegyverét suhancnak adta ma.

Van konyhaasztal; széke és hokedlije:
utóbbin gyermek áloét nevel,
azon mélázik épp, miféle verklire

BOKÁNYI PÉTER

Egy arc módosulásai*

ÉLETMŰVÁZLAT DOBAI PÉTERRŐL

Dobai Péter alakuló életműve kétségkívül egyike a legjelentősebb szövegkorpuszoknak a kortárs magyar irodalomban. Tudatossága, következetessége és koherenciája, az életmű mögött álló – és nem megbúvó – alkotói személyiség hitelessége és karakteressége eleve ki- és megemeli jelentőségét, a művek gondolati alapját megteremtő nyelvfelfogás, filozófia pedig sokrétűvé, mélységeiben is egyedivé teszi Dobai Péter műveit.

Az életmű kiterjedt recepciója lényegében meghatározta 1973, az első kötet megjelenése óta a Dobai-olvasás kulcsszavait: ha úgy tetszik, létezik a virtuális Dobai-szótár, amelynek elemei szinte kötelezően használandók az alakuló életműről szólván. A „körön kívül-belül” pozíciója, az irodalmi szekértáborok küzdelmei fölé emelkedés, az ismertség-ismeretlenség különféle megfogalmazásai az első kötettől kezdve megjelennek a recepcióban: elsősorban a szerzőre és a szerző által tudatosan választott, a kortárs irodalmi életben kijelölt pozícióra koncentrálnak. S ugyanígy, megkereshetőek lennének a Dobai-életmű poétikai eljárásaira vonatkozó kulcsszavak: a nyelvi radikalizmus, az „offenzív nyelvhasználat”, nyelv és kép egymáshoz való viszonya; aztán azok a fogalmak, amelyeket a kritika Dobai életműve centrumának vél: az idő, az emlék, a kép, a múltak megragadhatóságának, megfoghatatlanságának kérdései. Kulcsfogalom az életmű sokat emlegetett sokműfajúsága, filmnek, regénynek, versnek, nyelvészeti, filozófiai munkáknak az a különleges egysége, ami a szerző életművét jellemzi, s aminek révén a sokműfajúság lényegében fölösleges fogalommal lesz: Dobai egyazon gondolati alapról indulva használja a műfajokat és a formákat: hol az emlékeknek keresi a megfelelő formát, ahogy többen írták róla, hol egyetemes, erkölcsi dilemmákat fogalmaz regénnyé vagy filmforgatókönyvvé. Vagy – jöllehet – az életmű egysége és koherens volta abból adódik, ahogy műfajaiban, azok összekapcsolásában megmutatja a nyelv és kép, kép és valóság összefüggéseit.

„Műveimet koncentrikus köröknek fogom fel, amelyek közepén ugyanaz a szervező erő áll. A koncentrikus kör kerületei a műfajok. A legbelső kör a líra, amely közvetlenül a személyesből jön, külön tanulmányokat, anyaggyűjtést nem igényel a megvalósítása. Kifelé haladva az elbeszélés és a regény következik, amely ha személyes indítékú is, elmélyült kutatómunkát kíván. A legkülső kör a film, ahol számomra mindig a legtöbb tisztázni, kutatni való akad. Hogy a felsoroltak közül mikor, melyik műfaj kerül előtérbe, az az élmény intenzitásától függ.”¹ – mondja Dobai Péter egy interjúban 1976-ban. A körök egyértelműen definiáltak tehát, a centrumban elhelyezkedő „szervező erő” az, amit a szerző nem nevez meg. Nem is nevezhet: hiszen

* A dolgozat egy készülő monográfia bevezetője. A szerző munkáját a Magyar Művészeti Akadémia támogatta.

ez önmaga, az alkotói személyiség a maga nyelv- és művészetfelfogásával, műveinek filozófiai mélységeivel, aki éppen ezért a maga hol direktebb, hol áttételesebb személyességével alakítja művét, világát.

Dobai Péter életművét annak kiváló ismerője, Morsányi Bernadett három szakaszra osztja². Eszerint az első alkotói periódus 1968 és 1979 közé tehető, amikor műfaji megoszlás tekintetében kiegyensúlyozottság jellemezte Dobai művét, irodalmi és filmes munkák egyaránt készültek ebben a pályaszakaszban. Ekkor jelennek meg az első kötetek: 1973-ban az azóta a kritika által sok tekintetben orientációs pontnak tekintett verseskötet, a *Kilovaglás egy őszi erődből*, az első regény, a *Csontmolnárok* (1974). A hetvenes évek közepétől – írja Morsányi – Dobai költészete az idő, az elmúlás és az emlékezés köré csoportosul.

„Egy szó, egy pillantás, egyetlen gesztus, járásmód, sőt még a hajszín is elég ahhoz, hogy az ember lényegét felismerjük” – idézi Kelemen Lajos egy, a *Kilovaglás egy őszi erődből* című kötetéről szóló írásában Arnold Schönberget³, s pozicionálja is ezáltal – ahogy korábban a kötetéről szólva mások is – Dobai korai lírájának nyelvhasználatát, poétikai megoldásait: az expresszionista versbeszédhez utalva az első kötet szövegeit. Kétséggkívül, a korai versek erős avantgardista hatást mutatnak (pl. *A líra az akció felé fejlődik*), ugyanakkor – ahogy a korai József Attila-versekben (talán nem véletlen, hogy a kötetben vers is szól hozzá) – erősen sarkítanánk, ha csak az avantgard segítségével akarnánk leírni az első kötetet és az ezen alkotói periódusban megjelent további két verseskötetet (*Egy arc módosulásai*, 1976, *Hanyatt*, 1978). Ugyanis az a versbeszéd, ami akár az expresszionistákra is emlékeztethet, Dobai esetében nem feltétlenül és kizárólag az avantgard hatásával magyarázható: később megjelent nyelvészeti, nyelvelméleti és filmelméleti tanulmányainak tanúsága szerint már itt, az első kötetben jelzi a szó és a kép kapcsolatát, a kép szóvá írhatóságát, s ily módon a nyelvnek azt a felidéző sőt megmutató erejét, ami a filmben a kép feladata. S kétséggkívül, az eljárás idézi az expresszionista kísérleteket, de csak másodsorban: Dobai Péter munkáiban a kezdetektől – mint fentebb jeleztük – meghatározó a szerző nyelvfelfogása illetve a film helyenként provokáló, valójában megtermékenyítő hatása. Ráadásul pl. *Az egy arc módosulásai* című kötet verseiben nem egyszer fordul a lírai kifejezőmód hagyományosabb formái felé s válik a szó hagyományos értelmében „költőivé” a versbeszéd, a mindhárom kötetben tetten érhető – közvetett – vallomásság pedig eleve más hagyomány felé is mutat az avantgardon kívül.

„Ki fest meg egy olyan képet,
amelyben minden képet
láthatnak azok is,
akiknek a születése előtt
a képtárak kiégtek?
És ki írja meg a könyvtárak könyvét:
egy életben mindenki életét?
És ki szövi újra a múltak szövetét,

*miközben éli és cseréli szüntelen az övét?
Ki érti meg, túl könyvtárakon és képtárakon:
egy loknis hajfonat
játékát azokkal, akiknek ő volt a játék?”*

A *Hanyatt* című kötet *Egy állapot szótára* című verse kérdezi a fentieket, s jelzi Dobai Péter első pályaszakasza lírájának – ha nem a Dobai-líra egészének alaphelyzetét. A vers poentírozó szerkezete az utolsó két sort emeli ki, a „loknis hajfonat”, amely – ld. fentebb Schönberg Kelemen Lajos idézte mondatát – egyenesen egy rég elmúlt világot idéz: ez a „békebeli” világ a későbbiekben gyakorta lesz majd a Dobai-művek (versek, regények, forgatókönyvek) eszközévé vagy tárgyává. Az idők rögzítése, az emlék megragadásának lehetősége, szükségessége pedig alapvetően határozza meg Dobai költészetét itt, az első periódusban, de a későbbi pályaszakaszokban is.

Dobai Péter első pályaszakaszának epikus természetét átfogóan először Szilágyi Ákos vizsgálta *A fiatal magyar prózairók* című kötetben.⁴ S bár kijelentései az egyes művekről néhol igencsak vitathatóak, a felvetett szempontok miatt érdemes mégis idézni Szilágyi munkáját, mivel a fentebb említett, virtuális Dobai-szótárnak számos eleme feltűnik a dolgozatban. „Dobai a nyelvet filmi anyagként használja – írja Szilágyi Ákos – A nyelvi jelentéseket képekké vágja össze, nála nem metafora van, hanem nyelvi snitt.”⁵ Kép és nyelv összefüggései felől közelít tehát a szerző Dobai epikus alkotásaihoz, illetve a film felől: Dobai Péter ekkorra már komoly filmes múlttal rendelkezik a Balázs Béla Stúdióban végzett munkája révén. „Dobai regényhősei mind úgy beszélnek, gondolkodnak, mintha színpadon állnának”⁶ – írja a szerző, s valahol itt érzékelhető Szilágyi kérdésfelvetése: valóban létezik-e Dobai-féle epika? Merthogy a hagyományos értelmű történetmondás felől olvasva valóban máshogy működnek ezen alkotói periódus epikus alkotásai (*Csontmolnárok*, 1974, *Tartozó élet*, 1975, *Játék a szobákkal*, 1976, *1964-Sziget*, 1977, *Sakktábla két figurával*, 1978). A *Csontmolnárokat* például esszéregényként értelmezi Szilágyi Ákos, mint olyat, ami olyan történelmi, lélektani sorshelyzetet dolgoz fel, amikor egyén és történelem szembekerül, illetve, amikor az egyén számára megszűnik az értelmes – és történelmi – cselekvés lehetősége.

Visszatekintve tudjuk: Dobai nemzedékének vissza-visszatérő dilemmája ez a 70-es években – gondoljunk például Ambrus Lajos *Eldorádó* című regényére – s a témát különféle poétikai eszközök segítségével igyekeznek megragadni. Dobai Péter módszere az értelmezés és önértelmezés: a *Csontmolnárok* hősei beszélnek, töprengenek, vitáznak: a Szilágyi által kifogásolt nyelv kerül a cselekvés helyére. *A tartozó élet* horthysta katonatisztje ugyanígy a cselekvés lehetetlenségével szembesül: talán itt, ebben a regényben még kézzelfoghatóbb a filmes „képközlés”, a statikus képek folyamattá, epikumá váló olvasztása – nyilván ennek is köszönhető, hogy *A tartozó élet* sok tekintetben előlegezi a *Redl ezredes* című film forgatókönyvét. Érdekes mindehhez Dobai Pétert idézni egy 1994. október 8-i, Magyar Nemzet-béli interjúból: „Tudomásul kell vennünk, hogy önálló, nemzeti történelmet 1848/49-ben írtunk utoljára (...) nem akarom én a Horthy-korszak egyetlen kormányát, politikusát fel-

menteni, de látnunk kell, milyen csekély volt a mozgásterük. Teleki Pál halála is erre figyelmeztet. Teleki Pál: a magyar paradigma.” A *Csontmolnárok* az 1848/49-es forradalom utániség regénye, *A tartozó élet* a Horthy-korszakban játszódik, s mindkettőnek a „születési ideje” a XX. század 70-es éve, születési helye pedig az önálló politikai döntéseket hozni mindenféle szempontból képtelen Magyarország...

A fentebb említett két regény – legalábbis Szilágyi Ákos szerint – tehát megbontja a hagyományos epikai formát; amint az *1964 – Sziget* című kötet is a maga napló-regény műfajával. A mű ismét az emlékezéshez kapcsol, miként Dobai Péter írása, kubai tartózkodásának emlékeit őrzi, élteti tovább, ily módon szorosan kapcsolódva tehát az első alkotói korszak főbb vonalaihoz. Ugyanígy a novelláskötetek írásában is ez a helyzet: az epikum nem egyszer feloldódik a lírai futamokban, az emlékezés, a kép pedig alapmotívuma a szövegeknek: például a *Görcs és evidencia* című novellában.

Dobai Péter második alkotói korszaka 1979 és 1989 közé helyezendő Morsányi Bernadett felosztása szerint. „Ebben az időszakban Dobai Péter forgatókönyvírói munkássága mélyült el, s ezzel párhuzamosan és összhangban prózairói tevékenysége: az akkori jelenben játszódó kisregényei (*Lavina, Háromszöglet, Ív, Lendkerék*,) filmforgatókönyveiből nőttek ki magukat, a történelmi témájú filmekhez gyűjtött dokumentumokat pedig nagyregényei (*Vadon, A birodalom ezredese*) írásakor hasznosította.”⁸

Ez az alkotói periódus kétségkívül a filmforgatókönyvéké, de – lásd Dobai Péter gondolatait az életmű koncentrikus építkezéséről – e forgatókönyvek szervesen kapcsolódnak az életmű addigi alakulástörténetéhez. 1979-ben készült a Csontváry-film forgatókönyve: az 1973-as, első kötetben olvasható a *Csontváry ciklus*. A világsikert aratott *Mephisto* (1980) lényegében folytatja a töprengést az egyén és a történelem viszonyán ugyanúgy, mint a *Redl ezredes* (1982), amely, mint fentebb állítottuk, sok szállal kapcsolódik *A tartozó élet* című regényhez, s ugyanez a dilemma jelenik meg a *Hanussen* (1984) című filmben is. Viszont, a kör tágul. S nem az egyes témák műfajkeresése eredményezi az összecsengéseket: e forgatókönyvek – különösen a filmográfiaiban „német trilógiaként” említett három film, a *Mephisto*, a *Redl ezredes* és a *Hanussen* – erőteljesen tematizálják az egyén és hatalom viszonyát; illetve a *Mephisto* és a *Hanussen* a művész, a „kiválasztott” és az aktuális hatalom konfliktusait, amik jellemzően az egyén belső konfliktusaiként jelennek meg a forgatókönyvben és a filmekben, s előlegezik a harmadik pályaszakaszban keletkezett, a Rembrandt és Csáth Géza életéről szóló forgatókönyveket.

Különös helyet foglal el a *Vadon* (1982) Dobai Péter életművében. Szervesen illeszkedik hozzá, a *Csontmolnárok* világát idézi: a cselekvés akarását egy olyan világban, ahol a cselekvésnek nincs lehetősége. Batiszy Kristóf története viszont – szemben a *Csontmolnárokkal* – történelmi regényként olvasható: nem kísért az analógiás olvasás és értelmezés, autonóm történet ez a 80-as évek prózapoétikájának sajátos jegyeivel. Afféle történelmi kalandregény – nyilván nem véletlen, hogy András Ferenc forgatókönyvvé írta s filmmé rendezte a *Vadont*. S hasonlóképpen különleges *A birodalom ezredese* című regény helye is. Sajátságos módon a *Redl ezredes* című film bemutatása után keletkezett – Dobai Péter szíves, szóbeli közlése szerint a főszereplő

karakterét elhibázottnak tartotta a filmben – a regény főhőse valóban nem azonos a Klaus Maria Brandauer által a filmben alakított karakterrel. Keményebb, intellektuálisabb: határozottabban jelzi a gondolkodó, érző ember hatalmával és a hatalommal való konfliktusait, mint a filmbéli hős.

Az ezen alkotói periódusban keletkezett kisregények forgatókönyvekből nőttek ki, s az aktuális jelenből, a 80-as évekből szólnak. A kritika úgy is értékeli ezeket a műveket, mint Dobai Péter nyitását a szélesebb közönség felé: a Magvető Kiadó Rakéta regénytárában megjelent *Lavina* (1980), *Háromszögtan* (1983), *Ív* (1988) és a sorozaton kívül megjelent *Lendkerék* (1989) valóban szorosan kapcsolódnak a korszak és Dobai nemzedékének alkotásaihoz. A 70-es évek magyar prózájának „hogyan élni?” kérdése jelenik meg bennük, s egészül ki olyan erkölcsi kérdésekkel, dilemmákkal, amelyek már nem köthetők a keletkezés konkrét idejéhez. A *Lavina* főhősének ön- és világvesztése, a *Háromszögtan* hősnőjének önkeresése már ilyen kérdéseket tematizál, míg az *Ív* és főleg a *Lendkerék* saját, belső dilemmáin túl már előre, Dobai Péter harmadik pályaszakasza felé is mutat.

Az *Ív* az első szerelem konzerválásának kísérlete – amint az „első szerelem” a témája az ugyancsak ezen alkotói korszakban megjelent *Az éden vermei* (1985) kötetnek is – s arra keresi a választ, hogy átívelhet-e a szerelem, az egykori szenvedély a praktikum fölött, képes-e két, egymástól elvált élet újra egyé lenni dacára az időnek, a megváltozott világnak, az úgy nevezett valóságnak. Őrzés és megtartás: a múlt idővel való szembeszegülés regénye tehát az *Ív*, s ennek kudarcáé is: a jelenét meghatározó körülményekből az emlékeibe visszatérni kívánó dr. Tegyesi Pál, a regény férfi főhősének tekintete a mű utolsó mondataiban „a rajzasztal hatalmas, üres, fehér papírvé felé fordult, nem messze tőle, kéznyújtásnyira: több körzöre, egyenes és háromszögű vonalzóra és egy sor tűhegyes ceruzára esett a céllámpa erős, fehér fénye”. A kézzelfogható, az egyértelmű, a praktikus és racionális győz tehát: az időt áthidaló első szerelem íve üres papírvé lesz mindössze.

„Nem hagyhatom elveszni a részeket, akkor amikor tanúja vagyok az egész elpusztulásának” – mondja a *Lendkerék* szobrász hőse, aki életműve zenitjén felhagy az alkotással s helyette a múlt, az emlékek felé fordul cséplőgépet, idős parasztok faragványait, tisztai horgászok kézi szerszámaikat, kézművesmunkákat gyűjt: nem teremt többé, hanem őriz. S ez az őrzés, a múltak jelenben való rögzítése egyre fontosabbnak tűnik Dobai Péter életművének az alakulásában a 90-es évektől.

E második alkotói korszak tulajdonképpen egyetlen verseskötete – nem számítva az 1989-es *Válogatott verseket – Az éden vermei*. Zsoldos Sándor idézi és írja:

„Édent akartam, nemcsak életet
mely két halál közé szorulva csak óvatos sors lehet.

A Kilovaglás... kulcsfontosságú, az életművet előre meghatározó *Édent* című versének zárósorai ezek. *A Tudom* című (Máté Marinak ajánlott) versében így érzékelteti helyzetét (szintén a Kilovaglásban): 'De ezer darabból áll ez a kert, / egy darabból állt az éden.' A következő, második kötet, az *Egy arc módosulásai* valószínűsíti, hogy az

éden elvesztése azonosítható az első szerelem, illetve a vele egyidejű életszakasz – annak ’teljes életének’ – elmúlásával. Az éden utáni vágy majdnem mindegyik versében jelen van és az első szerelem (és újabban a tenger) újraélésének kísérleteiben nyilvánul meg. Dobai utólag írja – szinte egyfolytában – az első szerelem (és a ’tenger’) történetét, mintegy igazolva Huxley (Hamvas Bélától idézett) állítását: ’a boldog embernek nincs irodalma’.⁹ Az idézet jelzi azt a koherenciát, amelyet Dobai életművéről szólván folyamatosan hangsúlyozunk: *Az éden vermei* – dacára „egyetlenségének” ezen alkotó periódusban magától értetődő folytatója az első kötetben megindult gondolatsornak: az emlékezés, a múltak megőrzése lehetőségeinek, ahogy ezt a kötet verscímei is jelzik a bennük megadott dátumokkal s az azokhoz kapcsolt helyszínekkel.

Ahogy Zsoldos Sándor megjegyzi, hangsúlyosan tűnik fel *Az éden vermei*ben a korábban is, szórványosan megjelent motívum: a tenger. Emlék és nosztalgia ez is, Dobai Péter egyik legmeghatározóbb életszakaszának emléke, ami a harmadik pályaszakasznak meghatározó motívumává lesz.

„1989-ben Dobai mintha megkezdte volna művei rendszerezését, innentől kezdve könyveinek végén részletes bibliográfia található, szépírói, forgatókönyvírói és rendezői munkáiról. Az 1994-ben megjelent *Vitorlák emléke (1979–1993)* című kötet adja meg Dobai újabb alkotói korszakának alaphangját, az író rögzítette az emlékező pozíciót, ahonnan azóta sem mozdult el, érezhetően a szintézis igénye született meg benne.” – írja Morsányi Bernadett.¹⁰

A 90-es évektől Dobai Péter kizárólagos műneme a líra – eltekintve a 2000-ben megjelent *Párbaj, tükörben* című kötettől, amely szintén szintetizál. A szerző novelláit gyűjti benne össze, a *Játék a szobákkal* és a *Sakktábla két figurával* anyaga változatlan formában jelenik meg, de ki is egészül: a *Mint befagyott emlékezet* és a *Hazám a városban* a két, korábbi kötetben meg nem jelent szövegeket is őrzi. Tehát a *Párbaj, tükörben* egyszerre része a harmadik pályaszakasznak szintetizáló jellege folytán, meg, látszólag meg is bontja azt lévén epikus alkotások gyűjteménye. Valójában azonban a korábbi köteteken kívüli novellák szervesen illeszkednek Dobai harmadik, „lírai” pályaszakaszába személyességükkel, nem egyszer közvetett vagy közvetlen vallomásságukkal. Az *Egy tengerész naplójegyzetei*, a versekben egyre gyakrabban feltűnő Vajda János alakja (*Vajda János ösvégi csapásain*), a *Mint a befagyott emlékezet* című novella vagy a *Hazám a városban* ciklusnak a Ferencvárost és környékét megrajzoló írásai egyértelműen mutatják ezt, a szinte lírizáló személyességet.

„Az órák nem az időt jelzik,
csak a helyet, ahol az órára néztünk:
az idő a térrel köt össze,
ahol végre elmúlhat,
ahol végre megmaradhat:
annak emlékeként, aki az órára nézett
egy szobában,
egy életben.”

A *Make up!* című vers sorait idézzük Dobai Péter eddigi utolsó, *Belvedere* (2014) című kötetéből – amely kötet az elmúlt évtizedek egyik legnagyobb, legkiérleltebb lírai teljesítménye a kortárs magyar irodalomban – s az idézet jelzi lényegében mindazon törekvéseket, amelyek Dobai líráját a 90-es évek elejétől – s nyilván korábbról is – jellemzik. A szerző „elsősorban az emlékei számára keresi a formát” – ahogy Morsányi Bernadett fogalmaz¹¹, az idő, az emlékezet, egyáltalán az emlék maga az, ami köré az elmúlt huszonegynéhány év Dobai-lírája épül. A már említett *Vitorlák emléke* (1994), az *Önműltszázad* (1997), a *Ma könnyebb, holnap messzebb* (2003), az *Emlékek jövő időben* (2008), az *Emlék az ember* (2011) kötetek már címükkel jelzik a versek központi motívumait, témáit, a korszak három további verseskötete pedig áttételesen töpreng múltó és múlhatatlan viszonyán erőteljesen tematizálva a főtebb idézett vers idő-tér-személy kapcsolatáról való töprengéseit.

A *Versék egy elnémult klavírra* (2002) különösen szép kísérlet: a „Nemes és nemzetes Dukai Takách Judit késő rokokó és kora biedermeier stíljében” íródott kötet tétje szinte Weöres Sándor-i, a Psyche-féle szerepjáték mellőzésével. Dobai az egykor valóban létező költőnő modorában megszólalva egy eltűnt világot idéz, amely világ egyszerre idő, tér: és főként nyelv, „stílus”, s ez az, ami szorososan köti e kötetet is a harmadik pályaszakasz világához. A nyelv megidézése ereje, a múlt, az emlék nyelven keresztül való megőrzése itt az elsődleges „tét”; Weöres esetében – ahogy ezt több értelmezője is megállapítja – Psyché alakjának megteremtése (merthogy persze, hogy teremtésről van szó dacára annak, hogy a fiktív költőnő sok élettényével idézi Dukai Takács Juditot) és művének megírása inkább „irodalomtörténeti gesztus”: a magyar irodalom egy, a XVIII. századtól lassan szertefoszló ágának a „pótlása”.¹²

A „helyeknek” és „időknek” a szétválaszthatatlan egységéről beszél – többek közt – a „*Barth hadapród becsületszavamra, visszatér a nyár!*” kötet (2005). A versek többsége alcímeivel helyekhez rögzít, s a helyek megidézése időket idéz: emlékké lett múltakat. Van azonban a kötetnek egy különös, finom szólama, amit a Bunyintól idézett cím is jelez: a hősi világ és annak elmúlása, ami a történelmiként olvasott Dobai-regények (*Csontmolnárok, Vadon*) témája volt a 80-as években, a 2005-ös verseskötetben is megjelenik *A tartózkodó élet* és a *A birodalom ezredese* díszeiben. A „békebeli”, XIX. századi képeklapok miliójébe visz vissza a kötet több verse is: van ebben csöppnyi nosztalgia egy férfias, hősi világ iránt és egyben annak a tudata, hogy mindez az I. világháború poklában égett el (e kettőnek, a „békebeli, elegáns” világnak és a háború világának XX. századi szétválaszthatatlansága jelenik meg a *Büntetőexpedíció* pusztítani induló szakaszának képei közé bevillantott snittekben 1971-ben).

A *Latin lélegzet* (2010) újra a hely és az idő kapcsolatát tematizálja elsősorban kiegészülve a szó és kép szétválaszthatatlanságának témájával. A Máté Máriával, Dobai Péter feleségével (aki társként, alkotótársként, verscímzettként folyamatosan jelen van Dobai Péter életében és művében) együtt jegyzett kötet az örök Róma-élmény könyve: s mindazé, amit a hely sűrít. Látványoké, érzéseké, hangulatoké, amelyek megragadhatóságára két eszköz kínálkozik: a nyelv és a kép. „Ott leszünk mi is minden eljövő időkben,/ a nagyságos latin életben, ahová a *másszor* éltek/ immár meg-

érkeztek, odaérték/ és a halált is: élük!” – szól a kötet címadó verse, s adja meg a kötet alapszólamát.

A harmadik pályaszakasz líráját visszavetítve a pályakezdet és a 80-as évek verseire ugyanakkor szembetűnő különbséget érzékelhetünk. Addig, amíg a korai Dobai-líra a szóra és a képre koncentrált elsősorban, s keresi azokat a képeket, szavakat, amelyek a legexpresszívabb módon képesek működni a versben, addig a 90-es évektől azt láthatjuk, a szó helyét a mondat veszi át. A korábban említett „nyelvi snittek” ritkulni látszanak: a súlyos, nyelvileg ökonomikus mondatok dolga az immár „megtapasztalt idő” megragadása, rögzítése – vagy csak az, hogy töprengjenek a megragadhatóságon, rögzítésen. Az ifjú Dobai Péter – a többek közt – az idő elleni (nyelvi) lázadása a tapasztalt, érett költő bölcs, elégikus nyugalmává szelídül: ahogy erről a *Belvedere* kötet is tanúskodik.

JEGYZETEK

- 1 MARAFKÓ László, Beszélgetés Dobai Péterrel, Könyvtáros, 1976/ 9., 552.
- 2 MORSÁNYI Bernadett, „Egyedül szembejövet”, Parnasszus, XX. évf. 2. sz., 7.
- 3 KELEMEN Lajos, Kezdődik egy sors, Parnasszus, XX. évf. 2. sz., 48.
- 4 SZILÁGYI Ákos, Dobai Péter = F fiatal magyar prózaírók, (szerk. KULIN Ferenc), Bp., 1980. 97–113.
- 5 U.o. 102.
- 6 U.o. 109.
- 7 OSZTOVITS Ágnes, Megbirkózunk-e visszkapott történelmünkkel? Magyar Nemzet, 1994, október 8., 19.
- 8 MORSÁNYI Bernadett, I.m. 7.
- 9 ZSOLDOS Sándor, Az éden vermei – Dobai Péter költészetéről, Tiszatáj, 1987/9, 48-54
- 10 MORSÁNYI Bernadett, I.m.
- 11 U.o.
- 12 v.ö.: KENYERES Zoltán, Tündérsíp, Bp., 1983., 339.

SOLTÉSZ MÁRTON

A Csalog Zsolt Ház asszonya

BÚCSÚ DR. BOGNÁR ÉVÁTÓL

„Szar, nagyon szar, hogy a legelején nem tisztáztuk: voltaképp mire is megy a játék. A »gyógyulásra«? Vagy csak a dolgok valaminő meghosszabbítására?»

(Csalog Zsolt: 1997. május 17.)

Dr. Bognár Éva (szül. Magyarai Éva Judit, 1952–2014) közgazdász, marketing-szakértő a nyolcvanas években, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen szerzett diplomát, majd doktori fokozatot, később a campus könyvtárában angol nyelvű szakozóként helyezkedett el. 1970-ben feleségül ment dr. Bognár Szabolcshoz, aki családjogászként, szociálpolitikusként, szociális munkásként és családvédőként tevékenykedett. Két fiuk született: Botond (1973) és Tas (1975). 1988-tól a Hiány című (kezdetben szamizdat, majd '89-től legális) társadalmi-kulturális folyóirat gazdasági rovatvezetője, később a Külkereskedelmi Főiskola oktatója lett. Tanárként számos alapvető szakkönyv szerzőjeként (*Exportmarketing*, 1995; *Nemzetközi marketing*, 1995) és fordítójaként ismert (Philip Kotler: *Marketing Management*, 1991). 1995-ben „morális okokból” hagyta el a katedrát. „Egy nevem van – hangsúlyozta –, azt nem adom, sem a mai magyar felsőoktatáshoz, sem a mai hazug marketinghez.”

1980 januárjában ismerkedett meg férje barátjával, Csalog Zsolt íróval, szociográfussal és cigánykutatóval (1935–1997), aki történelem–néprajz–régészet szakos bölcésztként tévedt a szépirodalom területére. Hosszú éveken át így éltek – válások és házasságok nélkül, kisebb-nagyobb megszakításokkal – hármásban, mind mélyebb barátságban és szerelemben. Végül – a Bognár Szabolccsal történt válást követően – 1995-ben házasodtak össze Vértesacsán. Az együttlétet azonban már nem soká élvezhették: Csalog alig két évvel később tüdőrákban elhunyt. A kétezres évek végén az özvegy, földadva pesti lakását, egy Szentendrei-szigeti üdülőtelepre, Surányba költözött, itt alapította meg férje emlékére a Csalog Zsolt Házat, amelyet később a Dzsaj Bhím közösségnek ajándékozott. 2009-ben az örökösök, a barátok és az irodalmár szakma prominens képviselőinek tiltakozása ellenére kiadta Csalog szado-mazo pornóregényét, a *Krisztinát*. 2010-től, megromlott egészségi állapota miatt rendszeres orvosi felügyeletre szorult; a világtól elvonultan élte le élete utolsó esztendeit.

Augusztus 30-án este, teljesen véletlenül akadtam rá a hírre, melynek hatása alól azóta sem tudok szabadulni: „2015. május 5-én, 65 esztendőskorában tragikus hirtelenséggel elhunyt özvegy Csalog Zsoltné Dr. Bognár Éva”.

A helyzet – a helyzetem – e percben fájón bonyolult. Hisz egyrészt nyilvánvaló: nekrológját senki másnak: nekem kell megírnom. Másrészt e munka kettős vállalás – lévén Éva, akárhogy fáj is ezt kimondanom, legalább kettős személyiség volt. És mégis: Csalog Zsolt barátságát, szeretetét ő lobbantotta lánggra bennem, ő ajándékozott meg doktori dolgozatom s első nagymonográfiám témájával.

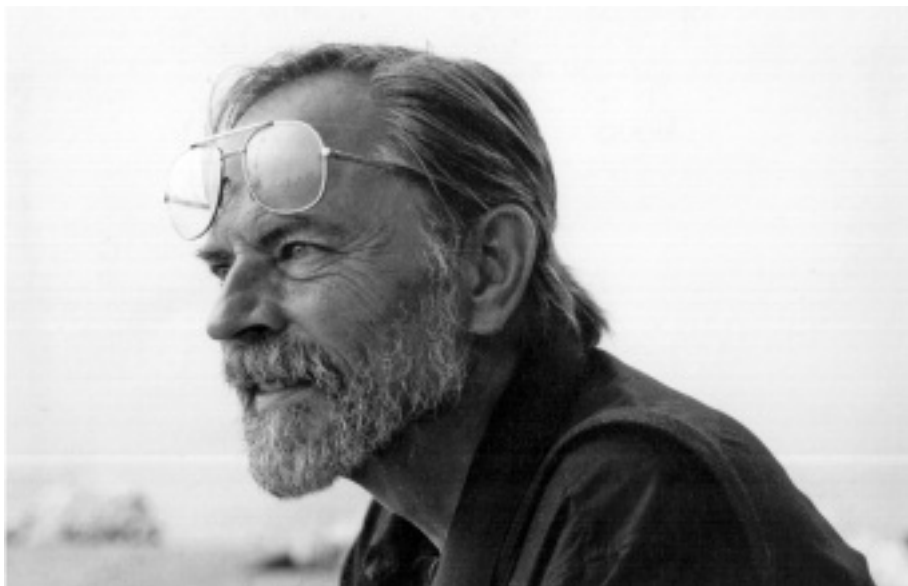
Hogy miként ismerkedtünk meg, részletesen megírtam annak idején Zsoltról szóló könyvem (*Csalog Zsolt*, Bp., Argumentum Kiadó, 2015) egy kimaradt, s mindmáig publikálatlan fejezetében. E kutatástörténeti napló, amint azt tördelő barátom, Horányi Károly idejekorán fölismerte, sokak érzékenységét sérthette volna – így a monográfiából végül is kimaradt. „Különben jó írás ez, csak éppen veszélyes – mondta Károly a maga szelíd, egyenes módján. – Most mindenesetre tedd félre. Aztán meglátod: eljön majd a nap, amikor egy-egy szakaszát maga az élet fogja kikövetelni.” Most, azt hiszem, eljött a perc, hogy fiókban bújtatott írásom egyik kis szeletkéjét – *log-book*om elejét – közlétegyem.

Mielőtt azonban átnyújtanám e naplórészletet, engedjenek meg néhány kósza gondolatot elhunyt barátomról! Május 5-én ment el Éva. Én alig tíz nappal korábban, április 24-én védtem meg, lelkesült teltház előtt, a Csalog-értekezést. Nagy esemény volt ez: Zsolt és a magyar próza egyedülálló ünnepe. Akkor, ott, megvallom, nem gondoltam Évára, tán meg sem említettem a nevét, csupán a közönségnek bemutatott kéziratok, könyvek és szamizdatok között szerepeltek ajándékai, s az általa elkötlyavetyélt, majd később drága pénzen összevásárolt földi ingóságok.

A monográfia – terveink szerint legalábbis – az Ünnepi Könyvhétre jelent volna meg, csakhogy a Gondviselés (no meg a támogatásokat osztogató NKA) másként rendelkezett. Pedig, Istenem, hányszor gondoltam arra, mi lesz, ha a kötet végre a boltokba kerül, s egy nap – hol Indiában, hol kórházi osztályokon kóborló-bujkáló – Éva barátnőm kezébe jut! Elképzeltem, ahogy első izgalmában keblére szorítja e félezer oldalas papírszörnyeteget, s biztos voltam benne: amíg él, ettől a könyvtől semmi pénzért meg nem válik többé...

Hát e nagy találkozás, sajnos, elmaradt. Nem is rágódom tovább reményeimen; azon tűnődöm inkább: mi maradt (mi maradhatott) Éva után. Az országos botrányt kavart posztumusz Csalog-regény, a *Krisztina*? Vagy Kotler-fordításai, amelyek ma is ugyanolyan frissek és nélkülözhetetlenek, mint megjelenésük pillanatában voltak? Esetleg kórházi gyótródéseiről írott, soha meg nem jelent könyve, az *Utazásaim alulnézetben*, amelyről annyit mesélt nekem? – Talán csak néhány videó a világhálón. Nagyratörő tervei, álmai, reményei és haragjai. S végül a mi rossz emlékeink egy súlyosan beteg emberről, aki már nem az az Éva volt, akit szerettünk, s aki oly tág kebelével szeretett minket, mindannyiunkat.

És persze még valami! Hisz nem titkolhatom el: a szívem mélyén ma is reménykedem, hogy egy nap előkerül valahonnét az a néhány doboznyi Csalog-kézirat, amelyet Éva egy 2009-es interjúban emlegetett. Igen! Itt van az Életünk ominózus száma a polcomon: talán két doboznyi anyagról van szó, bennük a *Krisztina* kézírata, egy Kis Jánosnak írt levél és egyéb apróságok. „Legyen nyoma, ne lehessen meghamisítani a történelmet – sem” – vágta ki Éva a reá jellemző dacossággal. S itt jut eszembe,

hányszor írtam Neki levelet az elmúlt években kéziratok közléséhez kérvén engedélyt – de mindig hasztalan. Sose tudtam, él-e, hal-e, itthon van épp vagy külföldön, s emlékszik-e még egyáltalán rám. Leírni is gyalázat, hányszor kívántam ilyenkor, hogy tűnjön el, hogy szűnjön meg, hogy szabadítsa meg végre a Csalog-kutatást saját létének megkötő terhétől...

Most itt ülök, verem az írógépet, s immár örököseihez szólok, ha ugyan eljutnak hozzájuk soraim, s nem vetik meg egy bűnbánó lélek kérését. Amennyiben módjukban áll, kérem, adják át nekem mielőbb e sodródó javakat! Igen, *nekem*, akit Éva a fejevadász érzékével választott ki, akit személyesen bízott meg, s aki, ím, beteljesíttem ígéretem. Nekem, aki földolgoztam Zsolt közel száz doboznyi hagyatékát, s aki ezt az anyagot is azonnal közgyűjteményi védelem alá helyezném...

De itt elég! Legyen most ez a pár pillanat, amíg ezt írom s Önök olvassák, tényleg Éváé! Egyetlen percre ne Zsoltról s rólam szóljon a történet – csakis Őróla!

Drága Éva, hajdanvolt mosolygós, aranyos barátném! Köszönöm Neked az együtt töltött surányi őszyket és tavaszokat! Odafentről, úgy hiszem, nyitott könyv a mi egész világunk. Onnét a *Csalogomat* – a *Csalogunkat* – immár könyv nélkül is elolvashatod!

Legyen Neked könnyebb az ég, mint a föld volt! Zsoltot ölelem – Isten Veletek!

Részlet az *Egy regény regénye* című hosszabb írásból

2014. JANUÁR 28.

Megismerkedésem a Csalog-életművel 2009 nyarára tehető. Friss diplomás voltam, telve a magyar szakos képzés minden tudományával s a népművelés legszentebb lelkesedésével.

Ha jól emlékszem, éppen két gyermekkori barátnőmet kalauzoltam surányi képzőművész komám, Balkay László Árvácska utcai kertjében, amikor a szomszédos telek gyöpét öntöző középkorú asszony – ki már régebb óta érezhetően figyelt, s olykor szelíd mosollyal reagált is rögtönzött előadásomra – váratlanul megszólított. Körülnéztem: a lányok már szabadon bóklásztak a szabadtéri kiállítóteremmé varázsolt kertben, a szárítókötelekre csipeszelt tus-, szén- és tollrajzok, valamint a Balkay-specifikumnak számító színpompás pasztellek között. Odasétáltam hát a kerítéshez.

„Ugye, te irodalomtörténész vagy? – tette fel a (fülemnek akkor is, ma is oly hízelgő) kérdést a hölgy. – Laci sokat mesélt már rólad!” „No igen – vágtam rá gyermeki büszkeséggel –, hát elviekben az volnék. Írok is, olvasok is, és bár műveltségem alapvetően elméleti, azért én igyekszem artikulálni magamban egyfajta *történeti* koncepciót is.” Elméskedő mondatfutamaim bizonyára sokakat megzavartak volna; nem így beszélgetőpartneremet, ki e mentegetőző önfényezés közepébe vágván, sietve bemutatkozott. „Bognár Éva vagyok!” – azzal felém nyújtotta a kezét, és a szeméből tisztán kiolvashattam, hogy minden tekintetben átlát a szitán. „Most, per pillanat mivel foglalkozol?” – szegezte nekem a kétségtelenül kézenfekvő, ám annál zavarba ejtőbb kérdést; majd, látván arcomon a sarokba szorított pályakezdő sértettségét, rögvest hozzátette: „Csak azért kérdem, mert én itt, a hátam mögött látható nyaralóban egy nagydoktorhoz elegendő kutatási anyagot rejtegetek. Ha érdekel, gyere be valamilyik nap, szívesen megmutatom!” Nos, e percben bizonyára az lett volna az elegáns, ha – megköszönvén az ajánlatot, s jelezvén szándékomat, mely szerint a későbbiekben *feltétlenül* élni kívánok vele – egyetlen sokat sejtető, mégis diszkrét mosoly kíséretében távozom. De, s ezt tudjuk be talán ifjonti hivatástudatomnak, az első komoly („szűz”) kutatási téma támasztotta izgalomnak, végül is nem ezt tettem. Igyekeztem ugyan továbbra is főntartani elfoglaltság és elfogulatlanság kettős látszatát, közben azért kíváncsiságomnak is szabad teret engedtem – mind közelebb óvakodván az emlegetett anyaghoz.

„Mond neked valamit az a név, hogy Csalog Zsolt?” – kérdezte az asszony. Ismét ideges zavar töltött el. Négy kitűnővel végeztem az államvizsgán, jelesre szakdolgoztam, s amint az már lenni szokott, az egynapos római útról hazatérő kispaphoz hasonlóan azt hittem, mindent láttam, mindent hallottam: mindent tudok. „Ismerős a név...” – kezdtem hebegve, s talán tényleg ismerős is volt, hiszen (egyetemista tár-

saim többségével ellentétben) nyakló nélkül olvastam és vásároltam ez idő tájt az Új Írás, a Kortárs, a Mozgó Világ és más nagy múltú, országos terjesztésű periodikák régebbi s újabb számait. „Nem baj, ha nem mond semmit, hiszen éppen ezért beszélgetünk róla” – vette át a szót Éva, és megnyugtatóan: „Csalog Zsoltot, az én volt férjemet, a demokratikus ellenzék törzstagját, a *Parasztregény* szülőatyját, a *Napló* alapvető szerzőjét, a magyarországi szamizdat egyik pátriárkáját és a Nemzedéki Rondó megálmodóját ma már alig ismeri valaki; aki pedig ismerte, az sem emlegeti – még ha volna rá oka-módja, akkor sem. Hogy miért? Ezt majd te kinyomozod – rád bízom. Én, amit lehetett, megvettem Zsoltért. Szerettem, ápoltam és eltemettem; halála után Kovács Dezső barátommal sajtó alá rendeztem és közzétettem néhány kéziratban maradt írását, majd ezekből, szintén Dezső segítségével, összeállítottam egy könyvet is, a címe: *Csendet akarok!* Tavaly pedig kiadtam a *Krisztinát*: a regényt, melynek megírása akkora örömet okozott Zsoltnak, s amelynek nemcsak kiadója, de első olvasója-hallgatója is én voltam, hiszen nekem olvasta föl Vértesacsán, ahol a kézíraton dolgozott.” Kezdtet derengeni valami. „Hát e körül a könyv körül tört ki az az országos botrány az ÉS-ben?” „Ó, igen! A botrány a legjobb marketing! – Nem más akarta ezt így, hanem én! De mindez már nem számít, ahogyan az ÉS-ben olvasható cikkek sem számítanak, még az enyém sem, amelyet Ungváry Rudinak címeztem. Ami számít, az egyedül a regény, s benne Csalog Zsolt üzenete. Ami nem új üzenet, természetesen; nem más, mint amit a műveiben, az élete példájával-tanúságával már oly sokszor megfogalmazott. Ugyanaz: másság és önmagaság párhuzamos megismerésének életelvévé avatása. S hogy mindez szado-mazoba lett ágyazva? Ugyan! Ez már tényleg csak marketing.”

Hát valahogy így hangozhatott ez az első beszélgetésünk – legalábbis nagy vonalokban –, ha most, 2014 januárjában, közel hat esztendővel később, magnófelvétel és gyorsírási jegyzetek hiányában, kizárólag emlékeimre támaszkodva rekonstruálni próbálok. Nem titok: az *M. Lajos* szerzőjétől tanultam ezt a technikát. Csalog Zsolt műveinek esztétikai élménye, szövegszervező technikájának alapos megismerése, műveinek a hallgatóság előtt történő megszólaltatása tett képessé arra, hogy később interjúk és konferenciaelőadások tucatjait jegyezzem le emlékezetből, s holt riportok százait gondozzam, szerkeszsem, csókoljam életre. De ne szaladjunk előre, hiszen e 2009-es nyári eszmecsere – noha már másnap újabb, s tél elejéig még vagy harminc hosszabb-rövidebb találkozó követte –, legföljebb amolyan indító impulzusnak tekinthető. A *Krisztinát* mindenesetre – a Bognár és Társa Kft. által kiállított számla ellenében, 1997 forintért – még aznap megvásároltam. Megvettem, mert hát – ki tudja? – jó lesz még egyszer valamire; meg aztán – bár a hagyatékot ekkor még nem láttam, s Csalogtól eladdig egyetlen sort sem olvastam –, könyvek és folyóiratok tekintetében ezidőtől még az „amit ma megvehetsz, ne halaszd holnapra” elvét követtem.

De nem csak Csalog-könyve, finom homoki vörösbora is volt Évának: a mellett csevegtünk még vagy éjfélig irodalomról, politikáról s e kettő torzszülött gyermekéről – gimnazista barátnőim szemének csillogásától övezve. Otthon aztán, elhelyezkedvén családi nyaralónk rozszant epedáján, fölcsaptam az újonnan vásárolt regényt, amelytől

– vendéglátóm lelkes laudációja nyomán – legalábbis a múlt század csodáját vártam eszmei és poétikai tekintetben egyaránt. Persze hogy csalódnom kellett! Alig olvastam huszonöt-harminc oldalt, keserű szájjal csuktam be a felkavaró kötetet, s még sokáig nem hagyott elaludni a rosszérzés, hogy valami fölösleges (mi több: *bűnös*) dologra dobtam ki amúgy is kevéske pénzemet – nem is beszélve az (ekkor még számomra ismeretlen) életművet érintő nagy ívű kutatási tervekről, amelyeket képzeletem addigra már visszavonhatatlanul kilombosított.

Mindezt persze – kicsinyes szorongásomat és olvasói értetlenségemet – a másnap reggelre megbeszélte találkozómon igyekeztem a lehetőségig palástolni, de mindhiába. Éva pontosan tudta, mert (mint a Külker Főiskola egykori marketingtanára, Philip Kotler első magyar nyelvű tolmácsolója) nyilván már az alkatomból kikövetkeztette, hogy hazaérvén rögvest a szöveg olvasásába kezdtem, s kiszúrta azt is, hogy ugyanakkor kerülöm a témát, hiszen még abban az esetben is meglehetősen szőrmentén fogalmazok, ha történetesen ő hozza szóba a *Krisztinát*. Láta és érzékelte mindezt, de mert okos diplomata volt, néhány óvatos célzáson túl nem forszírozta a dolgot. Aznap Freudról beszélgettünk; Éva könyvtárában megvolt az Európa-féle *Esszék*, s míg ő diót pucolt a teraszon, én fölolvastam a viccről és a rossz közérzetről szóló cikkek érdekesebb szakaszait. Aztán nevetve vitáztunk, érveltünk és cáfoltunk, bort ittunk, cigarettáztunk – s én hirtelenjében úgy éreztem, túl vagyok a *Krisztina* okozta „sebekén”.

E kellemes délelőtt természetesen csupán „előjáték” volt házigazdám részéről: becsalogatás egy hagyaték s a belőle áradó eszmeiség bozotosába, ahonnét az egyetlen kifelé vezető út a „filológiai nagyregény” megírása. Délután aztán ravasz vendéglátóm végre átvezetett a telek másik felén elhelyezkedő téglalapú épületbe, az egykori „Magyarivillába”. Falusias berendezés, akár Csepregi-Horváth Lilian nyaraló-képein,¹ zöldre mázolt ajtófélfák, meszelt fal, régi szőnyegek, középen széles parasztágy vasos dunyhákkal, a falak mentén polcok, rajtuk könyvek, megsárgult, foltos folyóiratok – egész sor Kortárs, Nagyvilág, Körkép, Újhold-Évkönyv, Írószemmel, majd Bertha Zoli, Kis Pintér Imre, Szegedy-Maszák Mihály és a JAK-füzetek egy-egy tanulmánykötetete. „Mármost én ezt az egész valamit Csalog Zsolt Háznak neveztem el – fordult felém Éva. – Nem emlékház, nem is alkotóház ez, inkább afféle pihenő-, feltöltődő-hely minden arra méltó emberfia számára. Láthatod: itt körbe, ezek többségükben Zsolt könyvei, újságjai, kisebb részt az enyéim. A freskókat Balkay Laci csinálta, azokat a társasjátékokat pedig Derdák Tibiék használták tavaly, amikor cigánygyerekek nyaraltak itt. Apropó! Ugye, tudod, hogy a férjem cigánykutató volt?”

Nem tudtam; de e percben, megvallom, nem is érdekelt; ahogyan a Bognár Szabolcsról, Éva első férjéről szóló história sem, amely lassanként monoton háttérzajjá enyészett füleimben. Találomra leemeltem a polcra egy ismerős fehér-sárga füzetet. *Tárgulok a világegyetembe* – Balla D. Karcsi könyve, dedikálva. Alatta a L'Autre Europe egyik száma, mellette egy rég megszűnt (előbb samizdat, majd legálissá lett) orgánium, a Hiány néhány évfolyama, egy külön állványon pedig az író saját kötetei. Eredeti, dedikált *M. Lajos*-samizdat, a kétféle *Parasztregény*, a munkás-, káder- és

cigányportrék gyűjteményei, majd a Mózsi-féle Szivárvány számai, *A magyar tanya-rendszer múltja*, a *Falusi Magyarország* és még sorolhatnám, ha győzném...

S bizony nemcsak fõlsorolni nehéz most, de befogadni is az volt akkor ennyi lát-nivalót: mire idáig jutottam, le kellett üljek az ágy mellett álló hintaszékbe. Éva látta felindultságomat, de nem kegyelmezett. Sõt, épp ellenkezõleg: most indította meg a döntõ rohamot. „Lengyel Pétert biztosan ismered...” – fordult felém, és biccentésemre egy fekete borítójú könyvet nyomott a kezembe. A borítón nagy betûkkel ez állt: *Macskakõ*. Uram Isten! Egy egész filológusnemzedék nõtt föl és csemegezett el ezen a regényen, és most itt van a kezemben az elsõ kiadás! „Tudod, Péter volt Szabolcs mellett Zsolt legjobb barátja. Ezt a könyvet, mint láthatod, még nekem dedikálta.” Láttam – vagyis csak néztem, és a lélegzetem is elakadt. Mit mondhattam volna?

Még akkor is néma voltam az izgalomtól, amikor már kifelé támolyogtunk a dohos kincsesládából. Azt hiszem, Éva már pontosan tudta, hogy nyert, és ravaszul rám kacsintott: „Na, milyen? Ugye megmondtam, hogy egy doktorinhoz is ele-gendõ!” „Meg! Megmondtad, persze, és valóban csodálatos – rebegtem. – Igazán hálás leszek, ha megengeded, hogy amint idõm engedi, újra eljöhessek ide. Egyelőre még nem kutatni, hanem csak úgy, minden terv és rendszer nélkül olvasni, bogarászni, magamba szívni egy korszak (s benne-általa egy különleges hófokú élet) le-vegõjét.”

Hát ebben maradtunk.

2012. JANUÁR 29.

Közben, ha lassan is, de véget ért a nyár. A posta végre meghozta a Református Egye-tem magiszteri képzésérõl szóló tájékoztatót; egyre többet rohagáltam tehát Pesten a bölcsészkar körül, s ezzel egyenes arányban ritkultak a Magyar-villa teraszán, Zsolt nádfonatos hintaszékében átolvasott-bóbiskolt délutánok. Még szeptemberben, sõt talán október elején is ki-kijárogattam; hosszú, napsütéses õsz volt, sokáig elüldögél-hettünk Évával a teraszon. Aztán egy nap megjöttek a fagyok. Apámmal sietve téli-esítettük a házat – leeresztettük a vizet, elzártuk a csapokat, az ormótlan televíziót pokrócba csomagoltuk; végleg beköltöztünk a városba, s én az õsszel együtt otthagytam a Szentendrei-szigeten Csalog Zsolt emlékét is.

Az új képzés és az új tanév – függetlenül az anyaintézmény állandóságától – újabb ismeretséggel gazdagított: Kovács Árpád személyében egy addig ismeretlen profesz-szor érkezett a campusra. Kovács Veszprémbõl jött, ott alapított tanszéket és terem-tett saját iskolát korszerû elméleti műveltségével, valamint briliáns, „a szótól a szövegig, a szövegtõl a szóig” hatoló műelemzéseivel. Mint utóbb világossá vált szá-momra: tanáraink és kötelezõ olvasmányaink szerzõi közül is sokan az õ tanítványi köréhez tartoztak – így Hermann Zoltán, Hima Gabriella, Horváth Géza, Horváth Nelli, Szilágyi Zsófi és Szitár Kati.

„Irodalomtörténeti alapfogalmak” – valami ilyesmi címszóval hirdették meg számunkra a kurzust, amelyet a Mester vezetett, s amelynek én már az első óráján beleszerettem ebbe a különös új tudásanyagba, előadásmódba és tudós magatartásba. Hamarosan egymás után szállítottam az úgynevezett „kovácsista” – a professzor úr szellemi ihletésében, s az általa föladvott olvasmányok belátásai nyomán – született cikkeket. Nem mondom, hogy mind remekművek voltak e szösszenetek, bár – veszemre – egy-egy azért mindig megjelent (s ma szent borzalommal tapasztalom, hogy itt-ott még meg is hivatkozzák egyik-másikát). Az mindenesetre biztos: ezek az előadások, olvasmányok és ujjgyakorlatok, valamint az ELTE tanszéki szobájában szerveződő Diszkurzív Poétikai Műhely komoly elméleti alapot teremtettek egy nagyobb, átfogóbb elemzéssor megírásához, akár egy egész életművel kapcsolatos értelmező vízió kialakításához is. S nekem – a velem egyidős Hoványi Marcihoz hasonlóan, aki Csalog nemzedéktársával, a szintén szociográfusként induló Hajnóczy Péterrel foglalkozott (s foglalkozik tán mind a mai napig) – éppen erre volt szükségem. Hogy végül mégis Mikszáth mellett maradtam, kinek prózai életművéből első szakdolgozatom meglehetősen gazdagsággal és pontossággal szemezgette ki a lírai betéteket, jól jelezte félelmemet: a történettől (s vele a szépírástól) való teljes elszakadás és az elmélet (kvázi a nagybetűs tudomány) felé történő végleges eltolódás kettős rémét. Mivel pedig a Mikszáth-oeuvre versanyagának tényleges földolgozása még amúgy is hátravolt, s mert más (jobb, alkalmasabb: szerkesztői, kritikai és műelemzői munkáim mellett is kidolgozható) témaötletem nem akadt, egyelőre megmaradtam a Vén Palóc világánál.

Abban, hogy végül doktori értekezésemet is nem Mikszáth-regényekről írtam, nyilván a Gondviselésé volt a főszerep. Ex-oktatónk, Mészáros Márton szakmai, etikai és jogi alapon egyaránt megtámadott disszertációja, majd az annak nyomán kipattant MAB-vizsgálat ugyanis rövid úton a Károli Egyetem doktoriskolájának bezárásához vezetett. Hiába tehát a frissen szerzett második középfokú nyelvvizsga, a kitüntetéses mesterdiploma: legkiválóbb évfolyamtársaimmal, Horváth Csaba Péterrel és Kondor Petyával együtt kénytelenek voltunk föladni a Kovács-iskolával kapcsolatos reményeinket, és mihamarább új irányokba – elsősorban a Katolikus Egyetem doktoriskolája felé – tájékozódni. Így utólag különben azt kell mondjam: az események – függetlenül a 2011 tavaszán szívemre telepedő elkeseredéstől és kiábrándultságtól – nem is alakulhattak volna szerencsésebben. Hiszen Thimár Attila személyében – akit szakmai és emberi őrangyalom, Bertha Zoli még Pesten ajánlott figyelmembe – olyan egyenes, magabiztos és segítőkész témavezetőre akadtam, aki a hároméves fölkészülési időszak során mindenben rendelkezésemre állt ugyan, s készséggel ellátott szakmai tanácsokkal is, mégsem próbált lebeszélni a Kovács-féle módszerek gyakorlatba ültetéséről, és – ami ugyancsak ritka – nem erőltette rá saját elképzeléseit az általam választott anyagra.

Merthogy időközben kiválasztottam a témát, és pedig nem is rosszul – pontosan úgy, ahogy Zoli barátom tanácsolta. Olyan jelentős, szinte még kortársnak számító, de mára mégis feledésbe merült prózaírórt szemeltem ki, akiről akár a hagyományos

értelemben vett monográfia is megírható, ám művészete lehetőséget nyújt elméleti fölkelésültségem elmélyítésére és demonstrálására is, ahogyan ez egy mai „tudományos” fokozat elnyerésénél kulcsfontosságú. Szinte látom magam előtt ezt a tavaszi beszélgetést a Református Egyetem Modern Magyar Irodalmi Tanszékének tanári szobájában, hallom a Reviczky utcáról beszűrődő zajokat, s érzem a szemközti könyvtár elől fölszálló dohányfüstöt. Még jóformán ki sem hevertem a nyelvvizsga fölött érzett extatikus örömet, még ott szorongattam kezemben s lelkesen szaglásztam a friss, ropogós bizonyítványt, amikor hirtelen bevillant egy név, az egyetlen lehetséges és érdemes személy neve: a Csalogé. „Ismerek ám én egy ilyen fickót, aki éppen megfelel a követelményeknek – szakítottam félbe mesterem fölvezetését. – ’97-ig élt, a Péterek nemzedékéhez tartozó kitűnő prózaíró, s bár a szakmai berkekben már/még alig beszélnek róla, a Kossuth Rádió *Hely* című műsorával nemrég járta be főműve, a *Parasztregény* helyszínét a rádiós riporter, Farkas Erika. Többé-kevésbé szűz terület, alig írtak róla átfogóan, de azért néhány komoly elemző – így Angyalosi Gergely, Ballassa Péter, Csűrös Miklós vagy Kálmán C. György – mégis elismerően (az elmélet fegyvertárát is mozgósítva) írt róla. Mi lenne tehát, ha a Csalogról írnék?”

Még be sem fejezhettem, Zoli máris közbevágtott: „Nagyszerű! Kitűnő választás! Hiszen, ha jól tudom, gazdag hagyaték áll rendelkezésre a Széchényiben; s ha azt földolgozod, egyidejűleg saját nemzedéked legerősebb és legdivatosabb irányzatához csatlakozol, ahhoz, amelyik Hajnóczyt, Tar Sándort, a fiatal Csaplárt, valamint a hetvenes évek folyóirat-kultúráját, irodalompolitikáját és ügynökügyeit kutatja. Aztán meg: egy ilyen téma megírásakor a filológia és textológia szükségszerűen összefonódik a hermeneutikával: így pedig senki nem köthet majd beléd, mondván, munkád nem elég tudományos, nincs benne önálló kutatási eredmény és korszerű elemzés. Mi mást mondhatnék? Vágj bele! És mindenekelőtt keresd meg Thimár Attilát, aki – úgy is, mint a Kortárs szerkesztője – biztosan örömmel fogadja majd témajavaslatod, s a publikálásban is a segítségedre lesz.”

Így is lett. Még aznap délután bevettem magamat a könyvtárba, megírtam értekezésem szinopszisát, rögtönöztem hozzá egy válogatott bibliográfiát, és „bejelentkeztem” Attilánál. Másnapra beszélünk meg találkozót a Szabó Ervin büféjében. Elintéztük a papírügyeket – a jelentkezési lapot, ajánlást, miegymást – majd röviden (az itteninél legalábbis rövidebben) ismertettem az életművel való megismerkedésem kalandos történetét. Akkor én a *Parasztregényt* már olvastam, sőt, egy (majdnem a szó szoros értelmében) véren szerzett munkapéldánnyal is rendelkeztem, s a *Falak és falromok* darabjait is kívülről fújtam. Újdonsült témavezetőm azonban járatlanabb volt a témakörben. Türelmet kért hát, s a magnum opus egy kölcsönpéldányát, valamint a legfontosabb szakirodalom listáját, hogy méltó módon készülhessen a felvételire.

Nehéz, de gyönyörű nyár volt ez – sorban a huszonegyedik. Hajnalonta gyalog vagy kerékpáron szeltem át a Hajógyári szigetet, s késő éjszakáig dolgoztam feketemosogatóként, takarítóként és gypmesterként a honvédség egykori üdülőjében. De miközben lábosokat, csövégeket forgattam, vasvillát emelgettem, medencét savaztam, megállás nélkül járatam az agyamat, artikuláltam érvrendszeremet, s a déli pihenő alatt, a platánfák árnyékában Mikluszó Lajos visszaemlékezéseit olvastam. Úgy éreztem hát: fölkészülten indulok neki a felvételinek, s látván a bizottságot, melyet Szestei Laci bácsi, Armando Nuzzo, Bazsányi Sanyi és Thimár Attila alkotott, nem volt kétségem, hogy üdítő beszélgetésnek nézünk elébe. Nem is lett volna semmi baj, ha Bazsányi tanár úr nem ragaszkodik vesszőparipájához, s az általam csak úgy, találmokra bedobott „szövegirodalom” terminus kapcsán szóba nem hozza Tar Sándort és Závada Pált. *A 6714-es személyt* természetesen ismertem, a *Kulákpréstről* ellenben még csak nem is hallottam; Zavadától a *Jadvigán* kívül egyedül *A fényképész utókorát*, s legföljebb a *Milota* néhány fejezetét olvastam. Mindez persze nem számított volna főbenjáró bűnnek, ha én nem vesztém el a fejem, gondolván, hogy a rossz hírű református egyetemről érkezett (s mint ilyen, nyilván fölkészületlen) hallgatónak szól ez az egész bokorugratás. Szerencsére Attila még idejében közbeszólt, és fantasztikus diplomáciai érzékkel saját gumicsontjai – Ottlik és Mészöly – felé terelte a diskurzust, én pedig végre brillírozhattam a bizottság legnagyobb meglepődésére.

Aztán vártam. Nem mintha mást nem csináltam volna, de azért főként és elsősorban: reménykedtem. Mit törődtem én már azzal, ha fizetnem kell, sőt: az akkori gazdasági viszonyokhoz mérten egyenesen irreális elvárásnak tekintettem, hogy valaki (az állam, az egyház vagy bárki más) 100.000 forintos havi apanázzsal támogassa az én legszemélyesebb ügyemnek tekintett doktori kutatásomat. Azt azért persze nem bántam volna, ha legalább ingyen dolgozhatok, lévén már akkor sejtettem (tudván, hogy műszakista barátaim négy szemeszter alatt befejezték doktori tanulmányaikat), hogy a képzés sem mennyiségileg, sem minőségileg nem áll majd arányban a befizetendő összeggel; de addigra ezzel is megbékéltem: csak végre bent legyek. Nyár végére aztán – no nem siették el a dolgot! – megérkezett a döntés: felvételt nyertem költésztérítési nappali képzésre.

Mire azonban mindez kiderült, én már túl voltam az alapkutatás nyitó fázisán, s máris szembesültem az első komoly akadállyal, amennyiben hiába kerestem ki elektronikus postafiókomból Bognár Évával folytatott 2009-es levelezésünket, és hiába értesítettem őt kitörő örömmel a kutatás megindulásáról (mi több: intézményi keretek közé terelődéséről), a megadott címen senki nem jelentkezett. Egyik tavaszi hétvégén aztán rászántam magamat: fittyet hányva a szorongató határidőknek, leteszem szerkesztői szemüvegemet, és személyesen keresem föl egykori kedves vendéglátómat. Csakhogy hiába mentem: a Csalog Zsolt Házat csakúgy, mint Éva új építésű házikóját, üresen találtam. A kertet fölverte a gaz, s amint azt Balkay Lacitól hírül vettem, bő egy esztendeje színét sem látták a környéken különös szomszédjának.

Valahol találtam aztán egy mobilszámot is – persze ki sem csöngött, nemhogy bárki is fölvette volna –; sőt, egy ízben még a *Facebook*on is kutakodtam egy barátom jóvoltából, de mindhiába.

Késő ősz volt, amikor Laci váratlanul fölhívott, és izgatottan kiabálta bele a telefonba, hogy „Itt van, megjött, megérkezett a Magyar Éva! Ha látni akarsz és beszélni vele, most siess, gyere, amíg itt van!” Ezúttal nem sokat gatyáztam: Marika barát-nőmtől kölcsönkértem a kerékpárját (amelyről utóbb kiderült, nincs fölkészítve ekkora igénybevételre), és Dóri barátnőm társaságában, fél napi hidegélélemmel a táskámban megindultam Óbudáról a Szentendrei-sziget felé. Amikor útra keltünk, hétágra sütött a nap, Budakalász magasságában ellenben már szemer-kélt, s mire a szigetmonostori révhez értünk, az utolsó rongyunk is átázott. „Na, szépen indul ez a kutatás” – gondoltam, miközben az autós komp átevíckélt velünk a Duna haragoszöld hullámai közt, de mert lelki szemeim előtt felködlött a Magyar-villa könyvtárszobájának emléke, összeszorítottam a fogamat és csöndben terveztem.

Majdhogy el nem perceltem az Árvácska utca sarkán, úgy hajtottam, nehogy lekéssek Éváról. Persze, mint utóbb kiderült, ennek vajmi kevés sansza volt: özvegy Csalogné oly rettentően legatyásodva, oly szánni való körülmények között s közé érkezett vissza indiai útjáról, hogy tovább-menetelének egyelőre esélye sem látszott. Amikor megérkeztünk, kitörő örömmel fogadott, s a hírre, hogy végre megírom a Csalog-könyvet, egyenest a nyakamba ugrott. Miután pedig fűtetlen, jobb híján gyertyával bevilágított kuckójában néhány foszlott női ruhadarabbal pótolta vizes gönceinket, sietve megajándékozott egy fényképpel, amelyet még maga készített férjéről Ukrajnában tett utazásuk során. Aztán, ahogy lassanként megnyugodtunk, s az ősziösen hideg klíma ellenére a lehetséges szintig kényelembe helyeztük magunkat a földön heverő padlópárnákon, döbbenetesen észleltem, hogy Éva milyen sovány és elgyötört. Öregnek most sem látszott, ahogy soha; hajlékony volt, fúrge és ironikus, de a szemeiből már hiányzott az a nyugodt, elégedett csillogás, amelyre 2009-ből oly pontosan emlékeztem. S amikor Dóri futtában csomagolt elemózsiánk után kezdett kutatni, azt is meg kellett állapítsam, hogy vendéglátónk nemcsak halovány, de éhes is.

Hamarost s jó étvágygal elfogyasztottuk hát azt a keveset, amink volt, s miután harapnivalónk is, Éva mondanivalója is elfogyott, fölvezéltem a kutatás részletes tervét. „Először is számba kell vennünk, hogy mi az, ami itt van” – szögeztem le, azzal máris folytattam volna a Széchenyiben őrzött hagyaték dologával, amikor Éva közbevágott. „Itt? Már mint a Magyar-villában?” „Igen, hát hol máshol?” Kellemtelen csend támadt. „Ki kell, hogy ábrándítsalak, Márton – mondta rekedten –, de ott már alig van valami. Talán néhány könyv... Nem kétlem, hogy olyan könyvek, amelyeket használni tudsz...” „De a dedikált szamizdatok? A Lengyel Péter...?” „Azok már nincsenek... Sajnálom...” A csalódás elemi erővel fogta marokra a szívemet. Sokáig csönd volt, egyikünk se talált szavakat. „De hát hogyan lehetséges?” „Hogyan, hogyan...!? Pénzre volt szükségem, és most is arra lenne. Amint láthatod: ÉHES VAGYOK!” – hangzott a barátságtalanul zord felelet.

Abban a pillanatban úgy éreztem, azonnal pakolnom kell: menni, szökni innen, soha vissza se nézni – de aztán meggondoltam magam. „Végül is mindegy. Vagyis hát nem mindegy, kár érte, gazdag anyag volt – mondtam –, de hát én alapvetően úgys *poétikai* szempontú dolgozatot kívánok írni, nem múzeumi füzetet...” „Nézd – vette át a szót ismét Éva –, a hagyatékot én annakidején fölvettem a Széchenyibe. Zsolt azt még maga állította össze, amikor érezte, hogy már nincs sok hátra. Egy részéről jegyzéket is készített, aztán belefáradt: bizonyára maga is megrökönyödött, látván, hogy mekkora anyagról van szó. Ami tehát fontos, ott megtalálod. Itt csak könyvek, folyóiratok voltak-vannak. De azért csak nézd meg, mi maradt itt az értékcseklők után! Abból nyugodtan vihetsz bármit, ami kell.”

Elnyomtam cigarettámat és átsiettem a szomszédos épületbe. Nincs rá jobb szó: hajmeresztő volt a pusztítás. Alig maradt néhány nagypéldányszámban kiadott antológia és verseskönyv, egy-egy foszladozó újság, szótár és lexikon. „Hát mégis elkéstem!” – gondoltam, és hangosan átkoztam magamat, amiért 2009-ben veszni hagytam ezt a kincsesbányát. Megsemmisülve rogytam le a hintaszékbe, amely most is ott állt az ágy mellett, egy dohos szőttessel letakarva. Ám mielőtt még átadhattam volna magam a búbánatnak, furcsa nyomást éreztem a derekamnál, s lám: tapogatózásaim nyomán egy könyv körvonalai rajzolódtak ki a szőttés anyagán. Mi lehet ez? S hát amint kihúzom, látom ám: a jó öreg *Termelési-regény* első kiadása akadt a kezembe. Nem is dedikált, nem is telejegyzetelt, jószerivel tán nem is eredeti Csalogpéldány,² én mégis megörültem neki. Ilyenem még úgysincs otthon – alig egy fél éve, hogy franciatanárunk, Horváth Csaba szemináriumára újraolvastam, s már határozottan jobban tetszett, mint amikor – úgy 19 évesen – először vettem a kezembe.

2014. JANUÁR 31.

Késő délután volt, amikor végül is elbúcsúztunk Évától; s miután csapzott kerékpárjainkat a sufniába tettük, beszuszakolódtunk Balkay Laci Trabantjába, hogy hazafelé vegyük az irányt.

Ám a megbeszéltek szerint már másnap délelőtt visszatértünk a Szigetre – ezúttal távolsági busszal –, hogy hazatekerjük a bicikliket. Ekkor még nem terveztem interjúzni Évával, noha bizonyos voltam benne, hogy a tőle nyerhető információk hiányában képtelen leszek valaha is egyben látni és egységes narratívába foglalni az író életét. Márpedig a rekanonizáció (s nekem bizony kezdettől fogva ez volt az igazi célom, nem pusztán a doktori fokozat megszerzése!) számos kötelező munkafázis elvégzését föltételezi (hagyatékrendezés, forráskiadás, bibliográfiakészítés stb.), s közülük is az egyik legnehezebb és legidőigényesebb éppen a gazdagon adatolt biográfia megírása. Terveztem interjút vagy sem, mindenesetre szürkület volt, mire útra kelünk – s ráadásul körbe, a Tahi híd felé mentünk, mert az autóskompra már nem futotta a Bárkától kapott szerény honorokból.³ Kalandos utunk részletező leírásától ezúttal megkímélném olvasómat, csupán annyit jegyeznek meg, hogy *működő* világgítással egyik kerékpár sem rendelkezett, így aztán – a rendőri figyelmeztetést követően – a Duna-korzótól egészen Szentendre határáig tolnunk kellett a gépeket.

De azért végül mégis hazaértünk, s alig egy héttel később – diktafonnal és jegyzetömbbel fölszerelve – ismét visszatértünk a Csalog Zsolt Házba, hogy elvégezzük az életrajzhoz szükséges alap kutatásokat, majd az így nyert eredményeket és értesítéseket mielőbb papírra vessük. Az első nap délelőttje, azt mondhatom, jó hangulatban, serény munkával telt: kérdéseim nyomán lassanként kibontakozott Zsolt szerelmi életének bonyolult televénye. És bár Éva előadásában jellemzően több volt a szubjektív él és indulat, mint az objektív, adatként kezelhető tényinformáció, mintegy ráadásként megajándékozott az *Életünk* folyóirat 2009. évi 6. számával, melyben Szerdahelyi Zoli vele készítette interjúja látott napvilágot – még közvetlenül a *Krisztina* bemutatása után. Ez utóbbit már nagyobb haszonnal forgattam, s később – jegyzeteim és a hagyatéék feltárása nyomán összeállt anyag elrendezésekor – is fontos eligazodási pontként szolgált.

Mondom: az első nap – függetlenül Éva izgatottságától s az én (hol gyöngülő, hol erősbödő) főfájásaimtól – nyugodt munkával telt. Estére sütnivaló szalonnát vásároltam a gödi révnél, megtisztítottam az elgazosodott tűzrakó helyet, és sötétedés után jóízűen megvacsoráztunk a ropogó tábortűz mellett. Az első komolyabb nézeteltérés az alvás dolgában támadt. Előzőleg ugyanis abban állapodtunk meg, hogy az egyszerűség kedvéért a Csalog Házban alszunk, ám ott – noha Éva erősködött, hogy a villa lakható, hiszen ő maga napok óta takarít és szellőztet – valójában hideg volt, dohszag és teljes sötétség, mely körülmények egyike sem kedvezett az én éjszakai munkavirtusomnak, nem is beszélve az ágyneműről, amely nyilvánvalóan évek óta nem volt kimosva. Dóri (ki e három éves kutatás során nemcsak barátom, de társam és kollégám is volt) csomagolt ugyan hálósákat, mégis jobbnak láttam, ha saját nyaralónkban töltjük az éjszakát. Ez persze kétségtelenül némi többletfáradtsággal járt, lévén a két telket jó húsz percnyi séta választotta el egymástól, de én ezt a külön utat is készséggel vállaltam, ha egyszer odaát kályha-meleg, villanyfény és relatív tisztaság fogad bennünket.

Vendéglátónk bizonynal már e „szeszélyes” döntésesen kellőképp megütődött, a méces azonban csak másnap reggel tört el, amikor – mintegy húsz perces szónoklat formájában – szememre olvasta, hogy elkéstem, 8 óra helyett 9-re érkeztem, s ő ez idő alatt lélekölő tétlenségben kényszerült várakozni rám. Meglehet, cinikus embernek tart olvasóm, ha megvallom, nem fér a fejembe, ugyan miféle tennivalói lehetnek e titokzatos asszonynak ezekben a fűtés, villanyvilágítás és telefon nélküli épületekben, melyekből az idők során a bútorok többsége is bolhapiaci standokra vándorolt. De mindegy is, hiszen akkor sem, később sem érdeklődtem soha kijelentéseinek indítékai felől: sértett meglepetéssel, némán bámultam a földet s a cipőmre száradt sáros homokot.

Ám ekkor váratlan dolog történt. Miután nem reagáltam sem szemrehányásaira, sem szidalmaira, sem otromba fenyegetéseire, haragos lobogása egyik pillanatról a másikra heves zokogásba váltott; s mire fölfoghattam volna szavai értelmét, máris egy büntetőügy vádlottjaként ocsúdhattam magamra. „Elegem van abból, hogy én vagyok az egyetlen hiteles forrás, hogy mindenki belőlem akar táplálkozni! Egytől egyig Zsolt sorsát – örömét és fájdalmait – nyomozzátok, de ki törődik azzal, hogy ez NEKEM mennyi fájdalmat okoz? Mindenki ŐT sajnálja, mindenki ÉRTE rajong, míg én csak az emlékezés kelléke vagyok! Az ÉN fájdalom nem érdekes? Zsolt hiánya ÉNBENNEM nem érték?” – sorolta mind retorikusabb futamokban kétségbeesett kérdéseit, majd ismét vigasztalhatatlan zokogás rázta-fojtogatta hosszú percekig. Én csak álltam továbbra is, részegen a meglepetéstől, s egy pillanatra mérhetetlenül közel, már-már testvéri közelségben éreztem Évát – ha meg is ijedtem, s el is undorodtam ugyanakkor roppant fájdalmától.

Ez az aktus aztán – Éva minden későbbi jó szava s marasztalása ellenére – pontot tett rövid és viharos kapcsolatunk végére. Bennem gyógyíthatatlanul összetört valami – a mai napig nem tudnám megmondani, pontosan mi is –; mindenestre rövidesen távoztunk, s már a délutáni busszal hazautaztunk. Ám ami a legdöbbenetesebb: e jelenet záróakkord voltával, a Csalog-kutatás történetében játszott vízvázalzó szerepével már *akkor, ott* tisztában voltam. Így lehet, hogy bár kétségkívül rövidebbre sikerült e kirándulás, mint ahogy terveztem, végül mégsem bántam meg, tekintve, hogy még ebben a csonka formájában is számtalan – igaz, nem elsősorban szakmai, mint inkább *emberi* – tanulsággal gazdagított.

JEGYZETEK

- 1 BALOGH JÁNOSNÉ HORVÁTH Terézia, *Surány története = Pócsmegyer táj- és néptörténete*, szerk. KOVÁCH Tamás, Pócsmegyer, Pócsmegyer Község Önkormányzata, 2010, 140–144.
- 2 Az eredeti Csalog-példány dedikált, kitépett címlapja a hagyatékban maradt fenn: OSZK Kt. Fond 445/645/1.
- 3 Tegyük hozzá: a békéscsabai Bárka folyóirat honoráriumai ez idő tájt (is) messze átlagon felüli összeget jelentettek.

BOZÓK FERENC

Betegségronett

Szeretni, rád figyelni nem tudok, mivel
fejem dobog, mellem lobog, s a láz gyötör.
Beteg vagyok, s ezernyi kín aláz, gyötör.
Anyag vagyok, körülzítálva semmivel.

Szűk tűkön át hatol belém a kémia.
A fájdalom kontrollvesztés felé sodor,
szokás se véd, morál se tart, se jó modor.
Anyag vagyok. Keresztre vert matéria.

Próbálnék gondolkodni is, hisz még vagyok,
de tán eszem megsértődött és elhagyott,
elszökne bárhová, a testi kín, ha ver,

s a lélek is, kiról véltem: örök társam,
szökést tervel már e testi pusztulásban.
A lélek nem túl „testbarát”, csupán haver.

Lidércszonett

Tán vétkeim miatt gyötör sok álmom?
Nyakam vad incubus szorítja kéjjel,
lidércnyomás feszíti mellem éjjel.
Ha bűneim miatt van ez, kiállom.

Tanácsstalan vagyok. Hogyan lehetne
viselnem éj-determinált kudarcom,
majd álmoktól gyötört szemem, s az arcom
tükörben elviselni reggelente?

Csuklyás nazgúlok életemre törnek?
Vagy ördögök, gonosz strigák gyötörnek?
Az éj megint makacs lidérceket hoz?

Miért a fulladás? Talán csak az van,
hogy ébredés előtti „REM”-szakaszban
asztmás tudóm fojtó szeszélye kínozz?

Emberszonett

A végtelenbe mártva él az ember.
Lakása földgolyónyi társtalanság,
és kozmikus, tágas bizonytalanság
sodorja őt, miként plankton a tenger.

Anyagban hisz, s a véletlennek papja,
vagy Istenben, a minden-alkotóban,
öröktől mozdulatlan mozgatóban.
Hit és bizonytalanság éje, napja.

Fölötte csillagszeplős végtelenség,
mit véges agyba gyúrni képtelenség.
Tág lelke testi börtönébe zárva.

Ezernyi tárgya van, s örök hiánya.
Kötődne ehhez, ahhoz, ám hiába.
Többmilliárdnyi szív közös magánya.

A Magyar Hiszekegy és a teozófia

Ha van a magyar irodalomban mű, melynek egészen hihetetlen sors jutott osztályrészül, az Papp-Váry Elemérné, született Sziklay Szeréna 1920 nyarán született, négy-soros verse, a Magyar Hiszekegy. Egy egész ország szavalta több, mint két évtizeden át, teljes átéléssel, hogy „Hiszek egy Istenben, / Hiszek egy hazában: / Hiszek egy isteni örök igazságban, / Hiszek Magyarország feltámadásában.” A Magyar Hiszekegy az iskolai ünnepségek állandó darabja volt, Szabadi Béla meg is zenésítette. Az 1945 után betiltott irredenta sorok a két világháború között nemcsak füzetek és könyvek borítóin jelentek meg, de az iskolai osztályterem falán, emlékműveken és középületeken, továbbá különböző anyagú (márvány, fém stb.) táblákon, változatos kivitelben, vésvé, domborítva, festve is. Mindenütt beléjük ütköztek a kortársak, egyszerűen nem lehetett kikerülni őket. Nem túlzás azt állítani, hogy akkoriban a legtöbbit idézett és szavalt poéta a korabeli kritikusok által teljesen figyelmen kívül hagyott Papp-Váry Elemérné volt.

Verse az 1920 június negyedikén Magyarországra rákényszerített trianoni békeszerződés elleni elemi erejű tiltakozást fejezte ki. Úgy született, hogy a Területvédő Ligából alakult Védő Ligák Szövetsége, Urmánczy Nándorral az élen, 1920 nyarán pályázatot írt ki „a reváns eszméjét ébren tartó” imára és fohászra, és a nagy tekintélyű Rákosi Jenő Papp-Váry Elemérné művének ítélte oda az első díjat. Az 1881-ben Sziklay Ede, Gömör megye szolgabírája, Abaúj megye főispánja és Kassa díszpolgára lányaként Jánokon született, Rozsnyón nevelkedett, háromgyerekes asszonyt, egy gyalogsági tábornok feleségét életében kevésbé ismerték. Az 1923-ban, negyvenkét éves korában meghalt költőnő még 1920-ban kibővítette a Magyar Hiszekegyet, és Hitvallás címmel tizenöt szakaszos, szintén hatásos verset írt belőle. Ezt azután számtalanszor elszavalták, talán többször is, mint az egyetlen, népszerűségében vele összemérhető verset, Petőfi Sándor Nemzeti dal című költeményét.

Mi volt a titka ennek az elképesztő, sok tekintetben még ma is érvényesülő hatásnak? Mitől lett ez a művészileg igénytelen, kifejezetten egysíkú költemény olyan, hogy a Budapesti Hírlap 1920. szeptember 12-i száma joggal írta róla: „Ehhez nem kell kommentár. Ezt megéri a gyermek, ettől megdobban az aggastyán szíve.” A Gömbös Gyula által szerkesztett MOVE című hetilap 1920. október 20-i számában terjedelmes cikket közölt A nemzeti ima szerzőjénél – Látogatás Papp-Váry Elemérné Sziklay Szerénánál címmel. Ebből kitűnik, mennyire súlyosan traumatizált lelkiállapotban találta magát a magyar közvélemény a trianoni döntés után. „...amióta hazánk eleven testének feldarabolása valóság lett, azóta megtermett szívünkben – a hit. Azóta van meg bennünk a közösségnek az az érzete, mintha mindannyiunknak közös bánata, egy közös halottja lenne. Ez hozta meg nekünk a bizalmat egymás iránt és főleg önmagunkban, s a bizalom nyomán már beköltözött szívünkbe a hit. Nem kellett

más, mint egy ihletett lélek, amelyen, mint egy szeizmográfön végig rezdüljön ez az érzés; nem kellett hozzá, mint hogy ez a rezgés egy Isten áldotta pillanatban testet öltson – hogy létrejöjjön a legszebb imádság, melyet valaha magyar az ajkára vett: Hiszek egy Istenben...”

Papp-Váry Elemérné, aki „a Felvidék egy elszakadt leánya” jelígyével pályázott és nyert művével a kormányzati támogatással meghirdetett pályázaton, olyan húrokat pendített meg „a nemzet lelkében”, melyek hosszan tartó visszhangot keltettek. A trianoni békediktátum, melyet az első világháború lezárásaként, a Versailles környéki békerendszer részeként fogadtattak el Magyarországgal, kétségtelenül sokkolta a magyar közvéleményt, mely nem volt felkészülve arra, hogy az ország a végső rendezés során területének kétharmadát, a magyar lakosságnak pedig mintegy a harmadát el fogja veszíteni. De ez a sokk nem ad teljes magyarázatot arra a hihetetlenül erős érzelmi hatásra, amit a Magyar Hiszekegy és a Hitvallás kiváltott a nemzeti tudatból.

Papp-Váry Elemérné Magyar Hiszekegye nem csak a gyász érzését örököltette meg. Imája az Apostoli Hitvallás, a Credo formáját öltötte, ami formájában, de tartalmában is Jézus Krisztus szenvedésével, halálával és feltámadásával kötötte össze a magyarság megpróbáltatásait. De ettől a költeménytől (különösen, ha figyelembe vesszük folytatását, a Hitvallást), távol állt a keresztény irgalom és megbocsátás. Irracionális síkra emelte a megrendítő csapás érzését és az isteni igazságszolgáltatáshoz folyamodott elégtételért. Kimondatlanul bár, de utat nyitott a kollektív bűnbakképzés felé, s ezzel hosszú időre valósággal megmérgezte a léghőrt. Hiszen ha az ártatlan magyarsággal szemben Trianonban olyan iszonyú, megbocsáthatatlan bűnt követtek el, ami csak Krisztus keresztre feszítéséhez hasonlítható, akkor azért valakiknek felelnie kell. Az isteni büntetésnek le kell sújtani a csehekre, a románokra, a szerbekre, és legfőképpen a zsidókra, akik a haza területét, szent testét szétmarcangoló antantot a magyarságra uszították. Az 1920 június negyedikén aláírt békeszerződés nyomán feltámadó vádak, melyeket a felfoghatatlan kínokat elszenvedő áldozat nevében fogalmaztak meg a hazai sajtóban, kezdettől fogva szenvedélytől fűtöttek, abszurdak és irracionális voltak. A trianoni sokkhatásra spontán módon született, teljesen alaptalan, irredenta, egyszersmind antiszemita spekulációk elképesztően szívósnak bizonyultak. (Ezekre épült Csurka István A hatodik koporsó című, már a rendszerváltás után írt, utolsó drámája is, melynek bemutatójáról végül lemondott az Új Színház.) Papp-Váry Elemérné Hitvallása olyan összefüggésbe helyezte a történelmi Magyarország veszteségét, mely tartósan befolyásolta a legalább két nemzedék gondolkodását, kizárta a megbékélést, a racionális kompromisszumokat a Kárpát-medence nemzetiségeivel, illetve „a trianoni utódállamokkal”.

A vers háttérében nem a kereszténység, hanem egy különleges, szűk körben ma is ható gondolati rendszer, a teozófia húzódik meg. Papp-Váry Elemérné gyakorló teozófus volt, de erről a MOVE hetilapjában megjelent riportban egyetlen szó sem olvasható. Pedig a cikk szerzője, aki olyan kristálytisza női lelket talált a költőnőben, mely „a mi nagyasszonyainkban lakozott”, és „Turán óta száll anyárol leányra”, sok mindenről ír, valósággal áradozik. Szeréna szavaiból, melyet az újságíró lejegyzett,

azért világosan kitűnik, hogy izzó hazafiságát mennyire áthatotta a teozófia, a keleti bölcsesség és a nyugati misztika sajátos keveréke: „Én nem tehetek róla – mondja öméltósága – de amióta ez a borzalmas országvesztés megtörtént, én nem tudok megnyugodni... De ez nem maradhat így! Az Isten, aki 'teremthet s ronthat száz világot', a nemzetek életét is kimérte. És az ő végtelen bölcsessége előtt nincs okozatok nélkül. Amikor ő bennünket ide vezetett, nem kaptunk tőle mást, mint a kardunkat és a Kárpátokat. És ezzel az örökséggel védelmeztük a Nyugatot a Kelet minden áramlata ellen már ezer esztendeje. Ez a mi világtörténelmi hivatásunk. És ha ehhez hívek maradunk, ha a Hiszekegy gondolata a lelkünkben eleven valósággá válik, akkor Magyarországunk újra nagyvá kell lennie! Én nemcsak hiszem, hogy feltámadunk, én érzem és tudom!”

A Magyar Hiszekegyet, illetve Papp-Váry Elemérné egész pályafutását, és az irridenta gondolat érzelmi töltését nem érthetjük meg anélkül, hogy tisztában lennénk vele: a költőné a spritizmusból kisarjadt teozófia, illetve a „hungarozófia” elkötelezett híve volt. Részt vett a Magyar Teozófiai Társulat munkájában, és az ott magáévá tett eszmék más verseiben is megjelentek. Leghosszabb műve, a Turán legendája című „mitikus költemény” elején ez olvasható: „A magyar teozófiai társaságnak ajánlja testvéri szeretettel a szerző”. Halálakor, a Teozófia című folyóirat szerkesztője, Gy. Takács Béla így búcsúztatta: „A jövő jele, hogy teozófus testvér írta ezt az imát – ti. a Hitvallást, melynek első három sora a Magyar Hiszekegy –, ezt a hatalmas mantrát, mely összeköti Magyarország egész jövőjét a Teozófiával.” 1923. november 15-i temetésén Nádler Róbert, a Magyar Teozófiai Társaság elnöke nyíltan hangot adott annak a reménynek, hogy a költőné lelke reinkarnálódik, szelleme visszatér: „Te a magasabb világokban élő lélek vagy, ki oly gyönyörűen tudtad négy rövid sorban összefoglalni a legmagasztosabb Teozófiának lényegét, úgy, ahogy minden magyar ember szívében élnie kellene. Te vagy a forró hazaszeretnek és az Istenben való alázatos hitnek a példaképe. Légy az nekünk a jövőben is és segíts bennünket ezentúl is, nemzetünk életének legnehezebb napjaiban. Nem búcsúzunk Tőled, mert hisszük, hogy nem szakadunk el soha, Maradj velünk!”

Papp-Váry Elemérné munkásságára még visszatérünk, de most mindenképpen terjedelmes szellemtörténelmi kitérőt kell tennünk. Csak a XIX. század végi, XX. század eleji európai eszmeáramlatok elemzése révén érthetjük meg, legalább nagy vonalakban a teozófia, és belőle kifejlődött irányzatok, az ariazófia és az antropozófia lényegét, illetve azt a vonzerőt és inspirációt, melyet ezek az irányzatok a korabeli politikai, vallási és tudományos gondolkodásra gyakoroltak.

A teozófia okkult, azaz csak a beavatottak számára hozzáférhető misztikus filozófiai rendszer, ugyanakkor szinkrétikus – azaz különböző hitek elemeit integráló – vallás is. Érdemes idézni a Magyar Teozófiai Társulat 1913-ban kiadott, Mi a teozófia? című ismertető füzetét, melynek ez volt az alcíme: Felvilágosítások a teozófia iránt érdeklődőknek. „A Teozófia az igazságnak teste, mely alapjául szolgál minden vallásnak és melyet senki kizárólag magáénak nem tarthat. Oly bölceletet nyújt, mely érthetővé teszi az életet és megtanít a fejlődésünket eszközlő igazságra és szeretetre.

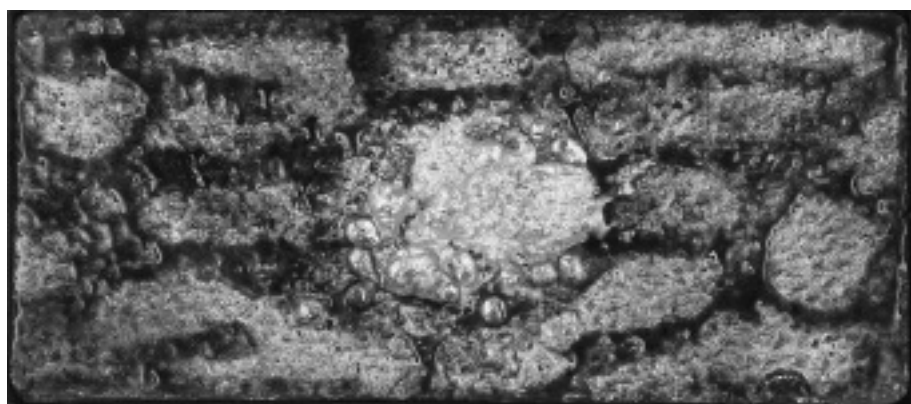
A halálnak megadja a megfelelő helyét, amennyiben egy végtelen élet időnkint megismétlődő eredményének nevezi, mely megnyitja előttünk egy teljesebb és ragyogóbb létnek kapuját. A teozófia visszaadja az embereknek a szellemek tanát, mert megtanítja arra, hogy a szellem az ember maga, az értelem és test pedig csak annak szolgálja. Megvilágítja a vallásos írásokat és tanokat, mert leemeli a fátyolt azok rejtett értelméről és így igazolja is őket az értelem korlátja alapján, amit azok a nézetek szerint is mindenkor igazoltak szoktak lenni.”

A titkos, ezoterikus vagy okkult tanítások, amelyek csak egy csoport beavatottjai számára ismeretesek, egyidősek az emberiséggel. A XIX. századi spiritizmus, mely nem illeszkedett a vele egy időben megerősödő és dominánssá vált tudományos világképhez, ugyanolyan titkos tanítás volt, mint elődei, a mágia, a Kabbala, az alkímia, az asztrológia vagy a gnoszticizmus, melyeknek ekkorra már kiterjedt irodalma volt, és a XVIII. században már a szabadkőművesek vagy a rózsakeresztesek is elmélyedtek benne.

A XIX. században a nagy történelmi egyházak befolyása mindenütt érezhetően meggyengült a vallásos érzés, a túlvilági élethez fűzött remény és az Istenbe vetett hit fölött. Ez aztán a vallási irányzatok elburjánzásához, a tudomány, a vallás és a filozófia szintézise iránti igényhez, új eszmeáramlatok megjelenéséhez vezetett. A természetfölötti, misztikus világgal való közvetlen kapcsolat ósrégi igénye tovább élt, csak újabb és újabb formákat és tanításokat keresett, melyek magukba olvastották a kor divatos tudományos elméleteit és a társadalmi tudat egyes elemeit, így próbálva enyhíteni az emberiséget eltöltő szorongást a felgyorsult modernizációtól, érezhetően bizonytalanná váló jövőtől. Új, szinkretikus, a judaizmust és a kereszténységen kívül az iszlámot és az indiai kultuszokat, elsősorban a buddhizmust és a hinduizmust is felhasználó, eklektikus vallások alakultak ki, mint a Baháj, a Barghawata, az Újvilág kultuszai (a Candomblé, a Vudu és a Santeria) vagy Észak-Amerikában az Unitáriánus Univerzalizmus, illetve az őslakók és a fekete közösségek számtalan népi kultusza. Mindezek a szinkretikus vallások, illetve tanítások természetesen kapcsolódtak össze az ezoterikus hagyománnyal. Megalapítóik, első tanítóik egyszersmind beavatottak is voltak, akiket természetfölötti erők inspiráltak, velük álltak kapcsolatban, rejtett tudásukat pedig követőik kis, kiválasztott csoportjának adták át.

A szinkretikusnak nevezhető vallási tanítások közül Európában a XIX. század végén és a XX. század elején a hagyományos vallásoktól elforduló, de a misztikára fogékony értelmiségi elite a teozófia gyakorolta a legnagyobb hatást. Ez az isteni igazság és bölcsesség helyreállítását tűzte ki célul, oly módon, hogy az ember ne legyen kiszolgáltatva különböző egyházaknak és szellemi áramlatoknak, hanem tudatának transzcendentálása, meghaladása révén maga pillantson bele a spirituális világok „valóságsszintjeibe”. A megvilágosodást az önművelő ember az isteni bölcsességet birtokló bölcsék közreműködésével, beavatásokkal érheti el. A teozófia földi gyökerei Indiába, nem transzcendens forrásai pedig az isteni teremtő princípiumokig nyúlnak vissza. Alapítója, Helena Blavatsky (eredeti nevén *Jelena Petrovna Blavatszkaja*) nem tartotta magát prófétának, hanem csak „vissza kívánta tenni” a dolgokat az emberi fe-

jekben az őket megillető helyre. Tanítása alapelveit tekintve okkult irányzat, amely az isteni kinyilatkoztatást helyettesítő „titkos tudás” létét feltételezi. A teozófia úgy tartja, hogy ez a bölcsesség végtelen, ezért kimeríthetetlen, így az ember számára közvetlenül nem hozzáférhető, de a spirituális tudat az extázis állapotában képes felfogni. A modern okkultizmus legjelentősebb gondolkodói voltak H.P. Blavatsky mellett Rudolf Steiner, C.G. Jung, G.I. Gurdjieff és René Guénon.

A huszadik századi nyugati okkult és ezoterikus áramlatok, a teozófia vagy antropológia közös jellemzője nemcsak az, hogy kötődtek a spiritizmushoz, hanem az is, hogy művelőik egy része társadalmi és politikai hatást is kívánt gyakorolni, ezért többé vagy kevésbé szorosan kapcsolódott egyes nacionalista mozgalmakhoz. Gondolataik jelentős szerepet játszottak a tudomány, elsősorban a pszichológia és a pedagógia fejlődésében, miközben eszméik Közép-Európában befolyásolták a politikai gondolkodást is.

H. P. Blavatsky, ez a kalandos életű orosz asszony 1831-ben, Oroszországban született *A Jelena Petrovna Hahn* néven az ukrajnai Jekatyerinoszlavban (ma: Dnyipro-petrovszk). Arisztokrata származású orosz ezredes lánya volt, és korán érdeklődni kezdett az ezoterikus tanítások iránt, tanulmányozta a nagyapja, a szabadkőműves Pavel Dolgorukov herceg könyvtárában fellelhető forrásmunkákat. Tizenhét éves korában férjhez ment Blavatsky tábornokhoz, Grúzia helyettes kormányzójához, akitől három hónapi házasság után megszökött, és vagy huszonöt évig kóborolt a világban, megfordult Nyugat-Európában, Amerikában, Afrikában, Ázsiában. Feltehető, hogy ekkortól kezdve tudatosan törekedett a keleti vallások és kultúrák megismerésére, mert a forrásoknál akarta tanulmányozni a titkos tudást, melynek szentelte magát. Az okkultizmus iránt érdeklődő asszony sokat utazott Tibetben és Indiában. Mindenütt tanulmányozta a szent szövegeket, valamint a „szóbeli hagyományt”, amit jógik, varázslók, és más „szent emberek” adtak át neki.

Élénken érdeklődött a politika iránt is. Csatlakozott Garibaldihoz, egy csatájában meg is sebesült, majd később felajánlotta szolgálatait az orosz titkosszolgálatnak. Hosszabb ideig spiritiszta médiumként működött, majd Londonban telepedett le. Innen az Egyesült Államokba utazott, és megismerkedett egy Henry Steel Olcott nevű férfival, akivel megalapította a ma is fennálló Teozófiai Társulatot. Tanítása célját a következőképpen fogalmazta meg: „A Teozófia nem új vallás és nem is a régi vallásokat akarja lerombolni, senkitől sem követel semmiféle különleges hitet és nem csatlakozik semmiféle 'vallási vezetőhöz'. Nyomatékosan hangsúlyozza, hogy nem óhajt külön szekta lenni és hogy sohasem volt ilyen. A Társulat tagjai közé választ bármely valláshoz tartozó tisztességes egyént, ha az hajlandó a türelmesség erényének kölcsönös gyakorlására és támogatására az igazság felderítésében.”

Blavatsky asszony 1878-ban New Yorkból Indiába, egy Adyar nevű városba helyezte át a Teozófiai Társulat központját, hogy ezzel is hangsúlyozza tanítása kötődését a „kelet bölcsességéhez”. Ugyanakkor ő maga továbbra is sokat utazott, 1884 júliusában Elbertfeldben személyesen részt vett a főmunkatársa, Henry Steel Olcott kíséretében a német Teozófiai Társaság megalapításában, melynek első elnöke Wil-

helm Hübbe-Schleiden, a hamburgi Gyarmatügyi Hivatal főtitkárja volt. A császári Németországban a teozófia rövid idő alatt nagy népszerűsége tette, az itt elért sikerek ellensúlyozták indiai kudarcait. 1884 elején ugyanis Madrasban botrány tört ki, és a teozófusokat sarlatánsággal vádolták. Blavatsky módszerei, miszerint okkult jelenségeket és a mestereitől eredő üzeneteket produkált, gyanút keltenek a környezetében, s végül vizsgálathoz, majd egy nemkívánatos jelentéshez vezettek, melyeket a *London Society for Psychical Research* készített tevékenységükről. Ezek után a teozófusok első nemzedéke 1885-ben elhagyta Indiát. (A másik, nemzetközi visszhangot kiváltó botrány akkor tört ki, amikor Annie Besant, aki Blavatsky asszony halála után a teozófus mozgalom vezére lett, 1910-ben, Indiában jövendő „világtanárrá”, „élő Buddhává” nyilvánított egy Jiddu Kristamurti nevű gyermeket, aki azután felnőtt. Az 1920-as évek végén kilépett a „Keleti Csillagrendből”, melyet számára alapítottak, s közölte, hogy ugyanolyan ember, mint bárki más. A Krisnamurti-ügy szakadáshoz vezetett a teozófus mozgalomban.)

Bírálati megállapították, hogy az 1891-ben, Londonban meghalt Blavatsky asszony tanítása alapján véve az európai ezoterizmus (az ókori misztériumvallások, a középkori misztika, az alkímia és a rózsakeresztes források, mindenekelőtt Hermes Trismegisztrosz, Paracelziusz, Jacob Böhme, Emmanuel Swedenborg és mások) tanításainak keleti terminológiával átírt változata. A Titkos hagyomány alapjául szolgáló, kommentárokkal ellátott szöveg, „*Dzjyan könyve*”, melyet a szerző szerint a lámák egy tibeti kolostorban őriztek, és csak neki mutatták meg, szakértők szerint soha nem létezett.

Blavatsky asszony az 1870-es évek közepén felhagyott a hagyományos szellemidézésrel, pedig spiritisztaként az Osztrák–Magyar Monarchiában elhíresült Vay Adelmához hasonló „sztár” volt a médiumok között. Az 1880-as évek második felében írta meg a *Leleplezett Izisz* című könyvét, mely az európai felvilágosodás kritikája. Majd megalkotta *A titkos tanítás (The Secret Doctrine)* című főművét, melynek alcíme: *A tudomány, a vallás és a filozófia szintézise*. Ebben már elítélően vélekedett a spiritizmusról.

„A Spiritiszták a Holtak Szellemében hisznek és ezeken kívül minden más fajta baba vagy osztályba tartozó lényt tagadnak. Csak az okkultisták és kabbalisták értelmezik ésszerűen a régi tradíciókat, amelyek most egyrészt dogmatikus hitben, másrészt dogmatikus tagadásokban érték el tetőpontjukat. Mert a hit is, a hitetlenség is, csak egy kis darabkáját fogja fel a szellemi és fizikai megnyilvánulások végtelen láthatárából. Így mindegyiknek igaza van a saját szempontjából és mindkettő téved, ha hiszi, hogy saját szűk korlátaiban átfoghatja az egészet, mert – ezt soha nem teheti. Ebben a tekintetben a Tudomány, a Teológia, de még a Spiritizmus is alig tanúsít több bölcsességet, mint a struccmadár, amely a lába mellé dugja a fejét a homokba és biztosra veszi, hogy az, amit ő nem lát, és ami ostoba fejtől elfoglalt kicsi területen kívül esik, az nem létezik.”

Az 1891-ben, Londonban meghalt Blavatsky asszony *A titkos tanítás* című művének kétségtelenül nagy fantáziáról és elragadtatásról tanúskodó „eredetmítosza”

gyakorolta a legnagyobb hatást a korabeli értelmiségi közvéleményre. Ezt a mítoszt, illetve az erre alapított teozófiai teóriát azért érdemes részletesebben ismertetni, mert a korabeli természettudomány bizonyos elemeit is integrálta, és ezzel utat nyitott az irracionális politikai gondolkodás bizonyos áramlatai felé, melyet „ariazófiának” nevezünk. A teozófia eredetmítoszai ugyanúgy kozmikus látomásokra épülnek, mint a spiritisztáknak a túlvilági életről, a lélekvándorlásról, a szellemek birodalmáról és az isteni fényességről kifejtett gondolatai, olykor ihletett beszámolóí. (Ezeket a teozófusok tovább gazdagították, és magukénak vallják.)

A Titkos tanítás négy kötetből álló, óriási terjedelmű, nehezen követhető értekezés, mely leírja Isten – vagy a teremtő Szellem – munkálkodását a teremtés egy periódusának kezdetétől a végig. Blavatsky asszony a teremtést vég nélkül folyó, újra és újra kezdődő és befejeződő folyamatként írja le. Ekként ábrázolja a jelenlegi univerzumot, kezdve a születésétől, az alakító erőkről, illetve a jelentésüktől. Az első kötet, melynek címe A világ teremtése (*Cosmogensis*) az isteni lét világegyetemet betöltő emanációjáról szól, mely az isteni terv szerint hét „körön” vagy kibomlási cikluson keresztül ment végbe. A kozmoszban működő isteni teremtő erőt a tibeti guruk által beavatott Blavatsky Fohatnak nevezte, mely elektromosság és napenergia, valamint az „istenek objektivizált gondolataként” nyilvánul meg. E bonyolult, sok áttétellel működő, ciklusos rendszer fázisainak állomásait Blavatsky különböző ezoterikus szimbólumokkal, köztük háromszögekkel, hármasspirálokkal (triszkelion), továbbá svasztikákkal érzékeltette. A szerencse és termékenység keleti jeleként ismert svasztikát annyira kedvelte, hogy a Teozófiai Társaság pecsétjében is szerepeltette, más szimbólumokkal együtt. Míg a háromszög a szabadkőművesektől származott, a svasztikát Hitler és a nemzetiszocialisták tőle vették át, szarait ellenkező irányba fordítva, horogkereszt formájában.

A második kötet, Az ember teremtése (*Antropogenesis*) foglalja magában a teozófia „eredetmítoszáit”. Ez kétségtelen fantáziáról és elragadtatásról tanúskodik, és nagy hatást gyakorolt a korabeli értelmiségi közvéleményre. A benne kifejtett mítoszt, illetve az erre alapított teozófiai teóriát azért érdemes részletesebben ismertetni, mert a korabeli természettudomány bizonyos elemeit, mindenekelőtt Darwin evolúció-elméletét is integrálta, és ezzel utat nyitott az irracionális politikai gondolkodás bizonyos áramlatai felé, melyet „ariazófiának” nevezünk.

A teozófia az ember kialakulását a kozmikus, fizikai és spirituális evolúciónak tulajdonította. Blavatsky szerint a teremtés mindegyik köre „tanúja volt két, egymást követő gyökérrassz felemelkedésének és bukásának, amelyek a spirituális fejlődés első négy fázisában alászálltak, egyre jobban belegabalyodva materiális világba (a Fényből a Sötétségbe való Bukás gnosztikus képzelete elég nyilvánvaló), majd az egyre magasabb rendű gyökérrasszokon keresztül az ötödik fázistól a hetedikig emelkedtek. Blavatsky szerint a jelenkori emberiség az ötödik gyökérrasszt alkotja azon a bolygón, mely a negyedik kört már megtette, így a faj előtt a spirituális fejlődés folyamata áll. Az ötödik gyökérrasszt az árja rassznak nevezték, amely azon atlantisi rasszt követi,

amely nagyrészt elpusztult közép-atlanti kontinenst elöntő árvízben” írja az oxfordi professzor, Nicolas Goodrick-Clarke A nácizmus okkult gyökerei című könyvében.

Az ember teremtése című teozófiai alapműben leírt „fajleméletet” Artur. E. Powell angol teozófus szerző rendszerezte és foglalta össze.

„A fajok és az alfajok

A fejlődés általános tervének céljai érdekében az emberi birodalom minden bolygói időszak alatt hét nagy fajra oszlik, amelyeket általában gyökérfajoknak nevezünk. De talán pontosabb lenne azt mondani, hogy minden bolygói időszakban az emberi birodalom fejlődésében hét növekedési szint van, és ezek a szintek nem mindig jelölhetők ki vagy különülnek el világosan egymástól úgy, ahogyan az a mai, tisztán megkülönböztethető fajok esetében látható.

Valamennyi ilyen gyökérfaj vagy fejlődési szint tovább bomlik hét alfajra vagy alszintre, majd ezek az alfajok további hét kisebb egységre, amelyeket ágfajokként vagy nemzetekként ismerünk.

A jelenlegi bolygói időszakunkban a hét gyökérfaj az alábbi:

Első gyökérfaj: Ezt az éterikus fajnak nevezzük, mert éterikusnál sűrűbb testtel nem rendelkező faj volt. Esetében nem beszélhetünk kifejezett alfajokról, bár fejlődésének vagy növekedésének van hét szintje. Ez a faj réges-régen eltűnt a Földről.

Második gyökérfaj: Ez a hiperboreai faj, amely rendelkezett fizikai testtel, és a bolygó északi részén található, Plaksha nevű földrészt foglalta el. Mostanra ez is eltűnt a Földről.

Harmadik gyökérfaj: Ez a lemúriai faj, ami a Lemúria, vagy az ősi mondákban Shálmali nevű szárazföldet népesítette be. Nagyjából a mai Csendes-óceánban, a Déli tenger helyén elterülő hatalmas kontinens volt. A faj negroid, és néhány leszármozottja még ma is létezik, bár mostanra nagymértékben keveredtek a későbbi fajok tagjaival.

Negyedik gyökérfaj: Ez az atlantiszi faj, amely az Atlantisz – vagy ősi nevén Kusha – nevű, mostanra az Atlanti-óceánban már szinte teljes egészében eltűnt szárazföldet lakta. A Föld jelenlegi lakóinak többsége ehhez a fajhoz tartozik.

Ötödik gyökérfaj: Ez az árja faj, és magába foglalja a Föld jelenlegi népességének legfejlettebb egységeit. Európa, Ázsia, Afrika, Amerika és Ausztrália jelenlegi szárazföldjének összessége a Krauncha nevet kapta.

Hatodik gyökérfaj: Ez a faj még nem jelent meg a Földön, bár ez hamarosan bekövetkezik. Hazája majd egy új kontinens lesz, amelynek egyes részei már elkezdtek kiemelkedni a Csendes-óceánból.

Hetedik gyökérfaj: Ez a faj követi majd a hatodikat, és egyben az utolsó lesz, ami a Földön ebben a körben vagy ciklusban megjelenik. Ma még semmit sem tudunk a kontinensről, amit benépesít majd, kivéve azt, hogy néha Pushkara néven említik.

A negyedik (atlantiszi) gyökérfaj hét alfajának nevei a következők:

Rmoahal.

Tlavatli.

Tolték.

Turáni.

Ős-szemita.

Akkád.

Mongol.

Az ötödik gyökérfaj alfajai a következők:

Hindu.

Árja-szemita.

Iráni.

Kelta.

Teuton.

Csak most kezd kialakulni a világ különböző részein.

Még nem jelent meg.”

E rövid összefoglalóból is kitűnik, hogy a teozófia eredetmítosza, a gyökérfajokról szóló tanítása, amellet, hogy erősen hatottak a fantáziára, érintkeztek a huszadik század elején elterjedt nacionalista-rasszista teóriákkal is. Ennek az a magyarázata, hogy teóriái inspirálták a nacionalista gondolkodókat, akik nemzetük sóvárogva vágyott „nagyletét” természetfölötti érveléssel támasztották alá.

A „gyökérfajok” és alfajok között nyilvánvalóan hierarchiát lehet felállítani, aszerint, hogy melyik, mikor jött létre, hiszen az emberiség a tökéletesedés felé halad, az alacsonyabb rendű fajok, a teremtő szándéka szerint átadják helyüket a magasabb rendűeknek. A Lemúriában élt negroid gyökérfaj „néhány leszármazottja még ma is létezik, bár mostanra nagymértékben keveredtek a későbbi fajok tagjaival”, írja H. B. Blavatsky nyomán A. E. Powell.

„A harmadik gyökérfaj ma is Földünkön élő maradványait leginkább az ausztráliai és az Adaman-szigeteki őslakosok, bizonyos, India hegyvidékein élő törzsek és néhány egyéb primitív törzs tagjai között lelhetjük fel. A most e testekben lakozó entitások a jelen manvantái, korai szakaszban nyilvánvalóan az állatvilághoz tartoztak, és valószínűleg a lemúriai faj evolúciója során jutottak be az emberi világba, még azelőtt, hogy ’a kapuk bezárultak’ volna a felfelé törekvő létezők előtt”, írta Lemúria továbbá élő lakóiról a teozófus szaktekintély, W. Scott-Elliott Atlantisz és Lemúria legendája című, magyarul is kiadott munkájában.

Ebből kitűnik, hogy a lemúriai gyökérfaj alacsonyabb rendű, és a Legfelsőbb Lény szándékai szerint mindenképpen meg kell akadályozni a keveredését a negyedik és az ötödik, azaz és az atlantiszi és az árja faj egyedeivel. Az atlantiszi, azaz negyedik gyökérfaj hét alfaja között Blavatsky asszony egykor élt, történelmi, illetve ma is élő európai, ázsiai és amerikai népek neveit említi, sajátos összefüggésben. Számunkra különösen a turáni és az ős-szemita alfajok érdekesek, amennyiben az előbbi a magyarok népcsaládját alkotja, míg az utóbbi lényegében a zsidóságnak felel meg. Ugyanakkor kétség sem fér hozzá, hogy az említett alfajok, minthogy a negyedik gyökérfaj eleve alacsonyabb rendű, mint az ötödik, értéktelenebbek, mint az árja-

szemita, vagy a teuton alfajok. (Előbbiek az arab, utóbbiak a germán népeket foglalják magukban.)

A teozófia eredetmítoszaiban ugyanúgy kozmikus látomásokra épülnek, mint a spirítisztáknak a túlvilági életről, a lélekvándorlásról, a szellemek birodalmáról és az isteni fényességről kifejtett gondolatai, olykor ihletett beszámolóit. (Ezeket a teozófusok tovább gazdagították, és magukénak vallják.)

A szellemek tana, vagyis a spiritizmus tételeire alapozott tanítás, a reinkarnáció eszméjével együtt a teozófiában is meghatározó. A teozófusok igyekeztek érintkezésbe lépni a szellemek birodalmával, de immár nem a holtak lelkét idézték, hanem a bölcsesség kútfőit, akiknek a tanítását igyekeztek hasznosítani, világszemléletükbe beépíteni. Figyelmük ugyanakkor a lelki folyamatok elemzése felé fordult, ami megtermékenyítő hatást gyakorolt a pedagógia és a pszichológia fejlődésére, és külön irányzatot hozott létre, antropológiát. Ennek megalapítója Rudolf Steiner volt, aki 1902 és 1912 között a Német Teozófus Társulat főtitkára volt. Steiner A szellemtudomány körvonalai című művében is hangsúlyozta kötődését a „fizikaiság feletti világhoz”.

„A szellemtan, ha valóban az emberek szívében fog élni, át fogja hidalni a fizikai és a szellemi világ közötti kezdeti szakadékot, hogy éppen ez lesz a szellemtan az életben kifejtett hatása, ez lesz az értéke az életben. A szellemtudománynak az meg valóban csak a kezdete, amikor az ember abban látja a dolgoknak lényegét, hogy megtanuljon néhány szellemtani fogalmat és gondolatot, például az emberi lény részeit vagy azt, hogy mi mindenben részesülhet az ember a szellemi világból. Csak ha már tudjuk, hogy hogyan nyúl bele a szellemtan egész életünkbe, akkor teremti meg a hidat a fizikai és szellemi világ között, de akkor valóban, gyakorlatilag is megteremti azt.

Akkor majd nem csak passzívan viselkedünk azokkal szemben, akik átmentek a halál kapuján, hanem aktív kapcsolatban maradunk velük, eleven érintkezésében és tudunk nekik segíteni. Ehhez azonban szükséges, hogy a szellemtant bevigyük az emberek tudatába, ha a világunk egészet nézzük, ahhoz egyaránt hozzátartozik a fizikai lét és a fizikaiság fölötti szellemi lét, s hogy az ember nemcsak azért van a földön, hogy születése és halál között összegyűjtse saját magának a fizikai lét gyümölcseit, hanem azért is, hogy felküldje a fizikaiság feletti világba azt, amit csak fizikai síkon lehet megtapasztalni, ami egyáltalán csak ezen a síkon létezhet! Itt a földi életben úgy tűnik a szellemtan csak teória, csak egy olyan világnézet, amit az ember azért tesz magáévá, mert érdekli. Halálunk után viszont ez az a fáklya, amely a halál és az újraszületés között bevilágítja a szellemi világot! Aki itt a földön megveti a szellemtant, az nélkülözni fogja ezt a fáklyát; halála és újraszületése között le fog tompulni a tudata. Aki tehát szellemtudományokkal foglalkozik, az nemcsak elméleteket gyárt, hanem eleven dolgok művel. A szellemtudomány úgyszólván az élet fáklyája! A szellemi tanítások tartalma itt a földön fogalmak és eszmék formájában jelenik meg, ezek azonban halálunk után eleven erőkké válnak!”

A német, illetve az osztrák teozófiai mozgalom alapvetően eltért a mintaképének tekintett angoltól, illetve amerikaiától. Ugyanaz a mitológia, illetve misztikus képzeletvilág működtette őket huszadik század elején, de egészen más irányt vettek. A nyugati teozófusok megmaradtak az univerzális, azaz „nemzetek fölötti” ezoterika, és a keleti misztika apolitikus kultuszánál. Ez azután elsősorban az Egyesült Államokban, megalapozta a keleti vallások terjedését az értelmiség bizonyos köreiben, összefonódott hippi mozgalommal és a droghasználattal. Ugyanakkor a New Age mozgalmon keresztül fokozatosan kommercializálódott, meghódította a könyv- és lapkiadást, és helyet kért a televíziók műsoraiban is.

Németországban, Ausztriában a teozófia egyik ága már az első világháború előtt határozottan nacionalista irányba fordult. Egyes okkultista gondolkodók tudatosan kiaknázták és továbbfejlesztették a Blavatsky asszony eredeti teóriáinak rasszista elemeit, és így kifejlesztett teóriáik szervesen beépültek a nemzetiszocializmus gondolatvilágába. Magyarországon a húszas évek elején lépett színre a nacionalizmussal fuzionáló teozófia, mely ugyan nem volt rasszista, de így is maradandó hatást gyakorolt az irredenta mozgalomra, s tragikus pályára állította a magyar politikai gondolkodást. A mintának tekintett német nacionalista teozófiai világszemlélet természetesen erősen hatott Magyarországon, de hazai gondolkodás megmagyarázhatatlannak tűnő jelenségeit semmiképp sem lehet holmi „mintakövetéssel” magyarázni.

A spiritizmus utódként fellépő teozófia németországi és ausztriai fejlődését, ariazófiára és antropozófiára való szétválását nem ismertetjük részletesen, csak jelezzük, hogy rendkívül bonyolult, nehezen rekonstruálható folyamatról van szó. A korabeli német nyelvű, teozófiai irányultságú folyóiratok felsorolásából is kitűnik, hogy 1884-től kezdve, amikor Wilhelm Hübbe-Schleiden vezetésével, Blavatsky asszony és Henry Steel Olcott közreműködésével megalakult a Német Teozófiai Társulat, több tucat folyóirat, és rengeteg könyvet szenteltek az „isten bölcsességnek”. A teozófus szellemű írások valósággal burjánzottak, és a világháborús vereséget követően, a húszas évek első felében a reneszánszukat élték. Mégis, az 1912-es esztendő fordulópontra lehet tekinteni. Ekkor kezdeményezte Rudolf Steiner, aki 1902-től a Német Teozófus Társulat titkára volt, az Antropozófiai Társaság megalakulását, melynek irányvonala szembe került a nacionalizmus befolyása alá került, és a *völkisch* világgépet magukévá tevő felé teozófusokkal, az ariazófusokkal. Érdemes hangsúlyozni, hogy az ariosophia Bécsben keletkezett, még a huszadik század elején, és tanításai, különböző kiadványokon keresztül jelentős mértékben hatottak a fiatal Hitler Adolfra.

A teljesség igénye nélkül felsorolunk néhány német teozófiai folyóiratot a XIX. század végéről és a XX. század elejéről. Hübbe-Schleiden alapította a *Die Sphinx* című tudományos igényű lapot, melyben neves filozófusok és pszichológusok foglalkoztak a spiritizmussal, a pszichikai kutatásokkal és a paranormális jelenségekkel. Utódja volt a *Metaphysische Rundschau*, majd a *Neue Metaphysische Rundschau*. A teozófiai gondolkodást népszerűsítette Franz Hartmann, aki *Lotusblüthen* címmel adott ki lapot, melynek címlapján a svasztikát népszerűsítette, és Blavatsky írásainak

német fordítását közölte. További teozófus folyóiratok voltak: a *Theosophisches Leben*, a *Der theosophische Wegweiser*, a *Der Wanderer*, a *Prana*, a *Theosophie*, a *Zentralblatt für Okkultismus*, és a Rudolf Steiner által szerkesztett *Luzifer*. E kiadványokhoz népszerű könyvsorozatok társultak, teozófus olvasókörök, könyvtárak és társaságok és egyesületek működtek, melyek elsősorban Bécsben voltak népszerűek. Az osztrák fővárosban valóságos okkult szubkultúra jött létre, melyből két alak emelkedett ki: Guido von List, és a tizenhárom éven át Magyarországon élt, a magyar nacionalista teozófusokra közvetlen hatást gyakorló Lanz von Liebenfels.

Az 1848 októberében Bécsben született Guido (von) List csak az 1890-es években találkozott a teozófiával. Addig csak a *völkisch* eszmék vonzották, az osztrák folk-lór, a kirándulások, az alpinizmus, a vidéki élet. Ausztria német örökségét kutatta, elmélyedt a germán-teuton múltban, a kereszténységgel szembeállított pogány hagyományokban: állítólag már gyermekkorában megfogadta, hogyha felnő, oltárt állít majd Wotannak, a germán mitológia hadistenének. Az antiszemita, katolicizmus-ellenes és „nagynémet” George von Schönerer pártjának lelkes híve volt, Ferenc József uralkodását és a Habsburgokat élesen bírálta, végzetesnek tartotta a kettős monarchiában élő németek számára. Számos, az idealizált pogány múltban játszódó regényt és színdarabot írt, melyek elsősorban Kelet-Ausztriában és a Szudétaföldön voltak népszerűek, ahol a németek tartottak a csehek nemzeti törekvéseitől, fenyegetve érezték magukat a „szláv dominanciától”. Guido von List pseudovallása és „ellenkultúrája” nacionalista körökben rendkívül népszerű volt, különösen azután, hogy doktrínáit a teozófiából átvett eszmékkel vegyítette, és germán-teuton vágyálmait a szellemvilág felől is igazolta. Tisztelői, akik között nemcsak hóbortos tudósok és költők, de bőkezű mecénások is voltak, lelkesen vettek részt rendezvényein, és 1908-ban List-társaságot is alapítottak.

List a XIX. század végén arra a következtetésre jutott, hogy az ősi teutonok gnosztikus vallást gyakoroltak, mely híveit beavatta a természet misztériumaiba. List ezt a pogány vallást wotanizmusnak nevezte el, és az óészaki mitológikus hősi énekeket (az Edda-dalokat), továbbá a teuton rovásírást, a runákat tekintette fő forrásának. Az „ógermán világképet” és a rasszizmust ötvözte össze a teozófiával, oly módon, hogy a germánokat azonosította Blavatsky „ötödik gyökérrasszával”. Átvette a hindu kozmikus ciklusokat is, és beavatottak fennkölt gnosztikus elitjét, Wotan papságát *Armanenschaft*-nak, azaz árja uralkodó csoportnak nevezte. Azt állította, hogy ennek a magasabb rendű csoportnak a tagjai nem haltak ki, hanem tovább élnek, valójában ők voltak a templomos lovagok, az okkult tudományokat művelő szabadkőművesek és a rózsakeresztesek is. Ilyen messzire nyúló, dicsőséges múltnak természetesen ragyogó jövőbe kellett torkollnia. Az *Armanenschaft* tagjai, akik közül a kiválasztottak állandó érintkezésben állnak az egykori teuton papok szellemeivel, vagyis közvetve magával Wotannal is, megalapítják majd a dicsőséges pángermán birodalmat, ahol az árja mesterek könyörtelenül elnyomják majd a nem-árjákat. Guido von List teóriái a náci Németország SS-ének misztikus elitizmusát előlegezték meg és Heinrich Himmler, aki sokat merített az armanisták, ariazófusok és runa-okkultisták zavaros

teóriáiból. (Himmler, a teuton hitvilág és az ázsiai miszticizmus lelkes híve szervezte meg az Ernst Schäfer, a neves zoológus és SS-tiszt vezette náci tibeti expedíciót, mely igyekezett megtalálni az ősi és titokzatos várost, a Blavatsky asszony által annyit emlegetett Shambalát. Ez 1938 májusától a következő év augusztusáig tartott és az SS Ahnenerbe – SS Ősi Örökség Hivatalának védnöksége alatt végezte kutatásait.)

Mitől vált annyira népszerűvé Ausztriában az első világháború előtt a szakállas, Richard Wagner operájának gonosz, szakállas törpéihez hasonló kinézetű Guido von List ariazófiája és armanizmusa, s terjedt el olyan gyorsan az elvesztett első világháború után, a weimari Németországban? Ausztriát illetően egyszerűen nincs más magyarázat, minthogy ezek a zavaros teóriák, ha torz módon is, de reflektáltak az Osztrák–Magyar Monarchiában súlyos nemzeti identitásválságot átélő németiség félelmeire, baljós előérzetére. Az „ösgermán vallás” és az újra felidézett mágikus gyakorlat legitímálta a németiség irracionális viláгурalmi törekvéseit – hiszen a germánok egykor még az antik Rómára is vereséget mértek, legyőzték légióit... Wotan felidézett szelleme vigaszt nyújtott a szorongás, a „nemzeti kisebbség” komplexusára. A teozófiától áttemelt motívumok, a beavatási rítusok, a lelki erőforrások felszabadítása és a bevett vallások erkölcsi gátrendszerének lebontása gyorsan összeolvadt a szélsőséges nacionalista eszmekörrel, magyarázatot és vigaszt kínált a szélesebb német közvéleménynek az első világháború után is. Ez vezetett azután oda, hogy a korai nemzetiszocialisták első pártfogói között volt az okkultista Thule társaság, és a Guido von List tanításait jól ismerő Hitler az indiai svasztika kissé módosított formáját, a horogkeresztet választotta pártja jelvényéül. Guido von Listnek csak érintőlegesen volt köze Magyarországhoz (ti. az 1870-es években egy évet Mosonmagyaróváron tanult, a mezőgazdasági akadémián, apja kívánságára). Viszont az 1874-ben született Lanz von Liebenfels, a „germán teozófia” és az „Új Templomosok Rendjének” megalapítója érdeklődött Magyarországra iránt. 1920 és 1933 között itt élt, és nyilvánvaló hatást gyakorolt az ebben az időszakban működő magyarországi titkos társaságokra is.

Lanz von Liebenfels ugyanúgy bécsi polgári családban született, mint mestere, de pályafutása jelentősen eltért az övétől. Bár az apja ellenezte, a Bécshez közeli Heilegkreutz Apátságban belépett a cisztercita rendbe, és 1897-ben ünnepélyes szerzetesi fogadalmat tett. Liebenfels a kolostorban elmélyült az Ótestamentum és keleti nyelvek tanulmányozásában, ezen a téren sokkal alaposabb volt a műveltsége, mint Listé. Vegyítette a keresztény antijudaista hagyományt és a rasszista gyökerű antiszemitizmussal, a tudományos gondolkodást a gnosztikussal. Teóriáit publikáltam is, ami miatt meggyűlt a baja feljebbvalóival, és 1899 áprilisában elhagyta a rendet. Ekkoriban csatlakozott Schönerer pángermán politikai mozgalomához, és valószínűleg áttért a protestantizmusra is.

Liebenfels „újdomosága” a Blavatsky teozófiájában benne rejlő rasszista vonulatok felerősítése, történeti alátámasztása volt. Fantáziáját megmozgatta egy XIX. századi brit régész által feltárt akkád dombormű, melyen egy király elé pórázon kistermetű, emberszabású állatokat vezetnek, melyeket egy neki alárendelt uralkodótól kapott, sarc gyanánt. Azt a hipotézist állította fel, hogy ezek az alacsonyabb rendű, ember-

szabású lények egy alacsonyabb gyökérfaj tagjai voltak, és a mai emberiség, vagyis az ötödik gyökérfaj tagjai szexuálisan közösködtek és utódokat nemzettek az „alacsonyabb rendűekkel”, és ezzel büntetést szenvedtek el. Széles körben publikált szexuálrasszista és okkultista teóriát elegyítette különböző tudományos, többek között genetikai elméletekkel, és azt állította, hogy a „démoni állatemberek” ma is fenyegetik a magasabb rendű, árja civilizációt.

Az asztrológia iránt is erősen érdeklődő Lanz von Liebenfels a nézeteit a saját maga által kiadott, és a bécsi trafikokban terjesztett Ostara füzetekben népszerűsítette nézeteit. Az Ostara (a szó ógermán nyelven tavaszt jelent) olvasói között megtaláljuk a fiatal, akkor Bécsben élő Adolf Hitlert is, aki személyesen is felkereste őt. Liebenfels 1908-ban megalapította az Új Templomosok Rendjét (Ordo Novi Templi, ONT), mely a pogány mitológiához, a beavatási rítusokhoz és a szellemidézéshez egy új, pogány lovagrendet kapcsolt, és nagyszabású pángermán ünnepségeket rendezett Bécs környékén, melyek sokakat vonzottak. Az ONT és a szexuálrasszista elmélet egyértelműen az SS szervezetét, illetve „fajnemesítési programjait” előlegezte meg.

Lanz von Liebenfels 1920-ban érkezett Magyarországra, miután előzőleg erősen belekeveredett a politikába: előző év húsvétján, Münchenben kis híján megölte egy forradalmi kommandó, és a weimari köztársaság sem kedvezett szélsőséges nézeteinek. Ezért határozott úgy, hogy az ellenforradalmi Magyarországra költözik. Bizonyára meghívásnak tett eleget, hiszen Horthy környezetében, a Fővezérség sajtóosztályán kapott munkát. Bensőséges kapcsolatokat ápolt a magyar politikai elit egyes köreivel és a Balaton-felvidéken, Szentantalfán, egy középkori templomromot vásárolt meg és állított helyre. Itt alapította meg Marienkamp – Szent Balázs szeretetház néven az ONT magyarországi kolostorát, ahol utópikus kommuna működött. 1933-ban tért vissza a „megújult” hitleri Németországba, de nézeteit még az SS ideológusai is túl radikálisnak, őt magát pedig összeférhetetlennek találták, így ebben az időszakban nem kompromittálta magát, és 1952-ben ágyban, párnák között halt meg.

Magyarországon a teozófia rendkívül népszerű volt, hívei 1907 és 1918 között, majd 1921 és 1928 Teozófia címmel folyóiratot is kiadtak. Az irányzat tekintélyes német, angol és amerikai képviselői tartottak előadásokat Budapesten, melyeket sokan látogattak. A folyóirat szerkesztői a következőképpen fogalmazták meg a Magyar Teozófiai Társulat programját, melyet minden szám belső borítóján újra megismételtek.

„A Magyar Teozófiai Társulat 1905-ben alakult a külföldön működő azonos törekvésű társulatok mintájára.

Hármas célja van:

A különböző vallások és bölcséleti rendszerek közös benső lényegének felismerésére törekszik. Az így nyerhető ismeret segítségével a tudományos kutatás és a vallások közti összekötő kapcsolatot óhajt létesíteni.

Ezen vallási vagy bölcséleti (teozófiai) ismereteinket az emberek együttéléséből származó állapotok javítására, az emberek kölcsönös megértésének és testvériségének előmozdítására akarja felhasználni.

Tanulmány tárgyává teszi azon működéseket, amelyek útján az altruisztikus fel fogás, a művészi hajlam és egyéb, az ember szellemi és erkölcsi fejlődésénél együttműködő erők és tehetségek tökéletesíthetők.”

E vonzó törekvések és célok háttérében azonban a korabeli teozófia erkölcsi bizonytalansága, etikai megalapozatlansága húzódott meg. Kétségbe vonta a kinyilatkoztatott erkölcsi törvényeket, mindenekelőtt a Tízparancsolatot, pontosabban „feloldotta” őket a nyugati misztika és a keleti kultuszok szinkretikus keverékében. Ez tűnik ki a Magyar Teozófiai Társulat 1913-ban kiadott *Mi a teozófia?* című ismertetőjéből is.

„Az erkölcsöket illetőleg a teozófia az egységre alapítja tanait, mert minden alakban egy közös Életnek kifejezését látja. Ebből az az igazság származik, hogy ami egynek árt, árt valamennyinek. Aki rosszat tesz, vagyis mérget hint az emberiség élet-vizébe, az Egység ellen vétkezik. A teozófiának nincs erkölcsi törvénykönyve, mert ő maga a legmagasabb erkölcsiségnek megtestesülése. Tanítványait minden valásnál magasabb erkölcsökre oktatja, összegyűjtve a világhitek kertjének legillatosabb virágait. Társulatának nincs törvénykönyve, mert ha volna általánosan kötelező, az csakis az átlagosság köznapi, alacsony színvonalán állhatna; holott a társulat arra törekszik, hogy tagjait minél magasabb szintre emelje. Éppen ezért örökké a legmagasabb eszményeket állítja eléjük és a legmagasztosabb törekvésekre buzdítja őket. Mózes törvényeit mellözi, hogy Buddhának, azaz Krisztusnak szellemében haladjon. A belső törvényt igyekszik fejleszteni, nem a külsőt rákényszeríteni híveire. Legkevésbé felelt tagjaival szemben az átalakítás módszerét követi, nem az előzését.”

Bár a teozófia univerzális, „nemzetek fölötti” jellegét hangsúlyozó külföldi vendégelőadók, így a Blavatsky asszony utódjának tekintett, nagy tekintélyű angol Annie Besant is, többször is jártak Magyarországon, és tartottak előadást, a „gyökérfajok” hierarchiájára elméleti rendszert építő német teozófusok hatása már a világháború előtt erősen érezhető volt. Íme néhány részlet a Teozófia 1913-as évfolyamából, Hermann Rudolph Egy új emberfaj keletkezése című eszme-futtatásából: „Az emberiség titkos tanítói ismerik a fejlődés törvényeit és az ő feladatuk az emberiséget, a fajokat és a népeket a törvényekben megnyilvánuló Isteni Akarat értelmében vezetni. Előre látják a mai faj fizikai és erkölcsi romlását, melynek máris számos jele van és ezért törekednünk kell az új, hatodik gyökérfajt bevezetni, amely, mint mondják, néhány száz év múlva fog megjelenni. Minden jel arra mutat, hogy a mai kultúrnépek fizikailag és erkölcsileg mindinkább korcsosodnak. Korszakok óta végbemenő jelenség ez, az emberiség materiális gondolkodásmódja és életmódja következtében. Ha a természet magára hagyatva maradna, csakhamar visszasüllyedne, az ember ismét állattá lenne, melyből – formáját tekintve – kiindult.”

Hermann Rudolph szerint új emberfaj keletkezik, mert „az árja faj elvégezte a rábízott missziót”. A Manu (Tanító) ismét egy új fajt készül alakítani, és tanítványait

az árja faj Adeptusainak védelme alá helyezi, hogy az új fajt védelmezzék, vezessék”. Mindebből következik a Teozófiai Társulat küldetése, ami nem más, mint „a népek erkölcsi és szellemi regenerációja és megnemesbítése, amiből azután a fizikai egészség következik, a néhány évszázad múlva fellépő gyökérfaj jövetelét előkészíteni. Természetesen lehetetlen, hogy az összes népek mindjárt kezdetben az új fajhoz csatlakozzanak, a hatodik faj szükséges tulajdonságait csak néhány igen előrehaladott lélek bírja, kiknek java része még nem inkarnálódott. A többi összes számba jöhető egyedeknek ki kell fejleszteniük lelkük felsőbb erőit és tulajdonságait, hogy kisebb vagy nagyobb számú reinkarnációk (újra testesülések) útján beléphessenek az új faj testvéri kötelékébe.”

Figyelemre méltó Teozófia 1915 januári számában olvasható eszmefuttatás, mely a világháború okait elemzi teozófiai szempontból, egy előadás nyomán, melyet Nádler Róbert, a Magyar Teozófiai Társulat elnöke tartott 1914. évi november 19-én a Magyar Királyi Honvédelmi minisztérium hadsegélyező hivatala céljára, a harcban elesett özvegyek és árvák (sic!) javára. Mindenekelőtt leszögezte: „A világháború világevolúciót jelent, ezért nincs okunk a megijedésre.” Ebből vonta le a következtést: „Legyünk rajta, hogy a háború purifikáló hatása érjen bennünket is, úgy, hogy velünk együtt mindenki ezen irtozatos Istenítélet által tisztuljon és nemesedjen és hogy így egy jobb és erkölcsileg magasabb fokon álló társadalomban az ember- és állatölésnek véget vethessenek.”

A folyóirat 1916-os évfolyamában pedig feltűnik egy tanulmány, egy tudós teozófus nő, Topercer Ákosné tollából, aki már Papp-Váry Elemérné előfutárának tekinthető. Írásának címe: A turánság múltja a tibeti irodalomban Topercerné Blavatsky asszonyra hivatkozik, aki állítólag beszélt a nagy keleti vándorral, Kőrösi Csoma Sándorral is. Ismeretes, hogy a XIX. századi nagy utazó a „jugarok országát” kereste Tibetben, és el akart jutni a mesés Shambala városba, a bölcsesség tárházába, „a buddhista Jeruzsálembe”. (Megjegyzendő, hogy 1842-ben, amikor Kőrösi Csoma meghalt, az 1831-ben született Blavatsky asszony csak tizenegy éves volt.)

„Shambala sokat jelent a turáni ivadékoknak: felöleli az elveszettnek hitt dicsőséges múltat. A magyar nemzet elfeledte talán a létért való nehéz küzdelme közepette régi aranykorát, mivel a nyugat szüntelenül hangoztatta, hogy félvad ázsiai törzsekből származik; lelke azonban, a turáni néplélek, olyan maradt, mint a nemes érc, amelyből az egykori szent város épült; egy szent talaj maga, melyre felépül a ragyogó jövő”, írta Topercerné.

Papp-Váry Elemérné nem publikált a Teozófia című folyóiratban, viszont még 1915-ben Háborús visszhangok címmel kiadott egy verseskötetet. Érdemes idézni, hogyan látta a teozófus nő, aki egy, a fronton szolgáló gyalogsági tábornok felesége, és három gyermekének anyja volt, a világháború harcait. A Halld meg, ó magyar föld! című költemény ötödik versszaka a misztika és a hazafiság figyelemre méltó kombinációja.

„Magyar föld szelleme – te Istentől jött erő!
Vész tör nemzetedre! – Idézünk! – Jöjj elő!
Emeld lángpallosod – mutasd meg orcádat
Hajmeresztő rémül Sisera hadának!
Mint végítélet dörögjön a hangod
Sziklákat repessen villámló haragod
Kárpátoknak rázd meg gránitkő vállait,
Pusztító fergeteg emelje szárnyait
Szakadék mélyéből! Havas tetőidről okádj sárkány-tüzet,
Hogy törjön ízzé-porrá a vad gyilkos sereg
Lelkednek dühétől!”

A Turul madár... című vers ugyanarról az elszánt és átszellemült, könyörületet nem ismerő hazafiságról tanúskodik:

„Ti elbízott Góliátok, örült göggel telten / Becstelen álutakon kik törtök a jog ellen / Kiknek rontás a jelszava, s méreg a fegyvere... / Turul madár szárnyát bontja – s lecsap fejetekre! / Velőtökbe vágja csőrét; durva fészekrablók... / Érzitek szárnya csapását? Szédültök már bele? / Nem tör senki büntetlenül turulság fészkeire!”

1920-ban megjelent Mikor vihar dühöng... című kötetében, a Magyar Hiszekegy folytatásaként született Hitvallással együtt olvasható a Turán legendája című misztikus költemény, három énekben. Ez a verses elbeszélés nem csak azért érdekes, mert ködös mitológiává alakítja át Max Müller XIX. századi német nyelvész gyenge lábakon álló teóriáját a turáni nyelvcsaládról (ide tartozna minden európai és ázsiai nyelv, mely nem árja vagy sémi), de azért is, mert a teozófiát szervesen összekapcsolja a magyarság legendás múltjával, kiterjesztve azt egészen Atlantiszig.

A prológos, ahogy ebből a néhány átszellemült sorból is kitűnik, valóságos himnusz a kozmoszban működő isteni teremtő erőhöz, Fohathoz:

„Ám ha tova veted szűkös földi léted / Szoros bilincseit Ám ha megkísérled bontani szellemed / Angyali szárnyait, Megnyitni lelkednek időn és téreken / Túl-látó szemeit: Akkor e képzelet, mely most lelkeden tép, / Isteni szépségek képében lép eléd. / Akkor lehull rólad a földi fájdalom, / Feléd int béke és nyugalom / S az élő igazság szent forrásaiból / Ámuló lelkedhez Isten lelke szól.”

Maga a történet a „turáni átok” elbeszélése. Turán „a vad, bős és kegyetlen” elpusztította „Déli Atlantisz tengerpartját”, míg le nem verték idegen hadak. Vezérük békét kínált Turánnak, de az visszautasította a „szörnyű átok” miatt: vezetői között belviszály támad, s ez romlásba vitte a népet. Majd a hunok képében megjelennek Turán utódai, végre Árpádként foglaltak hont, immár feloldva az átok alól.

Turán históriáját, meg a hozzá kapcsolódó mesterséges legendákat nehéz komolyan venni, de az már elgondolkodtató, hogy Turán címmel 1913-ban megjelent a turáni társaság (Magyar Ázsia Társaság) folyóirata, melynek első számához nem kisebb személyiség, mint tragikus sorsú gróf Teleki Pál miniszterelnök és földrajztudós írt ihletett bevezetőt. A rokonalanság, az egyedüllét érzése mélyen gyökerezett a

magyar néplélekben, s ez az érzés különösen Trianon után, de már előtte is, a XIX. században is tápot adott a fantázia szárnyalásának. Kőrösi Csoma Sándor is a magyarok rokonait kereste, és Shambala városát indult megtalálni Tibetbe, az 1820-as években. Elgondolkodtató, hogy ábrándjaitól oly sokan száz évvel később sem voltak képesek megszabadulni.

Befejezésül hadd szóljunk röviden Papp-Váry Elemérné Hitvallás című verséről, melyet a Magyar Hiszekegy megismételt szavai foglalnak keretbe.

Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában:

Hiszek egy isteni örök igazságban,
Hiszek Magyarország feltámadásában.

Ez az én vallásom, ez az én életem,
Ezért a keresztet vállaimra veszem,
Ezért magamat is reá feszítettem.

Szeretném harsogni kétkedő fülébe,
Szeretném égetni reszketők lelkébe,
Lángbetűkkel írni véres magyar égre:

Ez a hit a fegyver, hatalom és élet,
Ezzel porba zúzod minden ellenséged,
Ezzel megválthatod minden szenvedésed.

E jelszót ha írod lobogód selymére,
Ezt ha belevésed kardod pengéjébe,
Halottak országát feltámasztod véle.

Harcos, ki ezt hiszed, csatádat megnyerted,
Munkás, ki ezt vallod, boldog jövőd veted,
Asszony, ki tanítod, áldott lesz a neved.
Férfi, ki ennek élsz, dicsőséget vittél,
Polgár, ki ezzel kelsz, új hazát szereztél,
Magyar – e szent hittel mindent visszanyertél!

Mert a hit az erő! Mert aki hisz, győzött,
Mert az minden halál és kárhozat fölött
Az élet urával szövetséget kötött.

Annak nincs többé rém, mitől megijedjen,
Annak vas a szíve minden vésszel szemben,
Minden pokol ellen, mert véle az Isten!

Annak lába nyomán zöldül a temető,
Virágdíszbe borul az eltiport mező,
Édes madárdaltól hangos lesz az erdő.

Napsugártól fényes lesz a háza tája,
Mézes a kenyér, boldogság tanyája,
Minden nemzetségén az Isten áldása.

Magyar! Te most árva, elhagyott, veszendő,
Minden nemzetek közt lenn a földön fekvő,
Magyar, legyen hited s tiéd a jövőendő.
Magyar, legyen hited, s tiéd az országod,
Minden nemzetek közt az első, az áldott,
Isten, amit néked címeredbe vágott.
Szíved is dobogja, szavad is hirdesse,
Ajkad azt rebegje reggel, délben, estve,
Véreddé, hogy váljon az ige, az eszme:
Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában:
Hiszek egy isteni örök igazságban,
Hiszek Magyarország feltámadásában!

A versnek semmi köze sincs a racionális hazaszeretethez. Fohász a teremtő és boszszúálló szellemhez, a misztikus, vallásos-nacionalista extázis, a túlvilági jutalommal kecsegtető „irredenta dzsihad” önpusztító himnusza. „Ez a hit a fegyver, hatalom és élet, /Ezzel porba zúzod minden ellenséged!”. Majd újra: „Mert a hit az erő! / Mert aki hisz, győzött, /Mert az minden halál és kárhozat fölött/ Az élet urával szövetséget kötött.” Szegény, korán eltávozott, teozófus Szeréna! Leírta, ami a világháború és a forradalom és az ellenforradalom tragikus káoszában, mély és érthető kétségbeesésében átvillant rajta. Szabad utat engedett elkeseredett indulatainak, majd 1923 novemberében meghalt, nem sejtve, hogy verse annyi tragikus és értelmetlen áldozatra buzdít majd, és még napjainkban, a harmadik évezred második évtizedében is politikailag hasznosítják, tovább kísért bennünket.

H. P. Blavatszky nemcsak a keleti vallások és az európai misztika fúzióját hozta létre, hanem eredeti teóriákkal is gazdagította a teozófiát. A Titkos tanításban tagadhatatlanul eredeti fejtegetések olvashatók a „gyökérfajok” ősidőkbe vesző múltjáról és jövőjéről, Atlantiszról és Lemuriáról, az emberiség keletkezéséről és küldetéséről. A teozófia „eredmítoszával” H.P. Blavatsky nyomán többen is behatóan foglalkoztak, többek között Charles W. Leadbeater és Annie Besant. Utóbbi nem csak teozófus, de jeles szocialista gondolkodó és a nők jogainak harcosa is volt, és a huszadik század elején több előadás-sorozatot is tartott Magyarországon. Most mégsem az ő munkáikból idézek, hanem Arthur E. Powell *Az élet fejlődése a naprendszerben (Az emberiség okkult történelme)* című, magyarul is olvasható könyvéből. Ez az 1920-as években élt szerző, aki az Angol Teozófiai Társulat tagja volt, tömören összefoglalta a teozófia tanítását az emberiség kialakulásáról és jövőjéről.

CZIGÁNY GYÖRGY

Verssor az utcazajban

(Ostinato)

Csak fűzfaágak fénylenek
sárgán derengik estemet
Tudom tudatom semmi lett
nincs amit elfelejthetek
A forró kőlépcsők felett
nevetgélni volt jó veled
Öröklétbe merült kezed
És nincs is természetesebb
lenni s hogy lenni nem lehet

(Csordultig)

Csordultig teli nevetéssel,
örök csendbe markolva térdel
velünk e lét: járunk jövőndő
évezred hamujában. Erdő
fakadna ott, égbe kiáltó
színek, láng lombok, mint a zászló.
Zúdul, élni képes csak minden.
A katasztrófa is szelíden
néz ránk s még makacsul dobolja
hevét a szív, akárha volna
helye rigófütty diadalnak
kertben, hol halottat siratnak.

Akit Apor Vilmos bérmált

CZIGÁNY GYÖRGY DIÁRIUMA: GYŐRI TE DEUM

Eszmélésünk színhelye, a szülőföld, a ház, az udvar, egy fa. A tündér gyerek- és ifjúkor. Mindenki számára fontosak ezek az értékek. Egy költő, egy zenész, egy művész számára egyben ihletforrások is.

A rendkívül sokoldalú alkotó Czigány György életében is így van ez. Erről tanúskodik legutóbbi diáriuma, a *Győri Te Deum*. Szép összeállítás olyan versekből és prózából, amelyek valamilyen szinten arról a városról szólnak, amely Révfaluval, a Duna-parttal, a Püspök-erdővel vagy éppen a Káptalan-dombbal mindmáig a költő-író legkedvesebb színhelyei közé tartozik. Ahogyan az ajánlásban olvashatjuk: „...életének későbbi évtizedei, valamennyi élménye, emléke ide hátrál ezekbe a győri kis utcákba, itt találkozhat csak bensőséges örömben megholt és élő szeretteivel, ez a hazája...”

Az első részben harminc verset, a másodikban tíz tételben kisprózai írásokat találunk. Megjelenik előttünk a jeles költő és író, és hasonlóképpen az a közismert rádiós és televíziós személyiség, aki hosszú évtizedekig közvetített alkotó és befogadó között, aki a magyar szellemi élet legjobbjával készített maradandó értékű műsorokat, interjúkat. S nyugodtan válaszolhatunk az ismert kérdésre (*Ki nyer ma?*), mégpedig így: valamennyien...

Mert nagyon élvezetes olvasni ezeket az írásokat. Például a címadó hálaéneket, amelynek első sora („Mert Győrött már mindég nyár van...”) és befejezése („Győrött mindörökké nyár van...”) kissé módosított keretével szinte imába foglalja a szeretett várost, az eszmélés színhelyét. Líraiságban gazdag emlékképei, a hangulatok, az illatok, az impresszionizmusban fogant hang jelzései segítenek bennünket az azonosulásban. Itt is, másutt is jellemzi Czigány György költészetét a filmszerűség, és az olvasó ezáltal is közelebb juthat egy-egy mű belvilágához. Az „örök nyár” jelképisége pedig különösen érzékletes. (Megjegyzendő, hogy a négy esztendővel ezelőtti kötet címe pedig: *80 nyár*. És 2000-es válogatott kötete a *Fél perc nyár*. És más összefüggésben eszembe jut egyik legmegrendítőbb verse, a Fodor András halálára írott *Átlép egykori nyarakba*.) Formatisztelet, kulturáltság, szakmai biztonság, a zenész-irodalmár festői nyelve. Ilyen dolgok juthatnak eszünkbe a *Győri Te Deum*-ot olvasva.

Találunk a versek között finoman kidolgozott miniatűröket is: *A nap vége, Ahogy, Szemérmetlen, Hajnal*. Ez utóbbi vers szövege: „Gyűrött ágyból maga kel ki. / Föl-alá jár, megy mezőn át. / Nincs pásztor, csak holdfény, akol / és dicsőségbe fölnyúló fák. / Eláncorog álmaimban. / Ásít néha, almát hámoz. / Lét és nemlét összehajol. / Közeledem már Apához.” Ahogy néhai költőtársa, Rákos Sándor mondta költőnkéről: versei „csontig metszően lényegmondóak”. Ez a frappáns jellemzés ezekre, a tömörítést eredményező művekre is rájuk illik. De idézhetjük Domokos Mátyást is, aki közel negyedszázaddal ezelőtt, a 60. születésnap alkalmából többek között arról írt, hogy: „...könnyedén és magától értetődő módon képes megidézni az életnek és a létezésnek a rejtett, a pillanat héja

alatt mégis jelenvaló líráját...” Az apa alakja egyébként különösen gyakran feltűnik, többek között egy szép prózaversben, melynek címe *Tíz mondat apámról*. Feltűnő egyébként a számok kiemelt szerepe is nála. Ebben a kötetben legfőképpen a tízesé, de másutt, igen kiemelt helyeken is fontos szerepet szán a számoknak. Jelzik ezek az idő múlását, a fontosabb állomásokat, az élet sorsfordulóit is. A tízes számnak is lehet rejtett jelentése, gondolhatunk a lezártásra vagy akár a tízparancsolatra.

Gyakran a valóság és a képzelet határán játszódó pillanatokot ragadja meg, egy-egy pillanat fölnagyításakor, esetleg egy felhőcskének szökött paplan emlegetésekor. Szemléletére valószínűleg erősen hatott a Nyugat hagyománya, azoké a költőké, akik egy hajnali hangulatban a lét értelmét kutatták, vagy éppen elégiát írtak egy rekettzebokorhoz. Hiszen a költő tollán a lényegtelennek tűnő dolgok is lényegessé válhatnak. Azt meg Kosztolányitól tudjuk, hogy ha a költő veszi kezébe a kékét, az akár bimbót is hajthat... Igen, így teremt a költő szinte a semmiből új világokat. És így lesz Győrött a tengerek fénye a Dunán, és akár Shakespeare Júliájának erkélye is látható a magyar városban.

Másrészt a vissza nem hozható idő nyomában jár a költő, ambivalenciától mentes, érzelmileg pontosan meghatározható módon. Nem a pátosz munkál ezekben a versekben, bár emlékezetes *Vándordala* a hazafias költészet szép darabja. Hite szerint a józanság, az egyszerűség, a szerelem, a siratás és a leborulás módján kell szeretni a hazát. Utolsó versszaka: „Ezt az országot / leborulva kell szeretni, / mint suttagó párunk könnyeit, / melyekkel eltemet.” És szereti a hozzá közel állókat, pl. Borsos Miklóst vagy Tűz Tamást, és szereti a kultúra és a szellemi élet egészét. Kirekesztés, negatív elfogultság nélkül. Az egyetemesség és a keresztény hit jegyében. És a hűség jegyében.

Az imént már jelzett tízmondatos szövegek is szervesen illeszkednek ebbe az összességű és tematikus kötetbe. Az egyikben a szerző társának, Simon Erikának az interjúja található Bíró László tábori püspökkel, a másikban pedig a tragikusan korán elhunyt fiú, Czigány Zoltán *Az utolsó dióéves* c. novellája. Mindkét írás szervesen illeszkedik Czigány György világához, szellemiségéhez. Riporterri és műsorszerkesztési tevékenységének bizonyítékai pedig azok a darabok, amelyekben Borsos Miklós, Habsburg Ottó vagy Somogyi József alakját örökíti meg. Jól láthatjuk, hogy minden lépése és szava a magyar kultúra és művészet terjesztését szolgálja. Hol saját műveivel, hol mások fókuszba állításával. Akkor is, ha Győrről, akkor is, ha a városhoz kötődő emberről szól. Interjúi messze túlmutatnak a hagyományos riporterri erényeken. Ő valóban mindig egyenrangú partner, tájékozott, toleráns, jó kérdező, alapos felkészültséggel és műveltséggel. A Cziráki Lajos festőművésszel készített beszélgetés egyik kérdése pl. így szól: „– *A vallási tematika gyakran csak indítéka a festő fantáziájának. És a nem tematikusan vallásos sugallatú képek mélyen hordozhatják az áhitat szellemét, a hit tisztaságát. Hogyan?*” Íme, egy találó állításra felfűzött kérdés. Aztán ott egy miniportré is a művészről.

Másutt lírai szépségű kisprózában idézi meg a kiváló szobrász, Somogyi József alakját, vagy éppen ugyancsak lírával átítatott prózában vall *a Révfallu álomban* a számára oly fontos dolgokról. Ez az összetettség, ez a tündéri közelítés jellemzi ezt a kötetet, mint ahogy Czigány György egész pályáját.

SZÁRAZ MIKLÓS GYÖRGY

Elmúlt századok illata

PÉCSI PANNÓ

(RÉSZLETEK)

Ne az évszámokban, hadjáratokban, királyok és papok dicső vagy dicstelen tetteiben, krónikák sárgult lapjain keresd a túnt idők lényegét. A múltat az illatokban, a sütemények ízében, a viccekben, dalokban és gyermekmondókákban idézheted meg. Egy város életéről nem sokat tudunk meg, ha halott köveit tapogatjuk. Kóstoljuk meg az édességeit és a borait, hallgassuk meg a muzsikusait és az énekeseit. Az ősi idők eleven levegőjét a zene, a bor és a dal, a kertek és gyümölcsök illata, a vízcso bogás, a vadászat és a játék képesek felidézni. Tekeregj, ödöngj a városban, mássz fel a dombjaira, ücsörögj a kocsmáiban, cukrászdái teraszán, a Dóm-tér gesztenyefái alatt. Kortyolgass száraz Sillert a meredek utcák borozóiban. Lófrájl, bámulj, szagolj, kóstolgass, élvezd a levegő ízét, figyeld az élet ritmusát.

Minden város mesél. Sétálsz az utcáin, bekukkantasz kongó templomaiba és udvaraiba, elmélázol a temetőkertjeiben, és a város lassan kitarulkozik. Pécs hajdani birodalmakról mesél. A Herkules oszlopaitól az Eufráteszig, a britanniai Londiniumtól az egyiptomi Thébáig terjedő hatalmas császárságról, Rómáról. Mesél ókeresztény vértanúk mennyországáról, az Isten égi birodalmáról, mesél a fényes padisah evilági szultánságáról. És persze mesél ünnepekről és hétköznapokról, pestisjárványokról, tűzvészekről, nagy ostromokról és háborúkról. Ha szívvel hallgatod, sok mindent megtudhatsz egy városról, de mindent soha. A várost azok sem ismerik, akik kérkednek vele, mert a város él, örökké változik. Egyet állíthatunk csak biztosan, hogy amikor röpke ideig a térnek éppen ebben a szeletkéjében, a kövek, téglák és emberi életek eme kivételesen összerendeződött halmazában mozogtunk, láttunk valamit. És jó, ha tudjuk, hogy csak keveset láttunk, mert a nagyobbik rész soha nem lett a miénk, számunkra örök titok maradt.

Surányi Miklós írja, hogy a lényeges dolgok láthatatlanok. Pécs hajdani írója sok mindenre emlékszik, amiről az utána következő nemzedékek már aligha tudnak. Emlékszik a gimnázium épülete előtt reggelente lisztet mérő molnárnékra, a hat óraker misére siető asszonyok cipőinek kopogására, a kövér hentesnek pirospozsgás arcára az alsó piacon. Eszébe jut a hadastyánok zenekarát vezető tollas fővegű, ősz szakállú, hóríhorgas tamburmajor, aztán a pereces, aki nyikorgó kordéját reggelente mindig a gimnázium kapuja elé toltta. Az ő városa az volt, melyben a püspök négy nagy sárgája minden délelőtt ott kapált a palota kapujában az ezüstveretű batár előtt. Aztán az ő városa is alámerült az időben.

Minden város sajátos zajokból, színekből és csöndeből áll, melyek a lényegét jelentik, és amelyek mégis naponta múlnak ki a felejtés csöndes vesztőhelyein. Romló

kövek, rebbenő fények és árnyékok, illanó szagok, elhaló zörejek hatalmas mozaikja a város. Megszámlálhatatlanul sok változó töredék áll össze azzá a bonyolult egésszé, ami végül is mindig ugyanaz, és mégsem egészen az. Mert Pécs megvan, de ki emlékszik már Teufelsbauer Antal őrlőmalmának zúgására a Tettye vizén? Ki tudja, hogy a Fehér Elefánt vendéglő cégére eredetileg a Fekete Elefánthoz címzett fűszerüzlet számára készült? Vajon hány pécsi tudja, hogy a Felsővámház utca végén, a Ledinánál ácsolták hajdanán a vesztőhelyeket, és ott voltak a városi hóhérok lakásai? Rég a föld alatt porlad az utolsó korhely is, aki még emlékezett rá, hogy a temető melletti füstös lebuiban mérték a város legjobb Sillerét. Ki tudja már, hogy ködös, téli hajnalokon miért burukkoltak olyan ádázul a majolikagyár parázna galambjai? Hogy micsoda tülkölés és ostorpattogás közepette hajtották át reggelente a poros külvárosokon a disznókondákat és a tehéncsordákat? Ki emlékszik rá, hogy a hegyoldalak havas utcáin valaha egészen a Városházáig csúsztak visítózva a ródlizók? Ki mondhatná meg, miről tereferéltek hajnalonta a kispiacon üldögélő, fekete ruhás, kötényes tejesasszonyok? Ki emlékszik a kiskocsmák szerb, horvát és cigány tamburásaira, akik a Bácskából, Szlavóniából, a messzi Macedóniából kutyagoltak ide a bosnyákok szórakoztatására? Ki tudja, ki volt Peter Szily, akiről utcát neveztek el, s a név az emberek lusta száján előbb Petersillé torzult, majd Petrezselyemmé nemesedett? Tudja-e valaki, melyik háztető vörös cserepein heverészve rendezett költői versenyt Weöres Sándor és az özvegy trafikosnő lánya, a csinos Schridde Éva? Ki mondhatná meg, hogy egy kocsmatöltelékek közt átvirrasztott éj hajnalán a Ferenciek templomának sekrestyéjébe tévedt költő miért szagolgatta a ministránsok tömjénillatú ruháját? Ki tudja már, hogy 1881. február 7-én milyen belső parancsnak engedve szorította melléhez apja fegyverét, és húzta meg a ravaszt a borús kedélyű költő lány, a tizenégy esztendő Karay Ilona?

MISZTIKUS DÉLI TÁJ

A krónikák szerint olyan farkasordító hideggel, szibériai zimankóval köszöntött az 1770. esztendő tele a városra, hogy az utcai forgalom hetekig szünetelt, a városi tanács nem ülésezett, a legszegényebbek elfészkeltek magukat odúikba, a leggazdagabbak visszahúzódtak palotáikba. Mind a négy városkaput zárva tartották, mert a strázsák hazaiszkoltak, eltűntek fűtött zugaikban. Amikor az idő végre megenyhült, városzerte fagyott kutya és macskatetemek hevertek az utcákon, de még a sertések, tehenek és az aprómarha közül is sok odaveszett az ólakban és istállókban a megveszekedett hideg miatt. A fehér halál nem kímélte az úton lévőket sem, midőn végre nagy csikorgással megnyitották, szerencsétlen vándorok behavazott tetemeire bukkantak a kapuk előtt és az útszéleken.

Száz esztendővel később egészen más időjárásról számol be a Pécsi Figyelő. „*Időjárásunk nagyon is rendkívüli* – írja a háborgó újdondász 1877. január 6-án. – *Az idő enyhe légmérsékletű, valóságos bimbófakasztó napokat élünk.*” Egy hét múlva, január

13-án még mindig a szokatlan meleg okoz gondot. *„A nap oly erősen süt, hogy a téli ruhák kezdenek eltűnedezni, a fák elfeledik, hogy a tél elején járunk, s kezdik rügyeiket ugyancsak hajtani kifelé. Öreg emberektől halljuk, hogy 1845-ben a mostanihoz hasonló időjárás volt, s február havában valamennyi fa virágzásban állott. Szó ami szó: a természet egy idő óta kijött normális állapotából.”*

Minden régi és új útikönyv azzal kezdi, hogy Pécs a délies fény, a mediterrán hangulatok városa. Mint minden közhely, ez is igaz. De azért a helytörténészek és lokálpatrióták többsége kevés újat mond, többségük ismétli elődeit és önmagát. Úgy jár, mint a rajongó szerelmes, akinek áradozását a kívülálló derűs megbocsátással hallgatja, de magában azt gondolja: „Tudom, barátom, hogy szíved választotta a világ legtündéribb teremtménye. Neked. De azért én azt is tudom, hogy akad még néhány szeretni való szépasszony rajta kívül is.”

Fanyaloghatunk, csipkelődhetünk, hiábavaló minden igyekezetünk, mert nem tagadható, hogy Pécs Magyarország legdélesebb hangulatú városa.

Nem állom meg, hogy ne idézzek egy passzust Császár Géza tréfás „Pécsi bedecker” című írásából, mely a Pécsi Élet 1919. januári számában jelent meg: *„A város púpos és ódon házaival, miniatűr járdáival, kitekert utcáival, táblákkal telepingált házaival, göröngyös aszfaltjával és különös alkotású bennszülöttjeivel igen bizarr képet nyújt. Tőle északra terül el a lombos erdőkkel, rétekekkel, szentjánosbogarakkal és kukacokkal borított Mecsek. Hatalmas tölgyekkel, kilátótornyokkal és kirándulókkal hemzsegó lankái ózonnal vannak preparálva. Vadállatai közül nevezetesebbek: az óriás gyík, a katicabogár, a szúnyog és a csösz. Sűrűn található még cigaretta csutka is, különösen a fákra szegezett »Tilos a dohányzás« feliratú táblák alatt.”* Piszkálódó szöveg, de szeretetet érzek benne, ráadásul sok szempontból találó.

Császár Géza után nézzünk egy másik uralkodót. Az éppen Szigetvár ostromára igyekvő Nagy Szulejmán, aki a déli dombok felől pillantotta meg a várost, állítólag így sóhajtott fel 1566 augusztusában: *„Ez maga a földi paradicsom!”* Kétszáz évvel később, 1744-ben a Loire megyei Saint-Chamondból érkező Jean Claude Flachat francia kereskedőt és manufaktúra-igazgatót is megragadta a látvány: *„Az öt templom városa” szép város, hegyek láncának alján épült, én nem láttam hozzá hasonló csinos várost Magyarországon.”* Richard Bright, a bristoli angol orvos és utazó 1815-ben ugyancsak délről csodálkozik rá Pécs „elragadó panorámájára”.

A Mecsek déli lejtőin elterülő városra a Földközi-tenger medencéjének napja süt, pirosuló cserépfödeleit az Adria szelei simogatják. Nehéz elhinni, hogy Budapest alig kétszáz kilométerrel fekszik északabbra. A Mecsek északi oldalát Hegyhátnak is mondják, ha tehát megszemélyesítjük, akkor azt mondhatjuk, mellkasával délnek fordulva áll a hegy, mely ölén hordozza a várost. Itt az enyhe tél későn érkezik, korai a tavasz, meleg a nyár és hosszú az ősz. Ha meteorológus volnék, Földközi-tenger felől érkező enyhe, páradús légtömegekről, szubmediterrán klímahatásról beszélnék. De nem vagyok. Így hát inkább azt mondom, hogy megszállott földrajztudósok, vajákos költők, mániás kultúrhistorikusok egybehangzóan állítják, hogy Pécsen szebbek

a nők, mint bárhol a világon. A párizsiaknál, sőt a szegediekénél is. Igazuk van. Aki ezt nem látja, minek utazik, maradjon inkább otthon.

*

Janus Pannonius írja: „*Hidd el, az elme művére nagyon hat gyakran a táj is*”. Pécs régésze, könyvtárosa, tudományos életének egyik legérdekesebb alakja, Várkonyi Nándor azt állítja, hogy Kolozsvár levegője cigányosan élénkké teszi azt, aki a levegőjét szívja. Ezzel szemben Pécs langyos, délies klímája andalít, álmodozóvá teszi az embert: „*Pécsett enyhe a tél, és az őszi sirokkó bágyszt.*” Vörös avaron című költeményében Pécs rejtőzködő költője, Lovász Pál még az ötvenhatos forradalmat is így köszönti: „*Mecsek ...: víg Tettye, kékvállú Tubes, / Mandulás, Dömörkapu, Kantavár – / virág, dal, kedv tanyája volt e hely, / aranybokával itt táncolt a nyár.*”

A város olaszos táját emlegeti Babits is, kék egét, zöld dombjait, ciszterci oskolát, Pannon tájat, török dzsámiból lett keresztény templomot. „*Ez maga a misztika*” – sóhajt fel. – „*Különös levegő, melyből elmúlt századok illata csap ki, gondolkodásra, meditatálásra készítette az érkezőt.*” Babits apja táblabíró volt, korai halála után a város temetőjében hantolták el. Gyereke, a leendő költő 1892-től járt a pécsi ciszterciek gimnáziumába. Tornából közepes volt, hatodik elemibe járt, midőn meghalt az apja. Felnőtt korában, 1931-ben egy másik kolostori hangulatú városból, az érsek-hercegprímások Duna-parti fészkeből így pillant vissza gyermekkorára városára: „*Én Esztergomban lakom, mely szintén sok műemlékkel bír, de műemlékekben Magyarország egyetlen városa sem olyan gazdag, mint Pécs.*”

Sok költő magasztalja Pécs délies báját, bennem mégis egy tulajdonképpen hétköznapi eset idézi fel leginkább ezt a déli ízt. Károlyi Amy többször is elmesélte az őt Pécs szépségéről faggató újságíróknak, hogy sosem felejtí, amint a kicsiny, kétfeledeles repülőgéppel megérkeztek a városba. Az aeroplán készséges aviatikusa berepült velük egészen a város fölé, a székesegyház fölött szűkülő spirálban ereszkedni kezdett, míg olyan alacsonyan nem szálltak, hogy a járókelők meglepetten pillantottak fel az égre, a repülőgépen ülők pedig felismerhették volna régi jó ismerőseiket. „*Egyre kisebb köröket írtunk le. Ha ismerős lettem volna, föl ismerhettem volna a járókelőket, olyan tisztán látszott az arcuk. Éppen piac volt, nagy nyüzsgés, tarkaság. Ezek voltak az első benyomásaim.*”

Mintha vetített képen látnám, olyan élénken jelenik meg előttem a kép: a recsegő rotorú gép a kék égre szürke csíkot húzva, hangos pufogással kering a piros cserepek fölött, Weöres Sándor, a költő és felesége, a költőnő rovarszemű pilótasapkában bámul le a kétezer esztendő városra. „*Pécs szebb, mint az igazi török városok* – mondja Károlyi Amy –, *mint Isztambul, mint Szarajevó.*”

Weöres édesanyja pécsi lány volt, ő maga ott járt egyetemre, ott jelentek meg első verseskötetei. De nem ez a legfontosabb! Hanem ahogy lakta. Élvezettel, gusztussal lakta be a várost. Nem kereste a kényelmet, igénytelen albérletekben vert tanyát. Ha kérdezték, fújta az utcaneveket: Hal tér, Bercsényi utca, Alsó Havi Boldogasszony

vagy Ágoston utca, Lánc utca, Mór utca, Anna utca, Felsőmalom utca, Zsinkó, Benyovszky, Zsolnay és Kisflórián utca. Lakott a Király utcai Aranyhajóban, egy baráti beszélgetésben még hozzáteszi a Mecsek utca és a Ferenciek utcájának a nevét is. A balokányi temető mögötti kocsibeszállóban bánatos, öreg lovak bólogtak az ajtaja előtt, részeg lókupecsek, ricsajozó hajcsárok és kofák, hajnali piacozók, halk szavú cigányok bámultak be az ablakán. A bosnyák városrészben is sűrű közegeben választott magának lakhelyet. Valahol itt pillantotta meg a híressé lett, pentameterben fogalmazott cégtáblát is: „Tóth Gyula bádogos és vízvezeték-szerelő”. Legplasztikusabban mégis az Ágoston utcai kis szoba jelenik meg előttem. Mintha az andalúz festőóriás, Picasso egyik látomásos rajza elevenedne meg: fehér húsú asszonyok után lopakodó bikaistenek, ősi csillagképek sziporkázása az égi mennyezeten, tauromachia és bőven zubogó vér. A kövezett udvart magas kőfal kerítette, és ebben a zárt térben a költő albérletének szomszédságában mészáros működött, tehenek, kecskék, borjak és gidák vére csordogált a keskeny kőcsatornában a vérgödör felé. Előfordult, hogy hatalmas vén bikákat kötöztek ki a pajta tartógerendáihoz. Egy ilyen mítoszt idéző ősi állat, valóságos húshegy állt egy délelőtt az udvaron – szétvetett mellső lába megbéklyózva, busa feje a két szarvánál fogva, erős pányvával a földig húzva –, a kis szobában összeküvököltőhada bort vedelt és irodalmi terveket szótt, aztán csönd lett, mert a küszöb nélküli, üvegezett ajtó alatt befolyt, lábuk előtt tócsává terebélyesedett a fekete vér. Amikor a hatalmas állatot levágták, patakzó vére megtöltötte a vérgödört, onnan is kibuggyant, végigszaladt az udvaron, és becsurgott Weöres szobájának küszöb nélküli, üveges ajtaja alatt.

*

„Lejtős utcák közepén friss hegyi erek hangos csörgéssel buktatják alá meszes, kemény vizüket, s viharok után megduzzadva elhordják a könnyű léchidakat, s felhatolnak a gyalogjáróra.”

Ez megint Babits.

„Honnan jöhetnek e kis patakok? kérdeztem magamtól gyermekkoromban, s egyszer elindultam az egyik nyomában, mint egy kis detektív a hegyeken át, követtem kanyargós útjain, tűnődve álltam meg kisdud kataraktái fölött és nem találtam forrását; s este sárosan, porosan vergődve haza új, ábrándos fogalmat hoztam magammal a nagyvilág végtelenségéről.”

De erről ne többet, a vizekkel még találkozunk. Mert valóban sajátja ennek a délnek fordult városnak, hogy kisebb-nagyobb völgyecskéi is mind délre nyílnak, s bennük a karsztvizek, patakok, erecskék, időszakos vízfolyások is délnek csobognak, egy-egy nagyobb felhőszakadás után kitakarítják, leöblítik a poros utcákat.

Egy 1937-es ismertetőben azt olvasom, hogy különleges hangulatát erősíti a városnak, hogy minden pontjáról látszanak a hegyek. Ez fontos. Hogy a városból rálátni a tájra, mely viszont nem torpan meg a városfalaknál, beszüremkedik a házak közé. Táj és város nem határolódik el élesen: már-már észrevétlenül olvad egymásba. Ez a

szellős, lazán települtség a középkori városra is jellemző volt. A fák, ligetek, erdős völgyecskék, cserjés-sziklás hegyoldalak, a szőlők, sáfránykertek, gyümölcsösök besziárogtak a belvárosba is. Ez is mediterrán hatás.

És még valami: a zárt, rejtőzködő udvarok. Ez a város déliesen tartózkodó, már-már keleties, ahogy rejteni igyekszik a magánélet tereit. Itt határozottan elkülönül a magánélet és a közélet. Nem, nem úgy, mint a Balkán falvaiban és városaiban. Azt nem! Erre Pécs nagyon kényes. Csak semmi Balkánozás! Különben is, Pécs délről nem horvát, bosnyák, szerb vagy bolgár területekkel, hanem egyből Athénnal, Rómával, Nápollyal tart rokonságot. A város bezárkózó, virágos udvarai nem Szarajevó, Podgorica, Nis udvarait, a belső tereket az avatatlan tekintettől óvó, örökzölddel futtatott kőkerítései nem Szkopje, Szliven és Koszovó kerítéseit, hanem Toscana ódon lugasait, Granada csobogós carmenjeit, Sevilla zárt pátióit, végső soron tehát Róma hajdani átriumait álmodják őseiknek. Pécsről elszármazott barátom ezt így foglalja össze: „Pécsen a magánélet és a közélet tere valóban déliesen elkülönül. De ez nem az *Ezeregy éjtről* álmódó Balkán papucsos magántere, ahol rozsdás limlomok, egy hajdani, széthullott világ korhadékai közt botorkál a gazda, a falakon túl kiéhezett kóbor kutyák sompolyognak, a férfiak pedig fegyverrel a kézben járnak. Nem. Pécs a rendezett Balkán, ahol mindkét szféra élhető.”

„Pompás szerpentinek aranyos kavicsokkal kígyóznak a fehér szirtek közt s nagy kőkeresztek kandikálnak a változatos mélységekbe. Magas kőszál trónjáról a Havi Boldogasszony méltóságosan néz farkasszemet a sík város ó-kupolás mecseteivel, melyek most a keresztet csillogtatják erkélyes tornyukon. Az Árpádkori dóm négy román tornyával erős vár gyanánt uralkodik a városon, s a dóm mögött meredek utcák macskafejes járói kúsznak a hegynek.”

Megint Babits. Ha akarná sem tagadhatná a pécsiségét. De miért akarná?

Ez a város már sok mindenkit meghódított. 1923. október 30-án adott első és utolsó pécsi hangversenye előtt Bartók Béla mélázva sétálgatott az utcákon, rozsdás levelű gesztenyefák alatt, majd a Pécsi Lapoknak adott nyilatkozatában lelkesen beszélt a benyomásairól, hogy milyen kivételes atmoszférája van a városnak, a székesegyháznak és környékének, hogy ez Magyarországon egyedülálló. A fáma úgy tartja, hogy évekkel később Wallerstein Bódog – már a neve is muzsika –, a Zenekedvelők Egyesületének alelnöke, Bartók szavait idézve vetette fel az egyesület 1929. esztendei közgyűlésén, hogy a salzburgi játékok mintájára Pécsen is ünnepi szabadtéri játékokat kellene szervezni. Hol másutt, mint a Dóm téren?

FÉLHOLD ÉS KERESZT

A soknyelvű és sokszokású város

Egy régi pécsi krónikás, Pecsevi Ibrahim írja, hogy Gázi Giráj krími tatár kán 1603-ban a városban telet.

„A kán a telet Pécssett töltötte el. Majdnem minden nap ellátogattunk hozzá, időnként pedig együtt elmentünk sétálgatásra, vadászatra. Többnyire írogatással és egyéb szép foglalkozásokkal töltöttük az időt. Engem, szegényt, különösen a talika írásmódra buzdított, és a toll metszésének a módjára és az írás némely szabályaira oktatott. A jó magot azonban nagyon terméketlen talajra szórta!”

Milyen kedélyes. Otthonos. A művelt tatár két város felkoncolása közt Pécssett múlatja az időt. Van, aki téli fürdőkúrára Karlsbadba vonatozik, Gázi Giráj Pécsset tünteti ki figyelmével. (Legyünk igazságosak: a kán nem csak hadvezér, de olvasott ember, tehetséges költő és komponista is volt.) Mintha valahol Törökországban, és nem is egy megszállt magyar városban írták volna. Mert így is van. Amikor a pécsi születésű Ibrahim a fentebbi sorokat írja, Pécs már távol a frontoktól, a végvári vonaltól. Helyőrsége kicsiny, több benne az iparos és a kereskedő, mint a szedett-vedett balkáni katonanép. Muzulmán elemi iskolája (Mekteb) van hús, iszlám főiskolája (Medrese) öt. A fényes pécsi szandzsákbéget hivatalnokok és írnokok hada, dzsámik, mecsetek, fürdők alkalmazottainak serege, kolostori dervisek veszik körül. *„Ez a paradisah városa”* – írja testvérenek, a haditanács elnökének Badeni Lajos ögróf, a város 1686. évi felszabadítója. *„Minden elhamvadt, csak az a vigasztaló, hogy minden az ősellenségé volt.”*

Nagyvonalú a jeles hadvezér, ugyanis a székesegyház például nem leégett, hanem a hochkircheni ezred fosztotta ki. Azt a reneszánsz berendezést, mely még a Mohács előtti időkből maradt, és átvészelte a hódoltság korát, nem a „pogány” törökök, hanem az „európai” felszabadítók rabolták el. Gabriel Vecchi tábornok a keresztelőkutat egy állatkertbe helyezte el, a jezsuiták oltárokat, rácsokat hurcoltak, de ők lovasították meg a szószerket is. Radocsay Mátyás, a felszabadulást követő idők első püspöke felpanaszolja, hogy Vecchi *„a boldog emlékü Szent István király által Szent Péter tiszteletére emelt, sok márványkövel és vas ráccozattal ékesített ősrégi templomot”* kifosztotta, *„a márványpádimentumú és kövekkel ékesített síremlékeket felnyitatta, s a püspököknek nagy gonddal emelt monumentumait nem borzadott meggyalázni, jóllehet maga a kereszténység ellensége, az török is azokat érintetlenül hagyta”*. A hős tábornok még az órákat is kiszerezte a tornyokból, és leszedette, azután eladatta az ólomtetőzetet is.

Hogy a város a hódoltság másfél évszázada alatt nagyon eltörökösödött, az nem vitás. Evlia Cselebi 1663-ban így ír: *„Mohamedán városrész van hat, egyetlen keresztény városrésze a budai kapun kívül fekszik. A fallal körülvett városban magyar, örmény, görög és frank nincs, de zsidó van.”*

Különös az adóösszeírásokban látni a török mahallék elnevezéseit. Szent Ferenc mahalle, Szent László mahalle, Szent Tamás mahalle ennyi és ennyi adózóval. A mahalle nem városnegyed, nem kerület, nem is tér vagy utca, inkább amolyan háztömbféle, melynek központjában az iszlám valamely hivatalos épülete, imaház, iskola vagy bíróság áll. A XVII. század közepi város házainak, kertjeinek, szöleinek talán tizede maradhatott keresztény kézen. Csakhogy nemsoká fordul a kocka. Evlia Cselebi sorainak kelte után egy emberöltő telik csak el, és Csoór Ibrahim janicsár aga, Mehmet

aga vagy Ahmed Zaim egykori házában már jezsuita iskoladrámákat játszatnak, melyek keresztényüldözésről szólnak, a hitvalló mártírok kínjait ecsetelik.

Nincs ebben semmi különös, ezen csak az csodálkozik, aki nem ismeri a város történetét. Pécs mindig is több nyelvű volt. Kelta, pannon, római város, majd a IX. századi latin-frank *Quinque Ecclesiae*: „öt templom”, „öt egyház”. A német *Fünfkirchen* ennek tükörfordítása. A római *Sopianae* elnevezésben ott rejtőzhet a kelta település emléke is, bár újabban nem a mocsaras, vizenyős területet jelentő kelta *sup* vagy *sop* gyökű szóban, hanem a *Sopius* vagy *Sopianus* névben – feltehetően egy hajdani rangos tisztviselő, hatalmas birtokos nevében – vélik felfedezni a város nevének eredetét. A magyar név talán délszláv eredetű, és kályhát vagy kemencét jelent. Egyetértés ebben sincs, sokan a szláv-latin ötöst keresik a magyar elnevezésben is. A XII-XIII. században a magyar népesség mellett számottevő a francia és a vallon, az 1330-as évektől viszont inkább német telepések érkeznek. Nem lehetetlen, hogy a tatárjárás és Mohács, vagyis 1241 és 1526 között Pécs a legnagyobb és legnépesebb magyar város. Valahol azt olvasom, hogy a XIV. századi város fallal körülvett területe kétszerese az akkori Buda, és valamivel nagyobb Bécs fallal övezett területeinél. Alkalmas a királyi udvartartás befogadására és „udvarias” jól tartására. 1495-ben például II. Ulászló időz hosszán a falai közt: a pécsi Bálint illetve Gábor ötvös mesterek dolgoznak neki, de Boltos Benedek pécsi kerekedő üzletében ruhaanyagot, posztót, aranyozott hacukát, török bársonyt is vásárolnak az uralkodó megrendelésére. A XVI. századtól balkáni népek, török elől menekülő szerbek, katolikus bosnyákok jelennek meg, majd a török Pécs másfél évszázada következik. A török város persze zsidó, magyar, bosnyák és szerb is. A felszabadítás után ismét magyarrá és németté lesz, de nem veszi el délszlávos jellegét sem.

Ez a város felszívja, magába olvasztja az idegeneket. Ha a főterén ácsorogva felpillantunk, Gázi Kászim pasa dzsámiján együtt csillan a napfény a félhold és a kereszt aranyán. Ha viszont a lábunk alá nézünk, a földet vizsgáljuk, akkor még tisztábban látjuk, hogyan rétegződik itt a múlt. A török dzsámít az Árpád-kori Szent Bertalan templom helyén – és annak köveiből –, keresztény foglyokért kapott váltságdíjból építtette 1550 körül a pécsi szandzsákbég. A gótikus Szent Bertalan-plébániatemplomot az 1200-as évek derekán emelték a keresztény város főleg magyar és francia (burgundiai), vallon polgárai. Az Árpád-kori plébániatemplom maga is korábbi romokra épült, egykori szentélye alatt ókeresztény osszáriumot, csontkamrát találtak a régészek. És hogy teljes legyen a kép, az 1930. évi ásatások alkalmával a dzsámi északnyugati előcsarnokának alapfalai közt megtalálták *Cicereius Homuncio*, a *Sopianae*-ban állomásozó római kiségtő légio consuli beneficiáriusának fogadalmi ol-tárkövét, melyet 240 körül állíttatott Gordianus császár üdvéért. A dzsámiból újrakeresztelt mai templomban viszont megmaradtak a törökök rituális mosdómencedéi – mint szenteltvíztartók.

Szép a sokszínűség, a népek keveredése, mondhatjuk fanyalogva, de azért a tatár kán verset írni, sétálgatni, vadászgatni – seregeivel együtt – ment volna inkább Bécsbe vagy Isztambulba. Az is igaz, hogy nem kell ahhoz török és tatár, hogy az egymás mellett élő polgár megvaduljon, szomszéd a szomszédjának essen. Ha ítéletidő van, reng a föld, özönvíz morajlik, az állatok – még az ősellenségek is – összebújnak. Az ember a legnagyobb vészben sem tagadja meg önmagát, szorult helyzetében is a másé után nyúl. Ha más nem, jusson eszünkbe csak ama nevezetes „pécsi disputa”.

Lássuk, hogyan is esett.

1588 augusztusát mutatják a kalendáriumok. A város már negyvenöt éve, két emberöltő óta a töröké, a püspök és a katolikus papság többsége elmenekült, a templomokat, kápolnákat mecsetekké alakították, raktárakként, istállókként használják. Kivéve a középkori városfalon kívül eső Mindenszentek templomát. Ez a sem nem kicsiny, sem nem nagy templom keresztény kézen maradt, egyik része a katolikusoké, másik része a protestánsoké. A Mecsek oldalában, a Tettye utcában álló egyház elég öregecske, hiszen már az 1300-as évek elején is plébániatemplomként szolgált. Az unitárius Válaszúti György és a református Skaricza Máté – ráckevei lelkész – mérte itt össze a tudását, de jelen voltak a katolikusok képviselői is.

Hogy mi lehetett a vita tárgya?

Bolond kérdés! Nyilván a hit nagy kérdései.

Igen is meg nem is. Mondjuk úgy, hogy részben. Egyrészt a hit, másrészt a körmői csikók, a csengő aranyak. Tudjuk, a kor Európájában vallásháború dúl: pápisták küzdenek szóval és fegyverrel protestáns kálvinisták, lutheránusok, antitrinitáriusok ellen, miközben az utóbbiak egymást sem kímélik. Az első erdélyi fejedelem, János Zsigmond országa az 1560-as évek végén a vallási tolerancia szigete. A tordai öreg templomban 1568-ban tartott erdélyi gyűlés kimondta, hogy a reformáció bármely irányzata szabadon hirdetheti tanait Erdély földjén: *„a prédikátorok kiki a maga értelme szerint hirdessék az evangéliumot”*. Azt akarjuk – mondta az 1569. esztendei nagyváradi hitvitán a földkerekség azóta is egyetlen antitrinitárius (szentháromságtagadó), vagyis unitárius uralkodója –, hogy a mi birodalmunk a szabadság hona legyen, mivel tudjuk, hogy a hit Isten ajándéka, és a lelkiismeret erőszakkal nem alakítható. 1571-ben törvénybe is foglaltatott a négy bevett felekezet – a katolikus, az evangélikus, a református és az unitárius vallás – szabad vallásgyakorlata. Csakhogy ezzel még nem ért véget a vita, ráadásul Erdély a szétszakított Magyarországnak csak egy darabkája. A dunántúli hódoltsági területeken is fellángoltak a hitviták tüzei. 1574-ben a nagyharsányi vitát követően a szentháromságban hívő reformátusok odáig elmentek, hogy kivégeztették antitrinitárius ellenfelüket. Ezt már a budai pasa sem nézhette tétlenül. (Ismert a török vallási toleranciája, vagy inkább közönye – mely azért sosem mulasztja el a muzulmán vallás elsőbbségét hangsúlyozni –, ám kevésbé ismert az a rokonszenv, melyet a könyv, vagyis a bibliai kinyilatkoztatás egyéb vallásai, tehát a kereszténység és a judaizmus iránt érez. Még kevésbé tudott, hogy az

iszlám a kereszténységben belül az unitarizmust tartja a magához legközelebb álló irányzatnak.) A budai pasa tehát nem habozott, halálra ítélte a nagyharsányi hitvitázó, református gyilkosokat. Akik éppen ellenfeleik, a pécsi antitrinitáriusok közbenjárására menekülhettek meg a haláltól. És éppen Válaszúti György, a pécsi unitárius egyház másodpapja az, aki 1575-ben Budán kitalálja a törökknél a kegyelmet. Az az ember, aki tizenhárom esztendő múlva a pécsi Mindenszentek templomában maga is vitázni fog. Erdélyből jött, feltehetően Válaszúton született, Kolozsvárott tanult, ahol az a Johannes Sommer lehetett rá a legnagyobb hatással, akit Európa-szerte eretnekként köröznék. 1572-ben érkezik meg Pécsre, és lesz a híres unitárius Jászberényi György harcostársa. Az 1588-as vita idején már ő a jobbára unitárius város vezető lelkésze.

A vita közvetlen oka pedig nem más, mint hogy a többségében antitrinitárius Pécs polgárait a többségében református Tolna nagytekintélyű papja, Decsi Gáspár kiátkozza. Na de miért teszi ezt, kérdezhetjük elfogódottan. A hit miatt? Hogy akkor most csak az Atya az Isten, vagy a Fiú és a Szentlélek is? Ne legyünk igazságtalanok, a református teológust feltehetően érdekli a Szentlélek is, de biztos, hogy nem hagyhatja figyelmen kívül híveinek, a református tolnai kereskedőknek az érdekeit. Márpedig a dunai kereskedelem és az alföldi szarvasmarha-kereskedelem tetemes része is éppen Tolnán és Pécsen keresztül bonyolódik. Pécs pedig hagyományosan az Adriamellék, Horvátország, a déli osztrák területek, Velence és Észak-Itália kapuja. Egy dudás két csárdában. Az 1580-as években egyre jegesebb lett a viszony a két város vezetése között, amikor pedig Jászberényi György meghalt, Decsi Gáspár nem habozott, hogy minél inkább elszigetelje őket, eretnekké nyilvánította a pécsi unitáriusokat.

Akkor hát miért nem vele állt ki Válaszúti?

A válasz egyszerű: mert Decsinek nem állt érdekében kockáztatni. Miért adjon lehetőséget, hogy kimagyarázzák magukat? A marhák csak tulakodjanak bőgve a tolnai utakon, a pécsi kereskedőket meg fogadják gyanakodva mindenütt. Mit kell erről vitatkozni? A pécsieknek találniuk kellett valakit. Egy nagytekintélyű ellenfelet. Ez volt Skaricza Máté, a híres ráckevei prédikátor. Nem tudjuk, mi hajtotta, amikor fölvette a pécsiek által elé dobott kesztyűt, de csodálkoznék, ha csak a vitatkozó kedv, a győzni akarás, a hit vagy a hiúság lett volna. Lehet, hogy éppen saját református hívei küldték, akik a budai pasa előszobájában megegyeztek, gazdasági szövetségre léptek a hitbéli ellenséggel. Nem lehetett könnyű döntés, hiszen ha a IV-V. századi Pécs, pontosabban a római Sopianae nem is biztos, hogy ariánus – tehát szentháromságtagadó – központ volt, a XVI. század végi török Pécs már egészen biztosan az volt. Mert nemcsak a nagyon felkészült Válaszúttal kellett szembe néznie, hanem a pécsi unitárius iskola tanulóival és végzett teológusaival, vagyis a Mindenszentek templomának padosoraiban összezsúfolódó, feszülten figyelő, nyilván hangosan véleményét nyilvánító, a hit kérdéseiben járatos közönséggel is, akik közt bizonyára sokan emlékeztek még a nagyharsányi esetre is.

Hogy mi lett a vita eredménye? Mondhatnám, hogy semmi. Mondhatnám, hogy Pécs győzött. A pécsiek gazdasági érdeke. De inkább azt mondom, hogy mindenki nyert, mert ennek a vitának eredményeképpen született meg a magyar hitvitázó irodalom egyik legterjedelmesebb, legfontosabb, legátgondoltabb műve, ahogy Dán Róbert írja, az egyetemes európai művelődéstörténet fontos dokumentuma.

Ám az idő múlandó. Miként a szüntelen fogyó és hízó hold, Fortuna kerekén fordul és örökké újra fordul a kiszolgáltatott ember sorsa is: két évtized alig telik, és megjelennek Pécssett a budai külvárosban a katolikus horvátok. Lelkészüik, Matkovic Simon kemény harcot folytat, hogy a Mindenszentek templomát ne csak az unitáriusok használhassák. A magyar katolikusok ez idő tájt egy kis fatemplomban szorulnak össze.

(Folytatása következik)

BOBORY ZOLTÁN

Hallgatásért való ének – az aradi vár falánál

Micsoda büszke csönd ez!

Golyóval szembenező
a bitófa hurkára félelem nélkül pillantó
a vezénylő tisztet megvető reszkettető
felséges pillantások csendje ez

A képzeletben megjelenő
hangtalan torkolattüzek
az elvetélő gőg s megbocsátás

az utolsó sóhajok:
anya, gyermekem, Istenem
csillagvezérlésű csendje ez

Az ide vezényelt gyűlöleté
a lelkiismeret farkas-örjöngés-csendje

a várfalon lógó szalagok koszorúk
lenéző megvető remény-csendje

Némák a vigyorgó pribék-csizmák sarokvasai
néma a hiénák tátogása körötte

idejáró Vazulok visszasíró süketsége –
a tizenhárom kiterített teste fölött
fogvacogtató az augusztusi jég- csend

Hangtalanok a köpések
a kihorkantott „bangyele ungur”
a térdre rogyottak imája

Örök ez az evilági csend. Örök?

– Ti lányok is ilyen idétlenek voltatok kamaszkorotokban? E kérdést egy, a serdülő-fiúk szexuális kínládásáról szóló – természetesen kacagtató – film megtekintése után tette föl életem huszonkilencedik számú Legnagyobb Szerelme.

– Már nem emlékszem – válaszoltam, mert szerelmesnek szerelmes voltam ugyan, de csak a testébe, így aztán botorság lett volna, ha a ránk váró éjszakát a kislányok nemi érlelődésének beláthatatlan hosszúságú locsi-fecsiszésével ütjük kupán.

De hajnalban – mikor a kedvesem szófogadó mozdulatlansággal szeretkezésünk utolsó testhelyzetében maradt, mint aki gipszminta-vételre vár – gazdag választékú testnedvektől ragacosan kisóhajtoztam a konyhába. Tudtam, hogy mindig ott virrad meg először. És ahogy a lassú, eleinte kék, aztán narancsszínre váltó pirkadatban megvilágosodtak a tányérok, kenyérszeletek, színt kapott a hideg sör és élvezhetetlenné vált az este felbontott pezsgő, földerengett bennem a kérdésre a válasz. Az, mit csak magamnak adhatok meg.

Valóban, felnőtt szemmel nézve idétlennek és nevetségesnek tűnik az akkori énünk. De egy ember sohasem a „gyermek-, fiatal-, vagy középkorát” éli, hanem napokat, s ezek csak visszatekintve válnak egy buzgón vezeklő vétkes sebesen pergő rózsafüzérévé. Egy marék homok, melyet addig öntögetünk egyik kezünkéből a másikba, míg el nem fogy. De megmarad a két tenyéren a csiklandó, jóleső érzés, a szemekben az apró csillámok fénye, s az izzadt markokban a lerázhatatlan szemcsék sokasága.

Gyermekkoromban engem maga a világ érdekelt és foglalkoztatott. Ezért tűnik eleinte épp oly lehetetlennek kibogarászni az akkor kapott élményözből azokat a részleteket, melyek tisztán az „ébredező érzékiség” körébe tartoznak, mint ahogy egy doboz különböző színű gyurmából, melyet előzőleg gondosan szürke masszává dolgoztunk össze, újból kiválasztani egy tiszta színt, mondjuk a sárgát, ugyanígy képtelen vagyok szétválasztani a „nemi felvilágosításom” estéjét az azt megelőző óráktól.

Emlékszem, derékig jártunk már a télben, s mi délutánosok voltunk az iskolában. A korán meggyújtott lámpák vakarcs fényében a fásult ifjúság már négy óraker a bujkáló nátha és tüdőgyulladás jegyében majszolgatta egykedvű étvágytalansággal az uzsonnáját, vagy költői kedéllyel bámult a szemközti tűzfal kéményeire: – Hej, ha én most kerengő, szürke kis füstöcske lehetnék, otthagynám a meleg kályhát, kikanyarodnék a kéménylukon, egyre nagyobb köröket tennék a háztetők fölött, néznék erre is, arra is, és aztán úgy elmennék innen a bűdös picsába, mint a sicc!

A délutános iskola kedvpusztító hangulatában minden tárgy visszakapta a tanévkezdéskor megismert, összecserélhetetlen illatát: tömény tinta, radírgumi, ceruza, kréta és poshadt szivacs szag maszatolta össze a kezünket. Elestettek és reményvesztettek voltunk. Úgy éreztük soha nem leszünk negyedikesek, s a felső tagozat, a várva várt orosz nyelvtannal együtt örökre bezárul előttünk. A további jó munkánkkal ki-

érdemelhető vörös nyakkendő úgy foszlott szét álmaink horizontján, mint a lebukó nap hasonló színű felhőfoszlányai. Ez az a pillanat, mikor az osztályegység fölbomlik, s csak zilált, magábaroskadt egyének lézengenek boldogtalanul. Van, aki padfelületet gyilkol tollheggyel, vagy nyálás színes ceruzával vég nélküli ábrákat rajzol, esetleg éles faszilánkkal beledöf lyukas fogába, mitől néma, de feltűnő mozgásbemutatót tart pár pillanatig. Egyesek orrukát – fülüket tömik tele, vagy ürtik ki, ahogy éppen kedvük tartja, netán tornazásukba szippantanak kéjesen. Akad, aki marokra fogott ceruzával x-szel ki teljes, neki nem tetsző oldalakat az olvasókönyvéből, s a kedvenc olvasmányai alá beírja: „L.:5/ Nagyné”. A magányos szemlélődők típusához tartozók ilyenkor Bokc Jocit figyelik, aki fésűje hegyes végét használva számtanfeladatokat ír föl a táblára lendületesen, de ugyanakkor óvatosan is, nehogy fölkarcolja a fönt említett tárgyat, mégis a rosszul megoldott képleteket olyan vehemensen törli le kézféljével, hogy még a legmegátalkodottabb fürkészői sem jönnek rá, hol rontotta el.

Jómagam tökéletes egykedvűséggel üldögéltem beletörődve abba, hogy lesz ma még ötödik óra is. Alig vettem tudomásul a tanító néni megjelenését, csak arra ocsúd-tam, hogy tiszta fehér lap áll előttem „tollbamondás” céljából. Eszement keresgélésbe kezdtem tolltartóm belsejében, melynek tetején mosolygó mackó ballagott mézzel teli bögrével a kezében hegyen-völgyön által. (Sajnos Mézes Mackóm csak kétrekeszes volt, nem vetekedhetett a legújabb tolózárás típusokkal, melyek emeletes rendszerében még a rádiók helye is elkülönített volt, sőt a tollhegyek is külön rekesszel bírtak.) S miközben lélekszakadva kotorásztam a kitört hegyű ceruzák, szétnyílt tollhegyek, elfáradt tollszárak, tintával tönkretett rádiódarabkák között, egyre elkezeredettebb öngyűlölet vett rajtam erőt. Miért van az, hogy nekem soha sincs rend a tolltartómban, hogy nincs egy rendesen kihegyezett puha ceruzám, hogy a fele piros- fele kék színezőmnek mindig csak az egyik fele rendelkezik heggyel, hogy a finom papírral letörölt, tisztán elrakott tollhegyek helyett beszáradt, papírhasogató darabokat talállok csak, amik ráadásul a tolltartóm is összefoltozzák? S miért van az, hogy az én Mézes Mackóm állandóan kinyílik a táskámban, s nem elég, hogy tartalmát keresgélni kell, de hegyesebb darabjai a táskámat is összeszurkálják, akkora lukakat formázva, hogy csekélynek mondható toll-, és ceruzakészletem is állandó elvesztés-veszélynek vagon kitéve? És egyáltalán, miért nincs nekem *egy* tolltartó-tartóval fölszerelt táskám, és ha ez az, akkor miért nem odarakom Mézes Mackót? És hogy lehet az, hogy a felnőttek állandóan azt zsenyegik: – Most örülj, amíg gyermek vagy, most semmire sincs gondod, most élheted a világot! Hogyan állíthatják ezt, amikor minden napom ezer és ezer félelmet és izgalmat hoz!

Mert tegyük fel például, hogy tegnap véletlenül minden házi feladatomat elvégeztem, s reggel gondtalanul állok a villamosmegállóban, hiszen jókor indultam el, nem fogok elkésni. Föl-alá himbálom a táskám, egészen addig, míg a súlya magától körbe nem lendíti, s én nagyképű vigyorral úgy teszek, mintha egyedül a táska forogna körbe-körbe, részvételem az ügyben úgyszólván elenyésző. Ekkor megáll előttem a villamos, s nekem lassuló karmozgásom közben – egyik lábam már a peronlépcsőn – eszembe jut, hogy ma két darab húszfilléres rajzlapot kell bevinnem rajz-órára! KÉSZ!

És erre mondják a felnőttek, erre az elkövetkezendő félórára, hogy soha ilyen dologom nem lesz többé az életben?

Ez az a félóra, melyből az első öt perc azzal telik el, hogy föl-alá ugrálok a villamos lépcsőjén a következő irányelvek alapján:

1. míg odaérek, kitalálok valamit;
2. mi a fenét, hiszen arra nincs papírbolt;
3. de igen, a sarkon a trafikos néni a múltkor árult;
4. persze, de csak tízfilléresek;
5. ha az itteni nyitva van, nem kések el;
6. de miért lenne ilyen korán nyitva;
7. le van szarva az egész, majd kérek valakitől;
8. de kitől, te hülye, a múltkor sem adott senki;
9. s mi lenne, ha megint leradíroznám a múlt heti, már osztályzott rajzomat;
10. ez sem jó, mert már két helyen kilyukadt, s hiába rajzoltam a másik oldalára, akkor meg azért kaptam hármast, mert nem ismerem föl a sima oldalt!

– Mégis vennem kell két rajzlapot! – tépem ki magam a kalauz kisdéd-óvó karjaiból.

És elkecsereget mérközés kezdődik a boltok nyitvatartása, árukészlete, az órakezés és a rajzlap-készletem között.

A végeredmény: akár fölszerelve, akár nem, a város egyik legtávolabbi pontján állok a megállóban. „Gyere, édes villanyos, istenem add, hogy jöjjön, soha többé nem felejték el semmit, drága villanyos siessél már! Na jó, most lehunyom a szemem, tízig számolok, hogy ideéj, miért kell neked mindenhol megállnod, mikor itt emberek sietnek!”

És ez mindennapos. Megesik a tornafölszereléssel, a füzetekkel, a könyvekkel, a körzővel, a babzsákkal, a faragott virágkaróval, az apám keresetigazolásával, a nővényhatározóval, a bogárgyűjteménnyel.

Az az igazság, hogy szeretnék végre egy nyugodt napot! Ja, és a kötényhímzés! A kalocsai. Mit nagyanyám elfelejt befejezni, az anyám rosszul vasalja ki. Pedig ha mindez rendben megy, ma már javában a képzőművészet mestere volnék, mert mi tanultunk ám írásosat, meg láncöltést is!

S miközben ezek – a tollhegy-keresgélés és kipróbálás alatt – átfutnak az agyamon, már javában folyik a tollbamondás. Először megfontolom, hány „l”-lel írják azt, hogy toll, aztán hogy egybe-e a „mondás”-sal. Megvan. Ezután másolni kezdem a padtársamét. Ez egy ideig megy, de mert túlságosan követelőző vagyok – már a támasztó könyökét verem ki – elfordul, semmit sem látok. Csak egy pillanatig esem kétségbe, ügyesen kihagyok egy pár sort, és az éppen elkezdett új mondattal kezdem én is. A második mondat végénél visszamegyek föltenni az írásjeleket. Közben elhangzik a mondat másik fele is. Tétovázva belekezdek, de nagybetűvel, ezért neki a radírral. Radír nem működik, ezért hát benyálazom, a radír papírt, betűt eltüntet. Eszembe jut Gabi néni ezerszer elmondott intelme: – Ha elrontjuk az írást, nem ra-

dírozunk, hanem zárójelbe tesszük, s újra kezdjük. Így fogalmazásunk tiszta marad, s a zárójelben hagyott mondatrészekből én is következtetni tudok a tévedésekre.

Na hiszen, az kéne még!

Befejeződik a diktálás: – Ugye nem volt sok? Hat mondat az egész. Itt az idő, hogy áttekintést nyerjek a munkámról. Cím, egy mondat, két szó, négy sor kihagyás az esetleges pótlásra, egy fél mondat, és egy feltűnő lyuk.

Már indul is az első padban ülő, s gyűjtögeti a papírokat. Nem erőszakosan, sőt igazán tisztességesen, segítő szándékkal szedeget: egyikét könyörgő szó és máris a következőhöz lép, pár másodpercet engedélyezve a tisztázásra. Tudom, hogy lenne annyi időm, hogy legalább a második mondat hiányait kitöltssem, de ahogy jó, jődögél felém ennek az egész megalázó cirkusznak a porondmestere, annál erősebben úrrá lesz fölöttem valami bénító dac: nem, engem ez az egész úgy ahogy van, nem érdekel! (Uramisten, hányszor élem még meg azt az öngyilkos macacsságot a legkülönbözőbb helyzetekben, hogy aztán később a lelkiismeret-furdalástól gyötörve véresre harapdáljam a számat, a kézfejemet: – Én nem vagyok normális! Mekkora állat voltam!) Nos, ezután a sikerdúsnak éppen nem nevezhető előjáték után léptem ki az iskola-kapun Kerekes Edit nevű cimborámmal az oldalamon, mit sem sejtve a rámváró meg-, és fölvilágosodásomról. Gyanútlanul rugdostam a táskámat a jeges sinkópályákon hazafelé. Edóval egyirányban laktunk, s a három villamosmegállónyi távolságot legtöbbször gyalog tettük meg. Nem is annyira a könnyű testmozgás végett, hanem mert sok és igen komoly megbeszélőnivalónk volt akkoriban. Különben is a kedvenc cukorkánkat áruló bódé két megálló közé esett, így aztán dőreség lett volna váltott járműveken hazatérnünk.

Ennek a bódénak volt köszönhető, hogy én a nemi életről szóló ismereteimet nem nyertem, hanem vettem. Három csokival bevont sósorszeszes cukorkába, és egy kétforintos nagyságú, mégis guruló műanyag autóba került, melyek birtoklására Kerekes ellenállhatatlan vágyat érzett. Ám Kerekes pénztelen volt, én viszont épp az előző nap váltottam vissza az üres üvegeket. Szóval úr voltam, de vonakodó.

– Ha befizetsz rá, elmondom, hogy hogy csinálják a gyereket!

– Na hisz, ki nem tudja! – vontam vállat, de akkor félelmetes erővel rám tört az évekkel ezelőtt eltörölt gyanú kínja.

Óvodás koromban egyszer ugyanis a „nagyfiúk” közé keveredtem, és ők óva intettek attól, hogy a golya-bácsira atyát megillető tisztelettel tekintsek. Ez új elméletre sírva és nyűgösen követeltem magyarázatot házunk nőtagjaitól. Mindannyian ékesen és meggyőzőn magyarázták: a fiúk csak heccelődtek velem, mert még kis butának tartanak, meg végül is kinek hiszek, nekik, vagy azoknak a semmirekellő pernahajdereknek, akik, figyeljem csak meg, milyen nagyzolósak és hazudósak más kérdésekben is. Ezek után elegendőnek tartottam azt a félórás kísérletet, amíg féllábon álldogáltam kertünk végében, hogy megtudjam, örököltem-e valamit atyámtól. A kísérletet sikeresnek könyveltem el, s a gyanút az árnyékával együtt elhessegettem a kőtenyékemmel.

De vajon kell-e mindezekről tudnia ennek a javakra éhes barátnőmnek is? Nyilvánvalóan NEM! Úgyhogy adtam tovább a bankot (ill. bankárt).

– De én azt is tudom – tüzelt Kerekes –, hogy mitől lesz fiú, meg hogy lesz a lány!

– Ja – mondtam unottan, és a pénzcsekém után kezdtem kotorászni.

– És kitől tudod? – kaptam észbe. – Mert ha mindenféle semmirekellő pernahajderektről...!

– Dehogyan! A nagyanyámtól!

– Szűzmáriám! – suttoztam magamban.

Döbbenetem magyarázata: Kerekes Edit nagyanyja középkorú, ám rossz hírű nő volt. Ez a „rossz hír” sose jutott a fülembe, de egy családi vacsorán, mikor kikérdeztek, hogy kikkel barátkozom, a Kerekes családdal kapcsolatban ez a kifejezés hangzott el a legöbbször, főleg a nagyanyjára vonatkozóan. Az, hogy „rossz” mindig egyértelmű volt előttem, de ott a lucskos káposzta fölött családom férfitagjai vezetésével olyan vihorászás, csettintgetés, kacsintás és sunyítás játszódott le, hogy nem voltam biztos benne, ebben a szóösszetételben is elítélendőt jelent-e. Aztán meg személyesen is ismertem azt a kéteshírű nagyit. Bár találkozásunkkor épp olyanak tűnt, mint a többi vele egykorú asszony – még krumplit is hámozott –, tényleg volt benne valami más is. Például egy centiméterrel megmérte a derekamat, összehasonlította a Kerekesével, s kijelentette, hogy soha nem leszek olyan karcsú, mint az unokája, de sokkal nagyobb mellem lesz, s ahogy elnézi a fejemet, elég „dögös tyúk” válik belőlem. Mit mondjak, megállt a kezemben a kés, ilyet még soha nem latolgattak rajtam. És hirtelen nem éreztem dicséretre méltónak azt, hogy én mennyivel vékonyabban hámozom a krumplit, mint a Kerekes. Valahogy abban a házban nem ez volt a lényeg. Ha ez a „hír”, akkor nem is olyan rossz – gondoltam.

Szóval, mikor a Kerekes megjelölte jólértesültségének forrását, éreztem, hogy nyomon vagyok. Mit nyomon! A Titkok Kapujában állok! (Mi ehhez képest a Tollbamondás, meg egyéb ellacafacázása a Lényegnek!) Persze nem akartam hebehurgyáskodni, s nehogy a Kerekes bármit is megsejtsen, hosszan vacilláltam a piros, meg egy sötétkék autó között, magyarázva, hogy szerintem a kék sokkal jobban gurul. Végül is ott álltunk minden földi jóval felszerelve, előttünk másfél villamosmegállónyi távolság, és nekem mindent meg kellett tudnom.

– Nézd, Kerekes! – így én. – Engem már régóta foglalkoztat, hogy mitől lesz fiú, vagy lány az a gyerek! – holott ez érdekelt a legkevésbé.

– Én sem voltam eddig biztos benne – hörpölgette hanyattdőlve a sósborszeszt Kerekes. – De nagyanyám azt mondja, hogy a gomboktól.

– Mitől? – süvítettem, mert éreztem, hogy ez nekem sok! – A gomboktól?!

– Bizony! Tudod, amik a néniken vannak.

– Te hülye! Énrajtam is vannak! – düllesztettem ki a hasam, s nagykabátom csodabordó gombjai megvillantak a lámpafényben.

– Te vagy hülye! – határozott Kerekes. – Nem ilyen gombokról van szó!

– Nézd, Edó! Talán az lenne a legjobb, ha az egészet előlről kezdenéd! Nem mintha nem ismerném magát a folyamatot, de mégiscsak jó lenne tudni azt a pontot, amikor a gombok színre lépnek.

– Na jó! Szóval azt biztosan tudod, hogy egy nő meg egy férfi szereti egymást.

– Természetesen! – bólogattam.

– És gyereket akarnak.

– Naná! – kontráztam, hisz egész tudásom ebből állt.

Ami ezután következett, olyan félelmetes volt, mint az Ózból a boszorkány tüzet lehelő szája. Éveket öregedtem, minden átmenet nélkül szakadtam el addigi életemtől. Talán nem is a saját, napokra, órákra lebontott tennivalóimtól, kötelességeimtől fosztottak meg, hanem az oly egyértelmű résztvételemtől családunk életében, a helyemtől, a gondolkodást a felnőttekre hagyásától, és ami a legfontosabb: a maradéktalan bizalomtól, melyet minden szavuk és tettük iránt éreztem.

Mindent megtudtam. MINDENT!

– Ha egy nő meg egy férfi szereti egymást, akkor összefekszenek. Mindkettőjüknek van a hálóján egy luk, ahol pisilnek. Na mostan, eztet jól összedörzsölik úgy, hogy a férfi felmászik a nőre. Ja, a nőnek szét kell tenni a lábát. A nőnek végig gombok vannak körben, és aszerint lesz fiú vagy lány, hogy a férfi véletlenül melyik gombot nyomja meg. Ugyanis ezek úgy helyezkednek el, hogy egy fiú, egy lány, de azt soha nem lehet tudni, hogy melyik nyomódik meg, ha a férfi ráfekszik.

– És mért fekszik rá? Miért nem a kezével nyomja meg aszerint, hogy mit akar?

– Mert kézzel nem ér! Csakis a pisilőjével ér! Meg a hasával. Na ezért aztán sokáig nyomkodja, hogy biztos legyen gyerek.

– Mit?

– Hát a hasával a nénit!

– Meddig?

– Hát körülbelül másfél, két órán át.

– Te jó isten! Addig fekszik rajta?

– Persze.

– És ez nem fáj a nőnek?

– Nem. Csak amikor a gombot megnyomják.

– Idefigyelj, Kerekes! Még mindig nem értem, hogy miért nem nyomja meg egyszerűen a kezével?

– Mert nem! És kész! Különben is ennek az autónak szar a kereke, alig mozdul.

– Én mondtam, hogy a kéket vegyük meg.

– Undorító kék volt. Ez a piros sokkal szebb.

– És mondd, Edó, pontosan hol vannak ezek a gombok?

– Ne csinálj úgy, mintha nem tudnád! Láthattad anyádon!

– Persze, hogy láttam! Csak nem figyeltem úgy meg!

– Na! Hát körben! A puncija körül. Tudod, ahol szőrös. Csak a szőrtől nem lát-szódik.

– Na látod, akkor azért nem vehettem észre!

– Naná! Ezért nem veszik a férfiak sem észre. Ezért nyomogatják két órán át.
– Érthető. De azért, ha én férfi lennék, bizisten megkeresném, aztán megnyomnám, hogy: brrr, fiút kérek, brrr, lányt!

BRRR, FIÚ, BRRR, LÁNY! BRRR, IKREK! BRRR, EZ MEG HÁRMAS! – nyomogattuk az utunkba eső házak csengőgombjait fékezhetetlen, a tengernyi tudás terhes feszültségét feloldó nyargalásunk közepette végig.

Ezután az este után valahányszor a kétórás gombkeresés az eszembe jutott, megvetéssel, undorral néztem a körülöttem élő felnőttekre. Egyedüli kivétel a nagyanyám volt, akit szövetségesemnek érezhettem, hisz éppen ő tanított az émelyítő kéjszórásból eredő vétkekre (EREDENDŐ BŰN!). Csak mi ketten álltunk e biblikus fertő kellős közepén tisztán, erényesen, készen arra, hogy nyíltan harcba szálljunk az ördögi kísértések ellen. Én megtagadtam a reggeli beágyazást, mi eddig az én feladatomból volt, mert egyszerűen irtóztam hozzányúlni azokhoz az ágyneműkhöz és hálóingekhez, mert ezekben játszódtak e megvetendő események. Tüzetesen megvizsgáltam szüleim hálóalkalmatosságait, és apám nadrágján meg is találtam a kérdéses lukat. Anyám hálóingje ártatlannak bizonyult ugyan, de arra gondoltam – szemérmesebb lévén atyámnál –, hogy valahol rejtegeti az e célra kimunkált ruhadarabot, mert mióta álnok hazugsága napvilágra került, ezt is el tudtam róla képzelni.

Erre gondolva néha hangosan, s gúnyosan föl kacagtam, hogy éreztessék velük: mindent tudok, s elítélem őket!

– Mit nyertes, mint egy megkergült ló? – perdített ilyenkor szájon anyám.

De a megértő, türelmes atyám mindig megintette:

– Hagyd fiam, hadd serdüljön kedvére!

Nagyon bosszantott, hogy sértő szándékom ennyire félreértik, s már csak nagyanyám hadviselésének eredményességében bízhattam.

E hősi elszántságú asszony éjszakai megmozdulásait addig a bizonyos napig nem értettem, de aztán hirtelen minden megvilágosodott. Nagyanyám ugyanis éjjelenként fürge és élénk lett. Fáradszóról és feltűnően mászkált a hatalmas lakásban. Legtöbbször „egy kis téjját” főzött a konyhában, bár az irgalmatlan csörömpölés holmi betörőkkel való viaskodásra engedett inkább következtetni. De ha úgy érezte, hogy e tevékenysége nem elég eredményes, sétaútvonalát kibővítette, főleg azokat a szobákat részesítve előnyben, ahol gyermekei aludtak házastársaikkal. Kopogtatás nélkül benyitott az ajtón.

– Ti még nem alusztok? Mért nem hagyod lányom az uradat, tudod milyen korán kel.

Tíz perc múlva visszatért.

– Ha már úgysem alusztok, gondoltam megöntözöm a virágokat.

Persze ezek a szobanövények hallatlanul kényesek voltak, nem lehetett őket csak úgy zsupsz nyakonönteni, hanem lassan, apránként csurgatni rájuk a vizet, megvárni, amíg teljesen fölszívja a föld, aztán megint egy picit adagolni, míg ki nem fogy a kánából a víz.

– Na, jóéjszakát, most már igazán aludjatok! – ezzel ki. Negyedóra múlva vissza.

– Csak én vagyok, gyerekek. Megnézem nem folyt-e ki alul a víz. Emlékezzetek a múltkor is milyen csúnya folt lett a parketten, amikor nem vettük észre. Mert ha kifolyik, bizony azonnal föl kell törülni. Mindjárt hozom a felmosóröngyöt.

De ez csak az egyik mesterkedése volt a sok száz közül. Voltak kimondottan riogatóra szánt ötletei is. Ha őrijárata idején valamelyik szobából ágynyikorgást, sóhajtozást hallott, rögtön az ajtónál termett.

Cica, cicc, cicácska, cicicc! Cicukám, Málikám bent vagy? Gyerekek, nincs nálatok a Málika? Mintha az ő hangját hallottam volna. Cicuka, te kis tekergő, gyere a gazdasszonykádhoz! Cicc! Nincs ott a Málika? Akkor hol lehet? Félek, hogy megint hasas lesz. Abban a szajhában nincs semmi tisztesség, – csak fajtalankodik egymásra, csak tartja azt az ocsmány hátsórészét szemérmetlenül! Minden női büszkeség nélkül. Aztán hogy nyávog, hogy visít, amikor eljön az ideje. Csak tudnám, most is mit csinál, hol lehet? Cicc, cica! Szóval nincs nálatok?

És így tovább.

Egyszóval nagyanyám egy igazi fölkelő volt, a szó mindkét értelmében.

Sajnos, mint minden igaz, szent ügyért harcoló, ő is csúf, váratlan halállal végezte. A vak, irgalmat nem ismerő, az elhivatottságot nem tisztelő sors lesújtott rá is. A templomból igyekezett kifelé, a fagyos, havas kövön megcsúszott mikor keresztetvetett, s a fejét olyan erővel verte be a szenteltvíz-tartóba, hogy két hétig, míg a halátusája zajlott nem is tért magához.

– Azért igyekezett annyira, mert már igen közeledett hozzá a persellyel a templomszolga. És az anyád – ne is tagadd, Lajos! – még ott is fukar volt, áldassék az Úr neve! – jegyezte meg a temetésen az egyik rosszindulatú menyé, miközben a fájdalom (vagy az utóbbi éjszakák) okozta sötét karikákat hasztalan próbálta letörölni a szeme alól fekete szegélyű zsebkendőjével.

Szabadcsapatom jobbik felének elhullása juttatott viszont egy olyan élményhez, melynek valóságos erejét csak gyermekkorban élhetjük át, de megmagyarázni és kihasználni csak felnőttkorban vagyunk képesek. Én akkor még álmomban sem gondoltam volna arra, hogy ezt a történetet is a korai szexuális tapasztalatok közé kéne sorolnom.

Családom felnőtt tagjai úgy döntöttek, hogy nagyanyám halála után kedvük szerint alakítják át a lakást, s hogy e tevékenység még véletlenül se menjen iskolai előmenetelem rovására, átmeneti időre kiadtak albérletbe az egyik nagybátyámékhoz.

– Majd meglátod hogy fogjátok egymást szeretni azzal a tündéri kis unokatestvéreddel! – kotorták ki a hamuból a pogácsákat, azzal a meggyőződéssel, hogy a gyerekek már csak azért is egymás karjaiba omlanak az első pillanatban, mert körülbelül egykorúak.

– Ezt komolyan gondolják? – hüledeztem magamban, hiszen már akkor is azon csodálkoztam, hogy azonos vérből hogyan lehet ennyire más típusú embereket nemzeni. Krisztike ugyanis mindig szóke volt, én sohasem. Ezenkívül a teljesen más irányú érdeklődésünk úgy kettéválasztott minket, mint tojássárgát a fehérjétől egy ügyes háziasszony.

De azért jókedvűen indultam neki az új életnek, mert világéletemben szerettem „szomszédolni”. Akkoriban nekem a mi családunk élete volt a TÖRVÉNY, és rettentő kíváncsi voltam, hogy ezt más családok hogyan szegik meg. Én az otthoni szabályok szigorú, elkötelezett betartója és betartatója voltam, hisz csakis így éreztem biztonságban magam. Ezért tűnt nekem halálos bűnnek, ha valahol vendégeskedve észrevettem, hogy máshol tartják a sárkefét, az ismert nevű süteménynek más íze van, s hogy másképp szólnak egymáshoz. Ezért nem lepett volna meg bármelyikük halálhíre, jövőjük nyilvánvaló volt, mint egy sínekrefekvőnek. Végül is: így nem lehet élni!

Egyszóval egy elvekkkel rendelkező, megvesztegethetetlen vizsgálóbíró érkezett személyemben a rokon házhoz.

Első megállapításom a következő volt: Krisztike nemcsak szóke, hanem tunya, nagydarab test is.

Mindketten délutánosok voltunk az iskolában. (Valószínűleg délelőttös is lehettem időnként, de e napokról semmi emlékem nem maradt, átsúsztam rajtuk, mint etilalkohol a szomjas gigán.) Az én minden délelőttjeim egy kiteljesült élet jegyében teltek. Közvetlenül fölkelés után, a lepedőt tógaként fölcsavarva okos, ám lázító szótartot intéztem a tömeghez a tükör előtt. A csipke ágyterítőbe öltözve pedig királynőként kellett helytállnom. S ha már csak félórám maradt az indulásig, neki kellett állnom a tanulásnak, s annak, hogy a csutka hajamból – a tegnap látott My Lady bosszújából – előállítsam azt a fodrászremeket, mitől Balogh Géza bizonyosan megdöglik a rátörő szerelem miatt. Ezalatt persze ebéd-melegítettem. A „meleg étel” – családom rögeszméje – nélkül sem iskolába, sem munkába nem lehetett járni. Én egy párszor kipróbáltam, nekem ment, de akkora ribillió támadt a felhasználatlan étel miatt, hogy rövid töprengés után rájöttem, hogy ennyit nem ér meg az egész. Így aztán aládurrantottam és persze égettem, kozmáltam a jó ételt, mert a maradványait – nem sejtve, hogy tartalmuk nem a hagyományos úton került a WC-be – boldogan sikálták a lábosokról családom nőtagjai, miközben újra és újra elmondták a melegítés főszabályait.

– Ha majd egyszer saját háztartásod lesz, soha ne feledkezz meg arról, hogy...

Nos, e pazar gazdagságú délelőttök tapasztalatában elképedve figyeltem Krisztike napirendjét.

Korábban kelt, mint én. Mire előambolyogtam a tapadós, ragaszkodó álmaim közül, ő már megreggeliztetve, csinos háziruháskában ült a díványon és olvasott. Minden nap kötelezően tíz sort. Ez neki körülbelül egy órájába került, s mikor túl volt rajta, megkönnyebbült sóhaj kíséretében egy ceruzával megjelölte a mondatot, ahol másnap folytatnia kell. Benne a kés e szívében! Én, aki hármásával, négyesével pusztítottam a könyveket hetenként, aki kertek alatt, úton-útfélen, kádban, ajtófélfának dőlve, evés közben, zseblámpával paplan alatt fuldokolva, állandóan olvastam; én, aki sírvafakadtam és megharaptam az első arrajárót, ha egy kedvenc regényem véget ért; aki állandó olvasmány-hiánytól szenvedtem, Krisztike érdektelen nyamogásától csak kapkodtam a levegőt, mint váratlan zivatarkor a száradni kitergetett ruhát. Egyszer elkértem tőle a könyvét és belenéztem:

– Én tudom, ki ölte meg az édesapját – hajolt a báró Yvette (ceruzával fölírva: „ivet”) aprócska, rózsás füléhez, mely körül repdeső aranyfürtöcskék ragyogtak.

A báró szemében valami furcsa, keserű tűz lobogott. (Szűzmáriám! – nyeltem le a számban összefutó édes nyálat –, „keserű tűz”! Gyönyörű! Istenem, hogy tudhat az lobogni!)

– Mindenre kérem, mi ön előtt szent – nézett föl Yvette (ceruzával fölötte „ivet”) –, mondjon el mindent, amit tud! És PUFF! Itt a ceruzajel! Ez az állat eddig olvasta! És kibírja holnapig, hogy megtudja:

– Ígérem erős leszek – suttogta, de pilláin két igazgyöngy könny-csepp gördült alá.

Azt hittem menten agyvérzést kapok! Éppen ott jártam, hogy a báró lehajol megsókolni azt a pici, puha, bársonyos kezecskét, mikor az én hasonlóból kitépték a könyvet.

– Még összekoszolod azzal a piszkos mancoddal!

Azóta sem tudom – és félek, hogy talán már soha sem –, amit a báró igen: ki ölte meg Yvette (ivet) papáját, ki valószínűleg – leánya jelleméből következtetve – nemes lélek és igazi úriember, volt.

De a korai gutaütéstől megmentett a napirend következő pontja: az iskolába való készülődés. Természetesen mindez szigorú anyai felügyelet alatt, hiszen K. édesanyja – ellentétben családom nő-tagjaival, kik a dolgozó nők számát szaporították – háztartásbeli volt, s ezt komolyan is vette. Az „ideje fölrakni az ebédet; tálalnom kell, mindjárt itthon az uram; megágyazok, itt az ideje a lefekvésnek; beáztatom a ruhát a holnapi mosáshoz”, stb. közül az „el kell indítani a gyereket az iskolába” szövegű lámpa gyulladt föl Bözsi néni agyában. Nosza!

1. pont: Az aznapi órarend áttekintése.

(– Minek? – töprengtem. – Ilyenkor évvége felé az ember már kívülről fújja, hogy melyik órára ne vigyen semmit.)

2. pont: Az első pont szerint bepakolni az iskolatáskát .

(– Hadd izmosodjon a tyutyuskám! – vigyorogtam kárörvendőn. Ez már a kedvemre való volt.)

3. pont: A ropogósra vasalt, kék vászonköpenyre felgombolni a habfehér, friss gallért.

(– Minő tudatlanság! – sajnálkoztam, és büszkén gondoltam saját korszakalkotó találmányomra. Elég széles ez a gallér ahhoz, hogy minden nap egy kicsit beljebb hajtva – s ezzel eltüntetve a makacsul megjelenő koszcsíkot – hetekig lehessen viselni, sőt mikor már a nagyja az ember hátán lóg, és csupán jelzésszerűen tűnik fel itt-ott egy kis fehér folt a nyaktájékon, akkor bátran meg kell fordítani, és kezdetjük az egészet előlről. Ez nemcsak rendkívül szellemes, de igen takarékos és kényelmes megoldásnak bizonyult.)

Ezalatt Krisztikének többször föl kellett énekelnie a szolfézs-könyvből feladott, gyermekeknek szánt dalocskát. Személyesen nem ismertem e klasszikusoknak éppen nem nevezhető művek szerzőit, de nagyon szívesen láttam volna őket körünkben

ezekben a semmihez sem hasonlítható félórákban. Krisztike ugyanis páratlan hanganyaggal rendelkezett, különösen úgy tizenegy óra felé. A kutyák elbujdostak, a madarak lepereregtek a fákról, a szomszédoknak sürgős dolguk akadt a város másik végében.

– Segíts már neki, az isten szerelmére! – próbálta hajhálóval leszorítani égneк meredő tincseit Bözsi néni. – Már megint egyest fog kapni énekből.

– Nem értem, miért? Jó hang ez. Csótány és egéirtásra kiválóan alkalmas.

De azért együtt fújtuk el a magasztos mondanivalójú refrént:

– Cinoria, manoria

Szekfü, gyömbér, danobia

Szégyen a cicának

Szégyen a macának

Hogy nem fogott egeret

Az ő kisfiának.

A környék zenei megpróbáltatásainak Krisztike tetőtől talpig való lecsutakolása vetett véget. Ez egy medence méretű lavórban, és oly alaposan történt, hogy mikor először láttam, annyira elhültem, hogy szegény unokatestvérem dideregni kezdett a vízben. – Na, ez mindjárt a másikon jön ki! – ijedeztem, mikor a sebes szigorúsággal dolgozó anyai kéz egy hosszú pálcikára tekert vattacsomót dugott be a fülébe.

És minden nap, minden órája konok menetrendszerűséggel ugyanígy játszódtott le.

Elképesztett és elkedvetlenített ez az egyhangúság, de ugyanakkor némi irigységet is éreztem. Lám, nekik nem kell minden reggel tervezgetni, töprengeni és ugyanakkor nem kell félniük sem az IDŐ-től, az én harcias, naprakész zsarnokomtól.

De az ég szerelmére, hogy lehet így élni? A napokkal való küzdelem izgalma nélkül, az apró győzelmek és sikerecskék öröme, és a rohadék csalódások tisztító kínja nélkül?

Főleg egy gyermeknek?

Aztán egy füledt, tompa nyári délután választ kaptam erre is. Az unokatestvéremék egy úgynevezett munkástelepen laktak. Egyforma házak, számozott utcák, apró kertrészek, minden lakáshoz ugyanakkora fáskamra, egyszóval a megvalósult Egyenlőség városkájában. De amitől – a többi hasonló telephez képest – igazán uraknak vallhatták magukat, itt minden családnak külön budija volt. Rövid ott-tartózkodásom miatt nemigen kötöttem – legalábbis ilyen intim téren – kapcsolatot más lakókkal, de a Bözsi néniék retyerátja maga volt a paradicsom. Már külsőleg is igen tetszetősnek tűnt: nagy, fehérre meszelt faalkotmány, furfangos, tréfáskedvű ujj-becsapentős tolózárral az ajtaján. S ha végre ezt több-kevesebb vesződésszel az ember kinyitotta, mintha templomba lépett volna be. Először is – a többi árnyékszékkel el-lentétben – tágas volt (talán egy-két oszlop még impozánsabbá tette volna), megbízható, nem recsegő és leszakadással fenyegető padlózata hangulatos futókkal leterítve. A tetőt leszámítva a falak megszakítás nélkül képekkel, falvédőkkel, régi naptárak lapjaival és egyéb megunhatatlan díszítő elemmel beborítva. A csontfehérre

sikált deszkaülés egy angol WC-ülőkével úgy volt kiképezve, hogy a belepottyánás veszélye nélkül hanyagul hátra lehetett dőlni rajta:

– Most jöjjön, aminek jönnie kell.

Ez a különösnek mondható vonzódásom e helyiségek iránt annak volt köszönhető, hogy hamar észrevettem, hogy ezt a helyet valamiért mindenki tiszteletben tartja. Még a környezetemhez tartozó felnőttek is diszkrétan, bocsánatot kérő hangon kopogtattak a zárva talált ajtón:

– Van bent valaki?

Mire csak ki kellett szólni (a tapintatlan zavarás miatt némileg ingerült felhanggal): – IGEN!

– Jaj, elnézést, csak kérdeztem! Csak nyugodtan, már itt sem vagyok! – volt a szokásos válasz.

És akkor az ember még jó hosszan elidőzhetett, mert először is, most kiderült, hogy ő Valaki, meg különben is pazar érzés, hogy ennyire tiszteletben tartják a kis-, és nagydolgait.

Talán nem is kell nagycsaládban élni, hogy fölfedezzük ennek a magánynak az örömeit. Az emberiség egyik legnagyobb vívmánya, hogy megteremtette a legkiszolgáltatottabb helyzet szinte tökéletes biztonságát: a test és a szellem valóságos harmóniára léphet. (Persze ez kizárólag az egészség napjaira érvényes, hisz adódhatnak olyan beteges testi folyamatok, mikor jobb szeretnénk kizárólag a „szellem” megvalósult formája lenni.)

Mégis hányan vannak, akik nem az elrendeltetésüknek megfelelően használják ezeket az „alkotásokat”, akik csak pár percre futnak ki, s teszik túl magukat, mint valami terhes feladaton az egészen, holott ez a világgal és önmagunkkal való számvetés ideje lehetne. Már gyermekkoromban sem bíztam bennük; ők voltak – a tőlem oly idegen – Gyakorlati Emberek. Úgy éreztem, hogy nem övék a BÉKE sem. Nem valamiféle háborúra uszító méregzsákoknak, és egyéb eszement gyilkosoknak tartottam őket, hanem egyszerűen tehetégtelennek a saját, egyszemélyes békéjük fölfedezésére. Pedig ehhez fényszórával sem lehet jobb helyet találni, mint egy, a lakás területén kívül eső, minden kényelemmel ellátott kerti árnyékszék, ahol az elmélyült elmélkedéshez illő, valódi csöndet a pókhálóba akadt legyek, szúnyogok vergődése, egy távoli baromfiudvar káricsálása, kotyogása, a diófához rendelt kutya földön húzott láncának surrogása, a fürdőző verebek kéjes tollborzolója, a szomszédos kertben dolgozó kapa fogínypróbáló, monoton csappagása, elkeskenyült, érthetetlenül vált szóváltások, sokszorosán átszűrt csecsemősírások morajja fakult kavalkádja képezi.

Ez az a hely, ahol nyaranta a Nap is megszólal deszkarések közé szorult, vékony, fa- és papírmelegítő hangon.

Két-három lépésnyi, esőtől, hótól, széltől védett – fedezett, egyszemélyes BÉKE. Nekem ezt jelentette.

De Krisztike napjainak minden percét szigorúan ellenőrzött, kényszerű fegyelme egyedül itt oldódott föl. Az ő tühegyes ollóval kiszabott, jogfosztott önállótlansága ezen a szabad porondon elementáris erővel robbant. Neki csak ez a pár perc jutott,

míg magára hagyták. Ezalatt kellett bepótolnia mindazt, amire egy természetes gyermeki közösségben bőven jut idő. Marokbaszorított magányossága sűrű, kegyetlen, minden játékoságot nélkülöző megkönnyebbülésre kényszerítette.

Azon a bizonyos szünetes délutánon közvetlen utánam lépett be a budiba.

– Énnekem is kell!

Gondoltam, elég tágas a hely, egyikünk nyugodtan várakozhat, sőt előzékenyen fölkináltam az elsőbbséget. Nem fogadta el.

– Csak végezd a dolgod nyugodtan, addig mutatok valamit.

– Rendben – szökkentem föl az ülőkére, s hosszúnak ígérkező, jóízű pisilésbe kezdtem.

E tevékenységem egy statáriumi felfüggesztés sebességével maradt félbe. Krisztike ugyanis letolta a bugyiját, s hátatfordított nekem.

– Na nesze! Nézd meg a seggem likát!

És én váratlanul egy hatalmas, rózsaszín hájrózsákkal körülvelt fenékkal néztem farkaszemet. Kezével lassan széthúzta ezt a két zsírpárnát, és föltárta előttem a csillogó pihékkal körülvelt, szorosan zárt, ráncos végbélnyílását.

– És most figyelj! Mert mozgatni is tudom!

Valóban. A fenekete lüktetni kezdett, s az oly szorosnak vélt gyűrű kitágult, majd összehúzódott, aztán újra húsosan ki, és szorosan újra össze.

– Fene jó, mi? – nézett rám hátra.

– Hát persze – suttyantam le sürgősen a deszkáról. Úgy éreztem, pillanatnyilag nincs több szavam, ezt az élményt még fel kell dolgoznom.

Javában ügyködtem a belső reteszen, mikor az új oldaláról megismert unokatestvérem szava megállított.

– Most pedig te is megmutatod a tiédet!

– Á dehogy! Most nem, meg nem is olyan érdekes az! – motyogtam félhangosan, miközben magamban üvöltve szűkültem: – KIFELÉ! GYORSAN KIFELÉ INNEN!

– Ha nem mutatod meg, akkor megmondalak az anyunak, hogy mennyi WC-papírt használsz!

KÉSZ! Pontosan eltalálta a gyengeségem, az eddig oly féltve rejtegetett titkom!

Böksi néni ugyanis megszabta, hogy kakiláskor is csak három darab /megjegyzem elég apróra vágott/ papírt szabad használni. Ezt a parancsot soha nem mertem megszegni, mert biztos voltam benne, hogy ellenőrzi. Valószínűleg nem tette ezt, hiszen kellő mennyiségű, takaros rendbe rakott kötegecske szolgált erre a célra, mégis valahogy úgy élt bennem, mintha egy könyv számozott lapjai lennének. Óriási cirkusz kerekednék, ha bemegyek a 23. oldalon és ki a 42-en. Ezért aztán eléggé el nem ítéhető, galád módszerhez folyamodtam. Fölfedeztem, hogy a kamrában – háborúkra, forradalmakra fölkészülve – több ilyen papírstóc raktározódik. Ezekből csentem el – rém találékonyan mindig cserélgetve a sorrendet – a kiegészítő lapocskákat. Tettem ezt elsősorban azért, mert megalázónak tartottam a gúnyos megjegyzéseket az elszíneződött bugyijaim mosásakor. Másodsorban pedig szerettem ellenőrizni a székle-

tem állagát és színét, ami egy vízöblítéses WC-n könnyű megoldás, de egy latrina-gödörben kivitelezhetetlen.

– Na mutatod, vagy megmondalak! – zsarolt következetesen tovább az ülnök.

És előttem fölrémlt a kilakoltatás szégyene. Hazatoloncolnak, és azt, ami most történik nem lehet elmondani. Akkor pedig mi más magyarázatot találhatnak a családom előtt? Hisz végül is igaz: lopok. Ez az egyik leggyűlöletesebb bűn, ahogy nagyanyám magyarázta:

– Ne mutogass! Aki mutogat az hazudik, aki hazudik az csal, aki csal az lop is!

Tehát már csak az ölés maradt általam el nem követett bűnként. Állni – meg nem felelten – olyan emberek előtt, akik bennem teljesen megbíztak! Ezt nem, nem bírtam vállalni!

– Mindenért vezekelni kell! – hallottam nagyanyám oktató hangját. Visszazártam a reteszt.

– Mit csináljak?

– Hát amit én az előbb – helyezkedett el Krisztike a testemtől még meleg ülőkén.

Hátatfordítottam neki, a szoknyámat fölhúztam.

– Gyere közelebb! – s a bugyimat már ő toltta le a térdem közé.

– Hajolj előre! – szaggatott, mély volt a hangja.

Két kézzel megmarkolta a fenekem és szétrántotta, olyan erővel, hogy önkéntelenül fölegyenesedtem.

– Vissza, vagy megmondalak!

Fogtam a bokámat és öklendeztem a kiszolgáltatottságtól. Minden addig megélt nap, elhangzott szó, törvény-természetes életem vonyított lefelé tartott fejem vérrel telítettségében.

És akkor – talán eljutottam a „nekem már mindegy” állapotáig – fölfigyeltem Krisztike egyre hangosabb lihegésére.

– A szarcsimbókok! Azok az igaziak! Úgy szoktam, hogy visszatartom amikor kakálni kell, aztán egy keveset kiengedek, hagyom megszáradni. Éjjelenként meg leszedegetem. Nincs annál jobb! Próbáld ki te is!

Innen már figyeltem. Komolyan, tiszta fejjel figyeltem. Hallottam, ahogy az altestét erőteljesen dörzsöli a deszkához, miközben egyre gyorsabban gyúrogtatja két kezével a fenekem. És hirtelen olyan patyolat gondolat érkezett, hogy akaratlanul is fölnevettem.

– Én? Én érzem magam megalázva? Hiszen ő van teljesen kiszolgáltatva nekem!

Hallgattam az egyre erősebb vinnogását, szépen a kezeügyébe tartottam a hát-sófelem, magamban dúdoltam a „cinoria, manoriát” – végül is az is közös munkánk volt! –, és ügyes tárgyilagossággal megállapítottam, hogy EZEK UTÁN NEM ÁRULHAT EL! Tehetek bármit – még a WC-papírlopást is magára kell vállalnia –, a kezemben van, mert az ő „bűne” nagyobb.

Soha nem éltem vissza ezzel, sőt elképedten vettem tudomásul, hogy közös szégyenünk terhét is egyedül kell viselnem, ő ugyanis még többször próbálkozott, hogy

rávegyen az együttes budilátogatásra, s nekem csak kínos, zavart habogásra futotta az erőmből. Megrökönyödtem milyen természetesen él együtt egy olyan szokással, melyet még a gyóntatószékben is illetlenség lenne részletezni. Akkoriban úgy éreztem, hogy Krisztike kimerítette a nagyanyám által annyiszor emlegetett „paráznaság” fogalmát, ami mellett elsatnyulnak a nagymamával és Piroskával teletömött hasú farkas vétkei, gyerekcsínynek minősül a mostoha mérgezett almával való kofázkodása, Csipkerózsika és a hozzá tartozó siserehad szunyókálása megérdemelt pihenéssé csitul.

Álmomban sem gondoltam volna, hogy a főtemlített eseményekkel tulajdonképpen nemi tapasztalatokra tettem szert.

Fene nagy ártatlanságomban az általam kezdeményezett, igazi szexuális ismerkedésnek nevezhető kapcsolatot is tudományos kísérletnek véltem csupán.

Vizsgálatom tárgya a „Csókolózás és annak hatása” volt. Piszkosul idegesített, hogy Kerekes, és az általam látogatott filmek a kétneműek közötti végzetes, avagy megvalósult vágyakról szónokolnak, miközben én még azt sem tudom, hogy milyen érzés „két ajkat összeforrasztani”. Sokáig úgy véltem, hogy olyan amilyen, de hallatlanul ingerelt, hogy a vetítövásznon ezután elsötétül, és Kerekes is csak hímez-hámoz, ha erről faggatom.

– Kergesd be egyszer a macit a málnásba! – tanácsolta Edó, mikor már megelégtelte, hogy keserű tüzek lobognak a szememben.

A maci Balogh Géza névre hallgatott, a kergető stimmelt, de a színhely valójában nem málnás, hanem szőlőlugas volt. Egy tűzfalhoz támasztott, zöldárnyékokkal mozgó, pókhálók mögött rejtekező örömtanya.

Persze volt annyi eszem, hogy Gézámát tollaslabdázni hívjam, már csak a szülők „hovámészfijjam” elkerülhetetlen érdeklődése miatt is. Tökéletesnek bizonyult a többi biztonsági intézkedésem is: idejében föltámadt a szél, a csuklóm is korán elgyengült, s a fedezetül hátramaradt, egy köszöntőbizottsággal fölérő, száguldozó kutyánk meggátolta a hátrakujtorgó otthoniak véletlenszerű rajtaütését.

Immáron csak Balogh Gézát kellett testközelbe csábítanom. Mivel kísérletem kimondottan tudományosnak ígérkezett, nem keccecöltem különösebben. Gyorsan elmeséltem neki egy film történetét, persze csak addig, míg a szerelmespár magára és egymásra talál.

– Najésakkor megcsókolták egymást – közeledtem az ütőjével gyanútlanul szőlőkacsoló Géza felé.

Az alany mentségére legyen szólva, ő valóban fölkészületlen volt. Én már jó ideje csak a szájára összpontosítottam, mint megannyi filmszínésznő. Megállapítottam, hogy a kiszemeltnek rózsaszín, ámde állandóan nedves szája van. Ez egy parányi vizszolygást keltett bennem, de a „cél tudattal” legyőztem. Erősen csücsörítettem, és két kezemmel megmarkolva tarkóját szájoncsókoltam. Az, hogy „puha, nedves ajak” az nekem bejött, de Balogh a meglepetéstől eltátotta az illetett testrészt, s így én váratlanul beestem egy ismeretlen üregbe, ahol már nem tudtam, mit kellene csinálnom. Egy ideig eltétovázgattam, de mert egyikünk sem kapott levegőt az életösztönünk szétválasztott egymástól.

Persze én voltam a kezdeményező, nekem kellett betartatnom minden szabályt.

– Na idefigyelj, Balogh! Nekem ne állj itt, mint egy bála számár, hanem tüzesen ölelj át, és suttoj szerelmes szavakat a fülembé!

– Minek? – húzódozott a párom tőlem elfelé.

– Azért, mert ezt így szokták a nagyok – kaptam utána. – Tégy a magadévá!

– Na jó, én nem bánom, de azt mondtad, hogy tollasozni fogunk!

– Hülye vagy, Géza! Ez egy sokkal jobb játék. Mindenki majd megvesz érte.

– A Vezér Csaba is? – figyelt föl gyanakodva. – Vele is játszotátok?

Ez volt az első nekem szegzett kérdés, melyre női ésszel kellett felelnem. Most mondjam azt, hogy ő az első? Ki tudja, hogy ezt hogy fogadja? Talán értékeli járatlanságom, és azt, hogy őt tüntettem ki elsőnek, de mindennek a fordítottja is elképzelhető. A férfiak olyan kiismerhetetlenek. Lehet, hogy ez a Balogh itten a tapasztalt kéjnőket favorizálja, akkor pedig végem, ha azt mondom, hogy „ugyan már, hogy gondolhatsz ilyet?”. E pár pillanatnyi, zavartnak tűnő hallgatásom – Gézukám ezalatt feltűnően az ütő húrjait igazgatta – rákényszerített arra, hogy a legőszintébb, „most megtudod az igazat” arckifejezést felöltsem.

– Lehet, hogy most örök életre megvetsz érte – suttogtam –, és kérlek senkinek se árulj el! Legyen ez a mi titkunk! Sokszor.

– Aha – bólintott. – Sokszor. Mit?

– Hát ezt!

– Ja. Sejtettem.

– Miből?

Most ő nézett jelentőségteljesen a szemembe.

– Mit gondoltatok? Hogy vak vagyok?

Némi körzetrendet teremtett az ütőjével maga körül. Én „megszeppenten” hallgattam.

– Nem mintha érdekelne! – üvöltött fel hirtelen. – De vele milyen volt?

– Jaj, Géza! Kérlek ne faggass! Miért vagy ilyen kegyetlen hozzám? – kaptam az arcom elé a kezem. Azért milyen jól jön ilyenkor, ha az ember annyi könyvet olvas!

– A jó radai rossebet sem érdeklí a ti dolgotok! – indult a sajtájára B. G.

– Ne menj el így, kedvesem! – jaidultam föl.

Ettől aztán mindkettőnknek földbegyökerezett a lába.

Hogy neki mitől, az érthető. Nekem pedig, mert abban a pillanatban észbekaptam, hogy kedvenc operettem első jelenete után minden átmenet nélkül a harmadik felvonásból idéztem!

– Na, ebből vakard ki magad, ha olyan nagylány vagy! – simítottam végig az önmegbecsülésemen.

De fennhangom is támadt.

– A Vezér az más. Ő erőszakos, követelőző. Neki engedelmeskednünk kell, hiszen tudod, hogy mi lányok milyen gyengék vagyunk. De értsd meg, hogy nem ő az igazi. Legalábbis én másra vágyom. Talán a Kerekesnek jó, de...

– Szóval a Kerekessel is!

– Ugyan már, ismerheted annyira az Edót! Ő aztán valóban fűvel-fával! Hajtja a vére. Ne mondd meg senkinek, de már a nagyanyja is ilyen volt.

– Ja.

– Nem láttad tegnap a suliban? Egész föcióra alatt meggyel pirosította a száját.

– Ja! – sóhajtotta álmatagon.

– A büdös életbe! – tettem ezt magamban éberem én is. – Hát ez a puliszkajózszi csak ellenem van beoltva, a többi pisás Senki ellen nem? Hát akkor mit sajnálkozunk itten?

– Az Edó persze csak röhög rajta, és mindenkinek híreszteli, milyen ügyetlenül csókolózik a Vezér.

A kísérleti alanyomat olyan csönd vette körül, hogy rá lehetett volna könyökölni.

– De erről nyilván nem tudhat a Csaba, ő azt hiszi, hogy minden lány megvesz érte a suliban.

– Miért? Ez igaz, nem? Te is voltál vele!

– Uramisten, mit tudhatsz te erről! – kacagtam föl, de úgy ám, hogy abban az összes meg nem értett, szerelmes asszony fájdalma benne volt.

– Nem vetted észre, hogy én mennyire más vagyok? Egészen úgy látszott, hogy nem. Mármint az arcán.

– Ugyan, mit tudhat a Vezér a nőkről? – folytattam hevesen, érzelemtelítve. – Azt hiszi, hogy egy csók után már övé minden lány! Ez igaz is a férfiéhes – nem szeretek csúnya szavakat használni, de ki kell mondjam – kurvákra. Ám léteznek Igazi Nők! És ők egészen másra vágynak.

Géza Maci berakta az ütőket és a labdákat a műanyag tokba. Leporolta a nadrágját, ellenőrizte az inggombjait.

– Az Igazi Nők gyöngédségre, megbízható férfiakra vágynak. Szerelemre, tudod? Igazi, örökké tartó hűségre! Valódi társra! Olyanra, aki elmegy...

– Mennem kell.

– ...a világ végére is velük, ha kell!

– Anyámék már várnak a vacsorával.

– Persze, Balogh. Menj csak. A húgodnak meg mondd meg, ha leírta a lemez szövegét, azonnal adja vissza. Más is kéri. Kikísértem Balogh Gézát, és a kapuban utánanézttem. Ment az utcán felemás szárú klottgatyájában, távolodott a sajátos lépteivel, guszta kis gumiszandálja csattogott a porban. Figyeltem a kissé görbe hátú alakot, s rájöttem, hogy semmi sem úgy történt, ahogy elképzeltem: nem omlott a karjaimba, nem cseréltünk gyűrűt, nem fogadtunk egymásnak örök hűséget, egyikünk szeme sem csillogott félig titkolt könnyektől, hogy a nyű esne belé!

Mégis, annyit már az akkori eszemmel is fölfogtam – vagy inkább csak megéreztem –, hogy ez lesz a sorsom: közeledő vagy távolodó, egyéni járású férfiakat vigyázni. Nőnek születtem. Nagyanyám iszonyodása a testiségtől vele együtt porladozott a megszentelt féreg-eldorádóban. A gyakori intését, hogy majd szemmel tart az égből, egyik vakbuzgó ateista nagybátyám hiteltelenítette. Egyszer fölmutatott az égbe:

– Nézz meg jól, lányom minden báránnyelűt! Ha látsz egy színházi látcsővel kukucskáló, igéző csíkos zoknis lábát lógató nőszemélyt, rögtön szólj nekem is! Anyyira szeretném látni, ha csak egyszer is, csak egyszer még a jó, édes anyósom! Léggömbön egypár keresetlen üzenetet is fölküldenek a drágának! Olyan keveset beszélgettünk ebben a rövid földi létben!

A szerencsétlen, leszűkített életében engem használó Krisztike megoldása ösztönösen riasztott.

– Maradnak hát az önfejtő, hajlíthatatlan, betörésre váró baloggzák! – sóhajtottam a kapuzábénak támaszkodva.

– Mi a baj, miért sóhajtozol? – talált rám a főntemlítették egyike a virulens reggeli fényben hancúrozó konyhában.

– Nincs semmi baj. Csak a tegnapi kérdésre kerestem a választ.

– Gyere, mondd el, hallgatlak – terelgetett az ágy felé életem huszonkilencedik számú Legnagyobb Szerelme.

És én – a Kerekcsél kevésbé karcsú derékkal, de nagyobb mellel bíró illető – lehajtottam „dögös fejemet” a párnára. Még volt annyi időm, hogy a fülébe suttogjam a feleletet.

– Nem, mi nem voltunk idétlenek. Átestünk ugyan egy gyorslefolyású lánykóróságon, de végig komolyak és felkészültek voltunk. Mi végig tudatosan készültünk arra, hogy majdan megfelelő társ legyünk egy olyan isteni férfi oldalán, mint te, kedvesem. Nagyon kérek, hogy ne vihorássz ezen a csodamondókámon, hanem mondd szépen együtt velem, hogy: ÁMEN!

(Ö N É L E T R A J Z I R É S Z L E T 2 3 .)

128.

Gádor Bélának, a Ludas Matyi csokornyakkendős főszerkesztőjének és Toncz Tibornak, az öregesen mozgó, jeles karikaturistának a társaságában érkeztem Szabó László nemzetközi sakk nagymester lakosztályába, illetve a hozzá tartozó, tágas társalgóba.

A magas, és testes házigazda a teremszerű helyiség mértani középpontjában állott egy nála alacsonyabb, és fiatalabb illetővel, aki föltehetően éppen csupa jókat gondolt, vagy hallott, mert érdekes ábrázatáról öröm sugárzott.

– A Jóska! – kiáltotta Gádor, amint megpillantotta. – A Kőberl Jóska!

– A trénerem – emelte fel karját a nagymester, mintegy jóváhagyó, és jókedvűen bemutatató mozdulatot imitálva a mellette álló irányába.

Kétsoros öltönyt viseltek, de ez nem akadályozta őket abban, hogy minden ünnepi pózt levetkőzve, lazán, kellemes könnyedséggel lássák el házigazdai tennivalóikat.

Főképpen a tréner volt szembeötlően szívélyes. A szokásosnál és szükségesnél nyíltabban nézett a szemembe, amikor velem fogott kezét. Kicsit alacsonyabb volt nálam, de a nézése az enyémmel azonos testmagasságba emelte. Én legalábbis így éreztem. Talán túlságosan is ráfeszült a bőre csontos koponyájára, és ettől a kifezültségtől egy-egy pillanatig akár megkínzótnak, szenvedőnek is vélhettem volna, ha nem fonja körül egész arcát, sőt, egész lényét a már említett, állandó bő kedv és lágy derű.

Homályos volt előttem, hogy mi dolga lehet annak, aki egy sakkozó tréner? Anynyit azért feltételeztem, hogy valamilyen beosztás, alárendeltség. És nem örültem ennek. Többre hivatottnak véltem.

A bemutatkozást övező, meg követő mozgások rendezetlenségében többször módját ejtettem, hogy a bábéskodás határáig menve vizslassam érdekes fejformáját. Egyebek mellett felfedeztem, hogy amikor sikerül egyszerre egy keretbe foglalnom állát, szemét, homlokát, hát mintha maga a pőrére vetkőzött értelem fedné fel magát. És még szinte pózol, incselkedik, gimnasztikázik is a jelenség, hogy jobban elvárásolttá legyek domborodó szellemi izomzata működésének eleganciájától.

Mindezekért is rossznéven vettem a nagymestertől, hogy a bemutatás gesztusába gunyorosan bele is applikálta tréner alárendelt voltát.

Ez az enyhén fölényes viselkedés egyébként megfelelt annak, amit előzőleg hallottam Gádortól a sakkozó hírességről. Csupa dicsérő, méltató, sőt magasztaló jelzőkkel írta le barátját, de a mondtak egészéből, meg persze az általam is gyűjtött

megfigyelésekből és megérzésekből előbujkáltak apróbb, és negatívnak ítélni tudható tulajdonságok.

Valamilyen tartózkodó mosoly állandósult például az arcán, ami afféle fejezett ki, hogy amennyi kis időm van még rátek szánva, hát hagyom, hogy azt velem tölthessék.

A nagyon intelligens Gádor ezt felfoghatta, és a nála sikeresebb emberekkel szemben érzett frusztrációt azzal ellensúlyozta, hogy időnként rajongót alakított. Ez a szerephelyzet ugyanis módot kínált rá, hogy alattomban önkielégítő kis szellemeskedéseket ereszen meg a méltányolt nagyság rovására.

Nem voltunk ugyan túlságosan közeli, de gyakran találkoztunk a több, más intézménnyel együtt birtokolt Szabad Nép székház különféle helyiségeiben. Leginkább a felső emeleti étkezdében, folyosókon, ki-bejáratnál, archívumban, esetleg ilyenolyan gyűléseken köszöntünk egymásra Gádor Bélával.

Párszor beszélgettünk is erről-arról.

Láttam néhány színházi konferálását.

Tavaly arra kértem, dedikálja nekem a kezemben lévő, legújabb könyvét, aminek az volt a címe: Nehéz szatírárt írni. Dicsértem a könyv belbecsét, pedig nem olvastam bele sem korábban, sem később, és azt hiszem el is vesztettem hamarosan. Nem is pénzért vettem, hanem úgynevezett köteles szerkesztőségi példányként került a kezembe anyaintézményemnél, a Szabad Földnél.

Markánsan megőrződött azonban bennem az esemény, mert szokatlanul, érthetetlenül és indokolhatatlanul megilletődöttnek mutatkozott akkor Gádor. Gyerekesen elfogódott volt. Ő, a félmillió példányban megjelenő Ludas Matyi főszerkesztője, apám korú emberként az én társaságomban, aki pedig csak a parasztoznak szóló Szabad Föld című újság olvasószerkesztője voltam, amúgy meg az útja kezdetén járó íróféle.

Zavarban volt, elvörösödött és többször megköszönte, hogy figyelemre méltatom az ő könyvét, miközben márkás aranytollat szorító, ideges kezével belefirkantott néhány szót.

Rejtvény, meg leginkább rejtély lett számomra a dolog és elmondtam ezt is Mesterházi Lajosnak, a Művelt Nép című hetilap főszerkesztőjének, akivel jónak mondható kapcsolatba kerültem azóta, hogy kéziratokat kezdett kérni és közölni tőlem.

Azt a megfejtést adta, hogy Gádor a maga könyvelői, kispolgári múltjából kikanalálva néz engem, és a népiek tartozékának, atyafiának, stb. gondol. Akármilyen kicsi rangú reprezentánsa vagyok is a népieknek, neki, mint nem népinek, tanácsos tartania tőlem. Annak a tudatában cselekszik így, hogy a népiek a politikai hatalom által szuggesztív rangbéli fölényben vannak a nem népiekkel szemben.

Ellene vettem ennek azt a tényt, hogy hiszen a közhiedelem szerinti népiek elég nagy része nem kaphat nyilvánosságot egy jó évtizede, hanem inkább a nem népiek vannak a placcon. Azt mondta erre Mesterházi, hogy érzéki csalódásban szenvedek, meg egyébként is mindenre kiterjedő tudatlanság és tótágast álló gondolkodás jellemző rám. Képtelen vagyok megérteni például Gádor attitűdjét, holott az egyszere-

rűen abban az egyetemes tapasztalatban gyökerezik, hogy a közös ellenség kijelölése megadja a közös barátok körét.

Akárhányszor újra vizsgáltam ezt az ékszerként csillogó megállapítást, mindinkább kopott, vakult, rozsdásodott, majd porladni kezdett, végül széthullott a kezemből.

S a talminak minősülő okoskodással szemben az a meggyőződés épült fel bennem, hogy nem osztható látatlanban barátok és ellenségek különálló, pláne szembenálló együtteseire az emberiség, mert sokkal inkább egyedek sokasága.

„Vagyok, mint minden ember fenség”.

Egyedenként kell tehát mérlegelni az embereket. Tettei, gondolatai, gesztusai alapján sorolni be a barátok, ellenségek, vagy bármilyen más létezők övezetébe mindenkit, függetlenül attól, hogy ő maga milyen körből érkezettnek hirdeti önmagát. Avagy miképpen szólja le a másfajta körből valókat.

Elő is adtam ezt az álláspontomat Mesterházinak, és olyan izgalomba jöttem közben, hogy kiszáradt a szó a számból, kiszáradt a szám is.

Nem is kívántam a dologban jobban elmélyedni. A szó fizikai értelmében létező mélységet láttam az orrom előtt, és ha lépek még egyet, belezuhanok. Zuhanás közben aztán vagy kapok egy kielégítő magyarázatot a népiek és nem népiek hadakozásainak valódi okára, vagy nem. Amennyiben kapok, azzal sem jutok messzire, hanem a mélység fenekére, ahol összezújom magam.

Egyedül Mesterházi volt, akivel egyáltalán két szónál többet vitáztam erről, vagyis a népiek és urbánusok ellentéteiről. Vele is főképpen udvariasságból, mert láttam rajta, hogy nagyon élvezzi, ha felvilágosíthat a pokolnak erről a berendezettségéről. Nem tudom, honnan vette, hogy ő tudja, milyen és miért ilyen ez a berendezettség, de magabiztosan adta elő, amit a dologról gondolt.

A közlés vágya is feszíthette, mert rajtam kívül valószínűleg neki sem volt sok, annyira bizalmas ismerőse, akikkel a teljes nyíltság jegyében játszhatta az idegenvezetőt a pokol útjain.

Éles eszű ember volt, meg művelt is, tényleg érdemes volt rá figyelnem, de a pokol képére nem voltam kíváncsi, ahogyan a mennyország látására sem vágytam.

Kétségtelen azonban, hogy földi, köznapi, reális megjelenése is volt a népi-urbánus ellentétnek, fejünk búbjáig benne jártunk, mérgezett mindenkit, mintha levegővételkor értelmet és életet pusztító matériákat is beszívánk.

Akinek volt elég esze, hogy önérdekeit védje, az óvakodott az ilyen belélegzéstől. Kerülte, amennyire tehetette, hogy egyértelműen foglaljon állást a témát érintő trécselésekben. Ettől persze nem szűnt meg létezni a jelenség, csak éppen mindenki próbált úgy tenni, mintha fogalma sem lenne, miről is van szó?

Miközben bizonyára voltak, akik buzgón gerjesztették ezt a bűzlő bajt, mert úgy remélték, hasznuk lehet belőle.

Én is csak annyit értettem, hogy a zsidóság megbélyegzésére, kirekesztésére irányul bizonyos nem-zsidó gyökerű szellemi és nem csupán szellemi energiák törekvése. Ennek az okairól is hallottam ezt-azt, de nem győztek meg az indíték igazáról.

Nem hihettem, hogy erkölcsileg intakt lehet az a gondolkodás, amely elfogadja, sőt, hirdeti, hogy pusztán faji, vallási, borszín szerinti különbözőségük okán születésüktől fogva, eleve balsorsra ítélték embercsoportok az ő szándékaik, értékeik, jogaik tekintetbe vétele nélkül.

Nem voltam ennek a magam faragta véleményemnek harcos hirdetője, de az ellenkezőjét sem prédikáltam.

Mіндеz hirtelen, és vad összeviasságban torlódott fel az agyamba, amikor színpadi gesztusaiból ismerten magasba emelte Gádor a kezét, és a házigazda iménti, az ő Jóskáját bemutató játékának mintájára, reklámozni kezdett engem.

Hírül adta, hogy én a háború után formálódó, fiatal és üde magyar irodalom reprezentánsa vagyok. A nevemet is mondta s azzal zárta mutatványos szereplését, hogy kijelentette:

– Íme, a nép fia!

Hajdanvolt népi kollégiumi rendezvényeken kaphattam ilyen patetikusan előadott méltatásokat. Ott az ilyesmi természetes volt a hozzá tartozó naiv, általánosan őszinte ájtatossággal együtt. Hittünk ateista imáinkban. Hittünk a falusi-tanyasi otthonainkban maradtak szolgálatára szánt, egész életünkre tervezett harcaink nemes és igaz voltában.

Az a kedvetlen gondolat suhant át rajtam, hogy annak az időnek örökre végre.

Ezért nincs is szükség ráutaló pózokra sem.

Nem volt okos Gádortól, hogy azzal akart viccelődni, amivel nem tudhatott.

129.

Frakkos pincér jött be. Angolul beszélte meg a rendelést a házigazdával, akinek arra is jutott figyelméből, hogy megfaggassa a jelenlévőket, mit szólnának a ráksalátához, kaviárhoz s különféle rövid és hosszú italokhoz.

– Író úr? – fordult hozzám is, de valamennyi ajánlatára tagadóan ingattam a fejemet. Gyorsan tudomásul vette, más irányba fordultában azonban játékosan szigorú figyelmeztetéssel meg jegyezte: – Time will show. Majd meglátjuk.

Még nem végzett a felírással a pincér, amikor tapsolni kezdett Gádor és most is emelkedett hangon, de a rólam előadottaktól mégis eltérően, igazi lelkesültséggel szólította fel az illetékeseket, hogy adjanak számot a Moszkvában történt és bizonyára diadalmas eseményekről.

– Tréner úr! – nézett a házigazda egyszerre kérően és felszólítón Kőberl Jóskára, aki további unszolás nélkül, mosolyosan sorolta, hogy ez, vagyis az 1956-ban rendezett volt a tizenkettedik sakkolimpia, két hónapig tartott, harmincnégy ország vett részt, százkilencvenhét játékos, közöttük húsz nagymester és harmincöt nemzetközi nagymester.

– Kitett magáért Moszkva – bólintott Szabó. – Csipkedte magát, mert ez volt az első, úgymond, na, hogyan is mondják? The promised land. Az ígéret földje. Na, mi ez másképpen, Jóska? – fordult ingerülten ismét a trénerhez.

Gádor azonban fürgébb volt Jóskánál, és egy savanyú vigyor kíséretében közkinccsé tette a keresett szót.

– Szocializmus.

– Az – bólintott hálásan a nagymester és erős fogait mutatva felnevetett. – Ez volt hát az első „szocialista” sakkolimpia. Bevonult egyik a másikba.

– Csipkednie kellett magát Moszkvának azért is, – folytatta főnöke modorát minitául véve Jóska, – mert a magyar válogatottból például két ász is jelen volt, úgy, mint Szabó László és Barca Gedeon az első két táblán.

– A harmadikon meg Benkő Pál, a negyediken Szilágyi György – vetette közbe elkomolyodva Szabó nagymester. Egy pillanatig vigyázzállásba rándult, szigorúan csak egy általa látható pontra nézett, mint aki a Himnusz dallamait hallgatja. Úgy dekódoltam ezt a mutatványt, hogy a szerénykedőt adta, egyben távollévő versenytársainak bókolt.

Külön felértékelődött előttem a mozzanat az által, hogy visszafogott eleganciával csinálta.

Arra gondoltam, hogy ilyen gracióz mutatványra legfeljebb Gádor lehet képes eddigi ismerőseim közül. Próbáltam titkon és láthatatlanul megjelenni előtte, hálálkodni eddigi, belgrádi jótetteiért, hódolni neki, a bocsánatát kérni valamennyi, akár akaratlanul, de ellene elkövetett vétkemért.

Azért is, amit most adtam hozzá eddigi vétkeimhez az által, hogy rövid vizsgálódás tárgyává tettem a főszerkesztő ruházatát. Nem tudhatom, hány öltönyt hozott Pestről, de ez a mostani a harmadik ruhája, amit egyetlen napon láthatok rajta. Más volt délelőtt, más az estebédnél, és más most.

És a cipője sem ugyanaz a „magyar” cipő, amit délelőtt viselt. Megidéződött előttem a jelenet, amikor kérdésekre, hogy melyik külföldi városban vásárolta mutatós lábbelijét, keskenyre szorított szájjal tudatta velem, hogy „magyar ember csakis magyar cipőt hord!”

Saját cipőmre pillantottam és célul tűztem ki, hogy amint lehet, veszek egy pár újat, direkt jugoszlávot.

Olyan bútordarab ajtaját nyitotta ki a nagymester, amelyből apró poharakat, meg italos üvegeket emelt elő.

Iménti közszereplői sikerén felbuzdulva, bennfentesként segédkezett neki Gádor.

– Mi az, amiről még feltétlenül beszélni akartunk, Jóska? – szölt ki a szekrényből Szabó.

– A vendég – súgta Jóska.

A nagy üvegekből a kis poharakba kezdett töltögetni a házigazda, de hirtelen leállt vele, hatásszünetet tartott, körben ránézett mindenkire, azután azt mondta:

– Szignifikánsan meghatározó esemény is zajlott az olimpián. Meglátogatott bennünket Hruscsov! – Mielőtt bárki más tehetne volna, ő minősítette az eseményt. – Nobilis gesztus!

Toncz bácsit felvillanyozta a hír.

– Beszélük róla, hogy falusi, meg tanulatlan. ami igaz lehet, de kétségen kívül ért a hatalom technológiájához. Sztálin halála után az ördögi ravaszságú Berijával kellett megküzdenie és ő győzött.

– Beriját egy tarkólövés győzte le – szólt közbe szinte dalolva Gádor, az italok csűrölgetése közben. – Az a legjobban működő hatalomtechnika – emelte föl a dalam végét majdnem a magas C-ig

Megérintettem Gádor karját, hogy leállítsam lendületét és szárnyaló hangulatát, és teljes figyelmével fordítsam felém, hogy jól értse, amit mondani szándékoznék.

– Képzeld! Pándinak meg az jutott eszébe Hruscovról, hogy éppen olyan kevés szépirodalmat olvasott, mint én! –Hahotáztam, és Gádor is szétlazította arcizmait, ám bár gyanítottam, hogy gőze nincs a szavaimban megbúvó humor forrásáról.– Ismered Pándi Pált! A Szabad Nép kulturális vezetője! Tudod, kiről beszélek! – tartottam kicsit még magamnál a szót, inkább csak azért, hogy mások is felfigyeljenek. – Az járja rólam bizonyos belletrisztikai berkekben, hogy kevesebb szépprózát olvasok, mint írok. Erre utalt Pándi fekete humora. Nekem tetszett.

Toncz bácsi nekihevíltén adta elő, hogy Pándi volt, aki üdvözlő vezércikket írt a tüntetésre indulókhöz a Szabad Népbe, október 23-án. Nem olvasta, de hallott róla a rádióban.

– Új tavaszi seregszemle volt a címe. Megnézhetitek, milyen ősz lett belőle!

Azt mormogta Gádor, hogy nem Pándi cikkéből következett, ami október 23-a után Magyarországon kialakult, hanem sok más forrásból fakadt. És az új helyzetről Pándi is megírta későbbi napokban a maga borús gondolatait.

Aztán úgy megemelte a hangját, hogy csaknem kiabálta, miközben derűsen csillogott a szeme:

– Mi az, hogy ismerem Pándit? Mindenki ismeri, aki Szabolcsit ismeri. Én pedig azt is ismerem! Valaki mondta, hogy úgy hasonlítanak egymásra, mint két tojás.

A lábam elé néztem, aztán igyekeztem sehova nézni és önkéntelen mozdulattal a homlokomhoz nyúltam, hogy megtörüljem. Szerencsére nem azonnal kezdett iz-zadni.

Hallatlan zavarban voltam. Hirtelenében szólni sem tudtam, és kívántam, hogy sokáig senki se szóljon, vagy legjobb lenne, ha soha többé senki sem szólna.

A közmondásnak igaza van, ami szerint sok beszédnek sok az alja. Én pedig sokat beszélek. És bár fürge, meg virgonc eszű is vagyok, a sok beszédnek mindenképpen keletkezik valami alja, amit aztán szeretnék elfeledni. Ámde ami megtörtént, az megmarad, sőt: növekszik, terjed, legendává lesz, később esetleg viccé, hazugsággá, rágalommá, nem kívánt bajok forrásává.

A Szabad Nép székház éttermében közös asztalnál ebédeltem egyszer Pándi Pállal, akinek azt a felfedezésem hoztam tudtára, hogy külsőleg nagyon hasonlít Szabolcsi Miklósról, a vele talán egykorú, de mindenképpen egyenlő fajsúlyú irodalomtörténészre.

Mint legtöbb esetben, most is kész volt Pándi a ripsztra. Fél könyökével az asztalra támaszkodva, a búsuló betyár pózában a semmibe nézett és azt mondta: „Mert a zsidó, az zsidó. Mi? Mindegy, hogy hívják!”

Még ketten ültek az asztalnál és felnevettek. Pándi is csatlakozott hozzájuk, és kényszeredett vigyort eresztettem meg én is.

S itt megszakadt a film, de a láthatatlanban tovább pergett. És terjedt, közben kopott, alakult, alakították a különféle szándékok és érzések.

A lényeg, hogy visszahallottam egyrészt bátor tettként, mint aki „a szemükbe mondta”, másrészt „vigyázni kell vele, mert biboldók ügynöke”.

Harmadik változat a magamé, és e szerint suttyóságaim egyikét követtem el, aminek meg is lett a büntetése.

Ostoba megjegyzéssel arra kínáltam lehetőséget, hogy az úgynevezett népi-urbánus vitáktól dúlt közéletben, szűkebben: az irodalmi közéletben, a szélsőségekre hajlamos lovagok társaságába sorolódjak.

Amiben biztos lehettem: Pándi nem értett félre, hanem pontosan tudta, hogy egy félművelt, amúgy jóra való fiatalember mondott valami fulmináns badarságot, ami egy pillanatnál több figyelmet nem érdemel.

Az is tény viszont, hogy elterjedt az ebédői párbeszédünk híre, és ki nevetett, ki elgondolkozott rajta, szóval maradt lerakódása és az rám terhelődött a megérdemelt mértékben.

Mutatkozott például olyasmiben, amit most Gádor elővezetett, hogy felidézik a párbeszédünket.

Annyi erőt gyűjtöttem, hogy körbelessek és lássam a beszédes arcokat. Egyik arc sem mondott semmit, ami biztos jele lehetett annak, hogy nem ismerik Gádor szövegelésének igazi hátterét. Vagyis csak annyi történt, hogy nem történt semmi.

Gádor sem látta szükségét, hogy tovább lovalogja a témát.

Köberl Jóska is a rádióból értesült, hogy Szepesi György sportriporter protestált a pesti utcákon zajló durva események ellen, a sportolók és általában az ifjúság érdekeit hirdetve és féltve.

Most hallottam ezeket a rádióhíreket először, és az önmagukban valónál föltehetően nagyobb jelentőséget kaptak az által, hogy személyes ismerőseimhez kapcsolódtak.

Két pincér sietett be tálcákkal, zsúrkocsival s a rajtuk lévő finomságokkal. Amíg a holmikát lerakták, elrendezték, megszólalt a telefon és ezúttal németül tárgyalt valakivel a nagymester.

Miután helyére tette a kagylót, elnézést kért.

Bécsből érdeklődtek a Belgrádba érkezése, meg a hogyléte felől, valamint majdani bécsi programjairól akartak tárgyalni, de ezt elhárította, hogy csak velünk oszthassa, meg idejét. Közben kis noteszt, írószerszámot húzott elő belső zsebéből és belefirkantott valamit.

– Deadline – mondta. Közben úgy csücsörített, mintha rosszallását fejezné ki általa.

– Határidő – bölintott Jóska egy értelmeset.

Visszadugta a noteszt a házigazda, és az ételek, italok fogyasztására buzdított minden jelenlévőt.

Példát is mutatott, mert bekapott egy fürjtojást. Kellemről árulkodó, ízlelgető rágicsálás közben adta elő, hogy orosz kollegákkal folytatott beszélgetésekből tudhatóan, Berija talán a szovjet lét legsötétebb lyukaiba is beelátott. Hruscsov viszont valóban a nép közelében élt, és bizonyára meggyőződött róla, hogy belefáradtak az emberek a terrorral tetézett szocialista köznapokba. Tudhatta, hiszen ő maga is buzgó végrehajtója volt a Sztálintól érkező utasításoknak. A birodalom összeomlásának elkerülése mellett persze személyes felelősségének az eltussolására is ügyelt.

Nyelvemen volt a kérdés, hogy mindezek fényében, vagy inkább árnyékában, mit gondoljunk a Magyarországon zajló, és Hruscsov által vezényelt katonai beavatkozásról, de Gádor ezt megakadályozta. Lendülettel kezdett magyarázni hol németül, hol magyarul Szabónak. A karjánál fogva félre is vonta a hatalmas ablak mellé.

Feltűnhetett az öreg Toncznak az én értetlenkedő ámulásom, ezért készséges informátorként súgta, hogy sokáig osztrák emigrációban élt Gádor s innen adódikogyatékos magyar nyelvtudása.

Én inkább hibátlannak éreztem a főszerkesztő magyar beszédét és nagy a valószínűsége, hogy azért hallotta félre Toncz bácsi, mert úgy akarta. A kettejük viszonyában könnyen felfedezhető, enyhe súrolódás, viszolygás egyik tünete lehetett ez a félrehallási hajlandósága.

– Neked talán lehetővé tesznek egy beszélgetést. A te nemzetközi reputációddal! – hallottam Gádortól ezúttal magyarul. – Imposszibilis, hogy nem hívhatom fel a feleségemet! Tiltják valamiért, vagy alkalmatlanná lett a technika? Ki tudja? Imponderábilis!

Fojtott hangon hadartam Jóskának és Toncz bácsinak, hogy én sem tudtam Bulgáriából hazatelefonálni. Még ki is oktattak, hogy nemzetek sorsáról, világpolitikáról szóló időkben, illő lenne hátrább húzódni egyéni ügyeimmel.

Merő hazugság volt, amit előadtam, ugyanis egyáltalán nem erőltettem Bulgáriában a Pestre telefonálást.

Pesten élő anyámnak természetesen nem volt telefonja, és albérletem háziasszonyának sem volt. A Szabad Föld szerkesztőségi telefonszámát meg nem tudtam.

Toncz bácsi viszont beleakaszkodott bulgáriai sztorimba, és azt állította, hogy Gádor esetében távolról sem egyéni ügyről van szó.

Közelebb hajolt hozzánk, lehalkította a hangját, kidüllesztette a szemeit és szinte szótagolta, hogy So-mo-gyi Er-zsi, a Kossuth-díjas színésznő Gádor felesége, aki anynyira ismert Magyarországon, hogy becenevén is emlegetik, és Nusinak is nevezik a népek.

Az ő létezése, meg a vele történetek joggal közügynek mondhatók. Igenis, mindenkit érdekelhet, hogy mi történik vele, meg körülötte, általában Magyarországon.

Javasolta Gádor, hogy a világ legnagyobb sakkozójára, házigazdánkra koccintsunk.

Talán reményt, ígéretet kapott egy lehetséges, Budapesttel bonyolítandó telefonbeszélgetésre, és ez jó kedvre hangolta.

Valószínűbb, hogy mindentől függetlenül deklarálta barátja iránti rajongását.

Helyeslést váltott ki, de Szabó elhárította és inkább jelen lévő vendégeire akart inni, amit viszont mi fogadtunk ricsajos és általános ellenzéssel. Végül abban értetünk egyet mindahányan, amit Kőberl Jóska javasolt, hogy a moszkvai sakkolimpián harmadik helyezést elért magyar csapat egészére ürítsük poharainkat.

Inkább csak általános szopogatas, nyalakodás következett, mint ivászat. A gymorabajos társaságban én lehettem volna az egyetlen, aki hitelt és rangot adhatott volna a szeszivásznak, csak hogy négyféle rövidital között sem akadt egy, amit elfogadtam volna Szabó nagymestertől, holott lelkesen és erőszakoskodón dicsekedett a birtokában lévő, különleges itókákkal.

Borzongót alakítva adtam elő, hogy a nagynénémék kocsmájában úgynevezett kevertet iszogattam egyszer. Gyerekkorom idején történt, amikor egyik reggelen azt a feladatot kaptam, hogy a pult mögött állva intsem türelemre a féldecikért utcáról betérőket, amíg nagynéném visszajön az üzletbe az udvar hátuljából, ahol éppen enni ad a hízóknak.

Váramoztam, unatkoztam, a pult mögötti állványokon sorakozó italos üvegeket nézegettem, és egy olyanból, amiben zöld színű ital volt, húztam kettőt, azután még kettőt, majd annyit, hogy nem is emlékszem rá, miképpen kerültem haza, olyan eszméletlenül részegedtem. Talán tizenkét éves lehettem. Azóta irtózom a színezett szeszitaloktól.

– Hát te nem szegényparasztkáder vagy? – vonta magasra elképedten a szemöldökét Gádor. Grimasz vonaglott végig az arcán, ami által összekuszálódott csodálkozásának őszintesége, és kérdésének komolysága.

– Az vagyok – bólintottam határozottan, majd indignáltan méltatlankodtam. – Miért ne lennék?

– Bocsánat, – emelte fel mindkét kezét védekezően Gádor, – csak eszembe jutott, hogy a marxista ideológia szerint a kocsmárosok, akárcsak a kulákok, a szegényparasztság kizsákmányolói voltak.

– Anyám is, húga is, szegény paraszti szülők gyerekei! – szögeztem le, és nem tudtam eldönteni hirtelenében, hogy ezzel az állítással nem lettem-e komikus ebben a környezetben. Aggasztott a gondolat, de nem álltam le, folytattam felmenőim igazolását. – Anyám húgának a férje is szegényparaszti származású. Igaz, hogy kitanulta a hentes szakmát, de nem nyithatott hentesboltot, mert sehonnan sem lett volna rá pénze. Nem volt földje sem, és házasságuk után is fizikai munkásként dolgozott a püspökladányi fatelítő telepen. Olyan kevés volt a fizetsége, hogy egy tojásnak csak a feléből gyúrhatott tésztát a nagynéném, a másik fele másorra kellett. A háborús években érte őket az a szerencse, hogy kocsmabérletet kapott a férj, és attól kezdve lendültek fel anyagilag.

– Az ilyesmi valóban szerencse, pláne féltőjásos időkben – bólogatott Gádor, majd a kíváncsian gyanakvó, vagy a gyanakvóan kíváncsi módján kérdezte: – Honnan érkezett a váratlan szerencse? Kitől kapta a bérletet a sógor?

Tulajdonképpen tájékozatlan voltam, ezért bizonytalanul feleltem:

– Úgy mondják, Amerikába vándorolt zsidó hagyatéka hányódott a község tulajdonában.

– És a község miért adományozta éppen a nagynénéd férjének azt a kallódó tulajdont?

– Talán szerepet kaphatott a tény, hogy leventeoktató is volt korábban.

Szigorúból derűsre változott Gádor nézése.

– Ahha! Tehát jutalmazták! Bizonyára kiváló volt leventeoktatónak!

– Huszáros tartású illető – biccentettem. – Házassága előtt két évig önkéntes katoná is volt.

Vigyorogni próbáltam. Valamennyi kiterjedésében átláttam, hogy olyan együttesé alakultunk, amilyen az akkoriban divatozó kabaréban a pesti család, amely oktatni próbálja a vidékről érkezett nagybácsit, nehogy ideológiai hibát vétsen az oda látogató munkahelyi párttitkár füle hallatára. Én alakítottam a vidékit, Gádor meg az ideológiai előírások felett őrködő nagyokosként pallérozott engem.

Főként azzal váltotta ki elismerésemet, hogy mindent kedve szerint készre alakított, mikorra észbe kaptam.

Most ujjain számolva, diadalmasan sorolta:

– Van tehát egy zsidó kocsmá a faluban, azt bérletbe kapja a nagynénéd férje, aki történetesen leventeoktató. A második világháború idején mindez rendben is van. – Közönségéhez fordult. – Eddig egyetértünk, ugye?

Mindenki rögtön otthon volt a játékban. Szabó nagymester vigyázzállásba rándult és kijelentette:

– Noch da zu! Mi az, hogy! Military behavior! Katonás viselkedés! Dicséretes! Meglepetésemre Kőberl Jóska is up-to-date nyilatkozott:

– Töcsnije! Pontosan! Született szoldát, mint minden igaz magyar!

Vigyorral zsebelte be Gádor a reakciókat, aztán hirtelen rám mennydörgött:

– Rendellenes viszont, hogy te hallgatsz erről az életrajzodban, miközben rangos helyet követelsz magadnak a szocialista kultúra életrajzában! Szegényparaszti káderlevelet lobogatsz a zsidótól kapott ajándéklevél helyett!

– Jóban vagyok a zsidókkal – vigyorogtam, és kissé meghajoltam Gádor felé. – Elismerem ezt a bűnömet, ha már így lelepleztél.

Ezzel kipukkantottam a játék lufit, és Gádor is befejezettnek vélte a jelenetet, mert hozzám lépett és a vállamra tette a kezét.

– A vicc szerkezete egyszerű – mondta. – A poén, a nevettetés a cél.

– Mért zsidóztok? – mordult morcosan Toncz bácsi.

– Csipetnyi egészséges antiszemitizmus mindenfajta meselevesnek pikánsabb ízt ad – háritotta el Gádor, és ismét megtapintotta válltömésemet. A hangjában a tudnivalókat pedánsan megkövetelő, de amúgy a diák iránt csupa szív tanár habitusa ke-

veredett, amint folytatta okításomat: – A humor tehát az elhagyás művészete. Nem tűr meg egyetlen fölös mondatot, vagy mozzanatot, vagy akár szót sem. Ez az, amit most nagyon jól kell csinálnod, ha meg akarsz felelni szerződésben vállalt kötelezettségeidnek?

A jó fejfel magasabb nagymester elé lépett és tömören előadta közelmúltbeli történetemet. Bulgáriai utazásomról tájékoztatta, majd arról beszélt, hogy hazafelé tartva Belgrádban rekedtem, ugyanis frissen hozott rendelkezés nyomán lezárták a magyar-jugoszláv határt. Azután nyomatékkkal, és többször ismételte, hogy életem nagy próbatétele előtt állok, mert leszerződtem a legnagyobb jugoszláv vicclappal, a JEZS-el. Ennek az újságnak ő és Toncz bácsi éppen hivatalos vendégei. Drukkolnak nekem, és szeretnék, ha azok módján viselkednék mostanában, akik a humorban nem ismernek tréfát. Legalábbis ajánlatos lenne most az ilyen attitűd, mert sok múlhat ezen. Esetleg: minden ezen múlhat.

Felém fordította széles arcát a nagymester, és várakozón figyelte, mit mondok én az elhangzottakra?

Nekem azonban nem volt kedvem egy vaktában, kapkodva rögtönzött, hibás mondat következményeinek a vállalásához.

Átfutott ugyan rajtam a kritikus töltetű háborgás, hogy miféle ötlet privát ügyünkről „mások előtt jópofáskodni?” Azon kívül felidéztem emlékezetemben, hogy én tiltakoztam a belgrádi vicclappal kötött szerződés ellen. Azt Gádorék erőltették, sőt, kezdeményezték. Nélkülük eszembe sem jutott volna.

Kifeszítette idegeimet hirtelenjében Toncz bácsi is azzal a közbeszólással, hogy ne zsidózzunk.

Mi akart ez lenni? Rendre intett bennünket? Rosszallását fejezte ki? Avagy ő is csak jópofáskodott, miként maguk között csillogóan és bátor öniróniával „zsidóznak” a zsidók?

Ezt is Mesterházitól tudom, aki be is mutatott egy affiliációs situációt – ő mondta így, – amikor valaki társaságban piszkálja az orrát, mert maguk között így szokták. Mesterházi személyesen látta ezt, miután jóhiszeműen engedték, hogy ott-honosan érezze magát közöttük.

Amiként sok hasonló helyen, ott is az a feltevés élt Mesterháziról, hogy nem antiszemita.

Ha engem kérdeznének, én is azt mondanám. Ő maga így fogalmazta nekem: „Számomra ez a probléma indifferens”. Mindamellet pontosan ismerte az antiszemitizmus kiskatéját, ahogy ugyancsak ő nevezte meg a mindent átölelő dumatömeget, amellyel a zsigeri zsidóellenesség jogosultságát körbemagyarázzák.

Ha azonban valaki csak hallgatja őt, és keveset ismer igazi énjéből, gondolataiból, az nem feltétlenül tudja, hol kezdődik szövegében az igen, és hol a nem.

Mondhattam magamról, hogy én keresztül-hosszában ismertem gazdag személyiségét, és nem csupán szavaiból következtettem arra, hogy ő esze és lelke szerint a legmagasabb rendűen, a legtisztább forrásból fakadóan demokrata.

Magamról is hasonlót gondoltam, és meghitt meditációink során Mesterházi is megerősítette bennem ezt a reményt.

Nem is nagyon alakulhatott volna másképpen érzésvilágom és gondolatvilágom. Fajlménckedés irányába pláne soha, semmi nem vonzott, vagy taszított.

Visszaidézve tanyasi, téli estéket, amikor a kinti munka befejeződött, a jószágokat is rendbe tették és a belső szobába vonult a család, a kemence sutjában hancúrozó gyerekekre kiáltott rá így nagyapám, egy türelmi idő után:

„Ne zsidózzatok már annyira!”

Öszvérszó, vagy ikerszó volt ez nagyapám szótárában és azt jelentette, hogy csend legyen. Tizenöt éves koromig tartó, szoros együttélésünk folyamán, és későbben sem, felnőttként sem, soha nem bukkantam annak akárcsak halvány jelére, hogy bármi mást értett volna figyelmeztető, csendre intő szavai alatt nagyapám.

Van sejtésem, hogy miképpen, mennyi idő alatt, és miért szállott alá a nép ajkaira a zsinagóga, a zsinatolás, a zshivajgás, és miért lett végül zsidózás belőle. Ugyancsak sejtésem szerint létezhet ennek az enyémnél hitelesebb és tudományosabb szótörténeti magyarázata. Most nem járok utána. Csak utalok rá.

A miénken kívül nyolc másik tanyában éltek családok a Bánffy pusztában, két-három kilométerekre egymástól, és tizenhat kilométerre Püspökladánytól. A tanyai lakókon kívül egy évben egyszer a cséplőgép jelent meg a hozzá tartozó, kiszolgáló munkaerővel, kétszer-háromszor orvost, állatorvost szállító jármű kerekei alatt porzott az út, vagy csendőrök bicikliztek, lovagoltak a tájban, esetlegesen.

Elvértve feltűnhetett még a drótostót, a vándorköszörűs, meg a nadály-árus.

Olyan gyalogos vándorkereskedő is előfordult, aki a hasára szerelt ládácskában kínálta apró-cseprő portékáját.

Tűzkövet vettünk tőle meg cukorkát.

Az ilyet gyűrűs zsidónak neveztük.

Létezett képzeletünkben még a tollas zsidó is, akivel kapcsolatos volt a szülői fenyegetőzés, hogy téged is elvisz, ha rossz leszel.

Nem féltünk tőle, mert sohasem jött, soha nem vitt el bennünket.

Mai társadalmi, történelmi, szociológiai ismereteim szerint nincs bizonyíték arra, hogy az én gyerekorom idején, a harmincas-egyvenes években gyalogosan közlekedő zsidó vándorkereskedő tűnhetett fel az alföldi tanyavilágban.

Az első, önazonosságát nyíltan és természetesen vállaló zsidó ember, akit arcról ismerhettem, Püspökladányban lakott, a Darányi telepen. Akkor kerültünk személyes kapcsolatba, amikor beköltöztünk a tanyáról a Darányi telepre s az ő közeli kisboltjába kezdtünk járni. „Ugorj már el a kisboltba”. Így mondtuk. Elemi iskolába kezdtem járni akkor.

Hetenként többször is mentünk, hol ezért, hol azért. Úgyszólván minden kapható volt nála. Ami a legfontosabb: apró hiteleket is nyújtott.

Kalapos, szakállas, szótalan, de készséget mutató ember volt. Mindig ő szolgált ki. A családtagjai közül soha, senkit nem láttam.

Döbönt arccal tudatta velünk nagymamám, amikor elvitték őket.

Kik, hová, miért, meddig? – senki nem tudta, de hamar meg is szűnt beszédtema lenni.

Ismereteim gyarapodása nyomán természetesen megértettem, ami a második világháborúban a zsidókkal történt. A vonzó szocialista eszme részeként pedig az is a tudatomba szervült, hogy eszemmel, szívemmel egyaránt elítélem a fajelmélet minden faját.

Mint általában a durva igazságtalanság minden változatától, ettől is irtóztam

A zsidóság létezéséről – egyáltalán – a Bibliából értesültem legelőször, akkor, amikor iskolai tanulmányaim részeként az első napoktól tantárgyunk lett a hittan.

– Allowe me, please, engedje meg – mondta Szabó nagymester.

Újfajta itallal kínált, és ezúttal már illetlennek találtam volna elhárítani. Ráadásul most nem pancs-italokat ajánlott, hanem karcsú boros üveget nyújtott felém. Váratlanul ő is megérintette a vállamat, és mintha vigasztalásnak szánta volna, azt dörögte, hogy vannak az emberekben a társadalmi átalakulásokat makacsul túlélő, megrögzött gyengeségek.

Gondolkozni próbáltam, hogy mi lehet ennek a mélyebb értelme, főként pedig aktuális funkciója, de Gádor elvonta a figyelmemet. Zajosan követelte, hogy adjam elő a nekik egyszer már előadott Veres Pétert, aki Rákosi szerint le szokott menni a pártvonalról, viszont Veres azzal védekezik, hogy ő a helyén áll, és a vonal megy ki alóla.

Mondjam el továbbá azt a viccet is, mikor a jól nevelt német kommunisták úgy menekültek futólépésben az őket üldöző császári rendőrök elől, hogy kikerülték azokat a helyeket, amelyeket a „Fűre lépni tilos” felirat védett.

Hahotázott, miután elismételtem. Akként viselkedett, mintha tőlem hallotta volna először, holott számomra is új volt az adoma.

Egy megjegyzés erejéig visszatért Veres Péterhez, akinek rádión hallotta az október 23-i, Bem téri beszédét, de rossz volt a mikrofon és tartalmilag az se volt jó, ami mégis hallatszott. Egyébként pedig nem kell Rákositól félteni Veres Pétert. Összeil lenek. Naponta túljárnak egymás eszén.

– Okosság vezérli a világot – bölintott egyetértően a nagymester. – All the time.

Figyelmessége újabb jeleként dugóhúzózt nyújtott felém, és azt mondta, egyetért gyerekkori tapasztalatommal, ami abban összegeezhető, hogy édes italnak is tud kererű lenni az utóíze.

A többiekhez fordult és emeltebb hangon kifogásolta, hogy a Magyarországról szóló rádióhírek szignálja az Egmont nyitány, holott Beethoven intenciója úgy szól, hogy az egy bukott forradalmár zenéje.

– A forradalmár elbukott, a zenéje megmaradt! – rikkantotta Toncz bácsi.

Gádor kinyújtotta felém a karját és azt kiabálta:

– Prométeusz alaptörvénye, hogy minden dolgok mélyén valami nagy tréfa bujkál! Erre kell alapítanod a te humorista jövendődet!

– Semmi effélét nem prédikált Prométeusz – ingatta fejét a házigazda.

(folytatjuk)